

В. Пачовський

Исторія подкарпатской
руси

06
10
7. 48
ТД
Кружок Укр. Е. А. Б. В. Г. Д. Е. Ж. З. И. Й. К. Л. М. Н. О. П. Р. С. Т. У. Ф. Х. Ц. Ч. Ш. Щ. Ъ. Ы. Ь. Э. Ю. Я.

ИСТОРИЯ ПОДКАРПАТСКОГО РУСИ

0

9067

НАПИСАВЪ:
ПРОФ. ВАСИЛЬ ПАЧОВСКИЙ

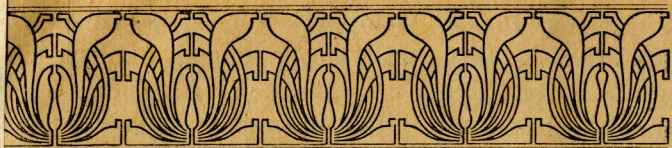
Алф. спис.
уст. 1943

УЖГОРОДЪ.
Книгопечатня Акціонерного Товариства „Уніо“
1920.

T3(2YK 33)4

Переднѣе слово.

КАРПАТСКІЙ Русине, руська дѣтино! Подойми гордо чоло на своѣй земли, спростуй хребеть, подивися кругомъ себе и спознай, что ты сынъ найдавніѣйшого, найстаршого народа на сходѣ (востокѣ) Европы! Твоѣй народъ живе на тѣй земли тысячу зъ половиною лѣтъ! Тотъ народъ твоѣй осѣвъ одъ Попрада до Кавказу числомъ сорокъ миліонѣвъ на чорнѣй, богатѣй землѣ, що є два разы бѣльша, якъ давна Угорщина.

Зъ мадярскою мовою недалеко зайдешъ, а зъ твоею мовою, що ты говоришь, перейдешъ цѣлу схѣдну Европу и Сибѣрь до самого Тихого Океану, бо й на Сибѣри жиє нашъ братъ того самого руського (малоруського) народу ажъ до самого моря.

Великій нашъ народъ, широка земля, яку ѡнъ оре и сѣє—и не стыдаться тобѣ свого руського имени—але гордиться тобѣ тымъ, що ты Русинъ споконвѣка и твоя мова руська, старша и краща за всѣ сусѣдскѣ бесѣды.

Тою мовою говорить теперъ 40 миліонѣвъ руського народу, тою мовою говорили князѣ и королѣ Руси. Тоѣ мовы вчилися и говорили нею князѣ Половцѣвъ, Литовцѣвъ, угорскѣ королѣ Арпадовичѣ, литовско-польскѣ королѣ Ягайловичѣ у своѣмъ дворѣ. Що теперъ французька мова на заходѣ, то наша руська мова була въ середнихъ вѣкахъ (одъ X—XV) на сходѣ Европы.

Народъ, що говорить тою мовою, мавъ три разы по три столѣтя свою державу, богату та славну на весь свѣтъ широкій. Первый разъ на Червенськихъ городахъ зъ Подкарпатскою Русею, въ другій разъ въ Киѣвѣ, а въ третій разъ въ Галичѣ, а Подкарпатска Русь була неразъ зъ тою державою въ купѣ (вѣдно). Та якъ Татаре зруйнували тоту державу, а злѣ сусѣды захотѣли тотъ нашъ народъ поневолити, то пѣдоймавъ ѡнъ кѣлькадесять повстанъ и нѣколи не давъ собѣ наложити ярма неволѣ.

Ай теперъ кровава война на сходѣ ведесе за того, что тамъ наши братья хочуть свободнѣ бути и мати свою власну державу. А сусѣды ласѣ на его добро, не хочуть позволить на сесе, обы они були господарями на своѣй землѣ. Тѣ сусѣды Мадяре, Поляки, Москалѣ прийшли на нашу землю, наставили нашимъ трудомъ палатъ и замкѣвъ, костелѣвъ (церковъ) и темницъ и кажутъ : „Мы высша культура“! И якъ скаже тобѣ Мадярѣ, що мадырска культура бѣльша одъ нашоѣ—то Ты одповѣджъ : Что кривда наша будувала ту мадырску культуру на нашѣй землѣ. А тобѣ, Русине, остала лишъ та мова, (языкъ), якою говоришь, тотѣ звичаѣ, якѣ обходишь, тотѣ пѣсенѣ, якѣ спѣваєшь.

Въ тѣй мовѣ, въ тѣй пѣсни, въ тыхъ старинныхъ звичаяхъ истинно лежить твоя культура, твоя правда, лелѣяна (árol) тысячу зъ половиною лѣтъ нашоѣ исторіи.

То ты, сыну, що умѣешь читати, читай сесю исторію братамъ и сестрамъ у своѣмъ селѣ, най испознають минувшость.

Най кожда дѣтина знае, що мы вже мали свою державу, коли Мадяре, Поляки, Москалѣ вандровали въ шатрахъ, або сидѣли на болотахъ и падали намъ до ногъ якъ подданѣ. А руська пѣсня звенѣла—якъ исторія пише — ще тому триста лѣтъ надъ Дунаємъ передъ приходомъ Мадярѣвъ до нашоѣ землѣ! Зъ тою пѣснею ходили мы Русины на великій Царгородъ (Константинополь), спѣваючи ту пѣсню, що й днеська спѣвають:

„Покуйме собѣ мѣдянѣ човна,
Мѣдянѣ човна, золотѣ весла,
Ой пустимеся на тихій Дунай,
Долѣвъ Дунаємъ пѣдъ Царьгородъ!..“

И мали мы своѣ статки и маетки, мали своѣ города, кращѣ одъ тодѣшного Вѣдня и Будапешту.

Тому тогды не цуралися наши люде руського имени, якъ ще й теперъ кажутъ многіи: „Я Мадяръ“! Тогды славне и горде було имя Русина и у насъ на Подкарпатскѣй Руси и въ цѣлѣмъ свѣтѣ.

Та теперъ въ огнѣ великоѣ войны зновъ повстало зъ попелу те имя, зновъ пѣднявся нашъ народъ, зновъ поверне на всѣй землѣ его слава, погребана ворогами. Цѣлый свѣтъ испознавъ, що не можъ тотъ народъ нашъ руській задавити и ѓнѣ етае зновъ господаремъ (газда) на своѣй землѣ.

Читай зъ увагою и любовію исторію своего народу. Она скаже тобѣ, якъ жили наши отцѣ,

дѣды, прадѣды, коли були свободнѣ, коли и якъ попали въ неволю и чого мы зъ ихъ житя научитися можеме.

Исторія — наука житя.

Якъ будеме знати свою исторію, отворить намъ ся свѣтъ передъ очима, увидиме свою правду, свою кривду, спознаеме свои права, и то, що намъ вредить (шкодить), а що намъ хосенъ принесе. Исторія покаже намъ, якъ маеме збудовати свою хату, а „въ своѣй хатѣ, своя правда и сила и воля“.

ПЕРШІЙ ПЕРІОДЪ :

ПОДКАРПАТЯ ВЪ ЗЛУЦЬ ЗЪ КИЇ-
ВОМЪ. (ОДЪ VII. СТ. ДО Р. 1031.)

I.

НАЙДАВНѢЙША ИСТОРІЯ НАШОѢ ЗЕМЛѢ.

НайдавнѢйшѢ жителѢ (мешканцѢ).

На тѣй землѣ, де теперѢ Русини живутѢ, одѢ Попрада ажѢ до Кавказу и Чорного моря, двѢ тысячѢ зѢ половиною рокѡвъ тому назадѢ жили вандровнѢ племена *СкиѣѡвѢ* и *СарматѡвѢ*, що выпа-сали худобу на тѣй богатѣй землѣ. Они ходили зо своими стадами зѢ мѣся на мѣсе, ѣли мясо, кобиляче молоко и сырѢ, жили на вандрѡвныхъ возахъ и торговали зѢ Греками. А тотѢ *Греки*, народѢ освѣченный и богатѢй — припливали зѢ *Греци* до нихъ Чорнымъ Моремъ и осѣдали тамъ на побережу для торговлѢ.

А *славянскѢ* племена жили тогда далѢ на пѡв-нѡчѢ межи ДнѢпромъ и Вислою ажѢ до БалтѢй-ского моря. Називалися они *Венедами*. А за ними далѢ на схѡдѢ жили *Германы*, або *НѣмцѢ*.

Дакійско-Гетійска держава.

(293—104 по Хр).

Край надъ Дунаємъ и Тисою окруженный Карпатами займали 444 р. передъ Хр. після свѣдоцтва Геродота такожъ Скиты. Одно ихъ племя зване *Сигины* було пануючою верствою. Одъ нихъ пошла назва мѣста *Sógidunum*, нинѣшний Сегединъ.

Доперва Цезарь (45 р. пр. Хр.) говорить, що той край займають *Даки*, то є та мѣсцева людність, згадана Геродотомъ, историкомъ Грековъ. Они суть оселыми въ тій землѣ хлѣборобами. Одъ нихъ пошла назва *Дакія* для цѣлого краю. Межи 326 а 293 р. пр. Хр. зъ Молдавію прийшло до Дакіи войовниче племя *Гетовъ* (*Getae*) и завойовало край Дакѣвъ. Такъ повстала *Дакійско-Гетійска держава*.

Римскій историкъ Страбо каже, що державу творять Даки и Геты. Геты приiali бесѣду оселыхъ Дакѣвъ и сотворили державу разомъ зъ поневолеными Даками. Они мали 200.000 армію, выкопували золото горѣшноѣ Дакіѣ и Семигороду, провадили торговлю Дунаємъ и Днѣстромъ. Ихъ держава сягала одъ Герцинськихъ горъ, Альпъ ажъ до Днѣстра и Чорного моря. На чолѣ стоявъ король, а власть удержати помагавъ ему найвысшій священникъ *Замольксисъ*. Той *Замольксисъ* знавъ тайны своего уряду одъ Египтянъ и мовчавъ про нихъ передъ народомъ. Найбѣльшій король звалися *Борбистесъ*, 45 пр. Хр., *Скорило* (45—35), *Котисо*, що одружився зъ дочкою Августа, римского цѣсаря, та *Дурасъ* за Флявіевъ (69—71).

Але небавомъ яли *Дако-Геты* подъ королевъ *Декебаломъ* нападати на римску державу. Тымъ спровадили войну зъ Римлянами за цѣсаря *Домиціана*. Война велася одъ 85—104 р. Цѣсарь *Траянъ* розбиває ихъ и займає столицю *Сармизекетузу* (*Várhely*) 104 р. по Хр. *Декебаль* зъ дружиною выпивають середъ пожежи столицѣ отруту. Замѣтне, що зъ помежи Дакѣвъ племя *Языговъ*, переходить на сторону Римлянъ. Даки були невдоволенѣ зъ неволѣ, яку на нихъ вложили Геты и одомстилися своимъ завойовникамъ-па-

намъ своею зрадою въ користь Римлянъ. Геты выван-
дровали за границѣ державы : Даки змінили давнихъ
пановъ Гетовъ на новыхъ пановъ, Римлянъ. Имена
королевъ и племена Языговъ подсуває гадку, чи Даки
не були Славяне, бо у Славянъ часто „Языкь“ озна-
чає народъ.

Дакия римскою провинцією.

(107—270).

Римляне утворили зъ Дакію римску провинцію зо
столицею Ульпія Траяна на мѣсце давньої Сармизекетузы.
Геты забрали зъ собою багато підданихъ Даківъ, коли
уходили за Карпати. Тотъ пустѣ села и мѣста залюднили
Римляне колоністами. Тымъ часомъ Геты перейшли
Семигородскѣ горы и непокоили Римлянъ нападами зо
сходу. Разомъ зъ ними нападають германскѣ *Карпы*
и *Готы*. Они зайшли зо Скандинавіи до Чорного моря.
Готы розбили цѣсаря Деція надъ Дунаємъ, де онъ
наложивъ головою. Далє побѣчь Германовъ выступають
Словяне въ половинѣ III вѣку разомъ зъ нападаючими
племенами изза Карпатъ. Римляне вкѣнцѣ уступили зъ
Дакіи и утворили на заходѣ провинцію Мезію и Па-
нонію по обохъ сторонахъ Дунаю.

Словянське розселєня.

Велике словянське розселєня почалося тому
тысячъ зъ половиною лѣтъ, якъ нѣмецкѣ племена
рушилися на полудне, а зо сходу прийшли на наши
степы Гуны. Нѣмцѣ, званѣ *Готами*, замандрували
надъ Чорне Море. Та на нихъ вдарила перша
турецька дика орда Гундовъ зо сходу. *Гуны* нагнали
Готамъ великого страху и Готы кинулися утѣка-
ти за Дунай.

Тогды починають розселюватися на вольныхъ
мѣсцяхъ *Словяне*. Заходнѣ ихъ племена, Поляки,
Чехи, Моравяне и Словаки посунулися на давнѣ

нѣмецкѣ землѣ за Вислою. Полудневѣ племена, зѣ котрыхъ выйшли теперешнѣ Болгары, Сербы и Словѣнцѣ, рушили за Карпаты на Дунай на землѣ Балканьскѣ.

А схѣдно-полудневѣ словянскѣ племена, зѣ котрыхъ выйшовъ нашъ народъ — посунулися зо своихъ старыхъ селищъ на полудне у наши степы. Звуться они *Антами*. Тотѣ Анты то прародичи русько-украиньского народу.

Анты — наши прародичи.

Въ першѣй стрѣчѣ зѣ Готами Анты рѣзбили Готѣвъ, але потѣмъ король Готѣвъ побивъ ихъ и взявъ у неволю князя Антѣвъ, Божа, зо старшинами. Казавъ ихъ убити и розпяти на хрестахъ. Тогда Гуны взяли Антѣвъ въ оборону и прогнали Готѣвъ на захѣдъ та поєдналися зѣ Антами. Анты займають въ VI. столѣтѣ землѣ одѣ Дону до Днѣстра. А коли полудневѣ Славяне перейшли Дунай—они посунулися на пѣвнѣчный захѣдъ одѣ Дунаю. Такъ въ VII. столѣтѣ (межи 600 — 700 роками) заняли тотѣ наши предки нынѣшну нашу *Подкарпатську Русь* ажъ до Дунаю и *Галичину*.

Живучи середѣ войовничихъ народѣвъ, привыкали Анты до войовничого житя, ходили на розбоѣ разомъ зѣ Гунами и ихъ земляками Болгарами. А тотѣ Болгары були турецька орда. Они осѣли межи Дунаємъ и Тисою. Та якъ пересунулися на Балканъ и осѣли межи Словянами, змѣшались зѣ ними и передали имъ свое имя.

Айбо Анты одзвычаѣлися одѣ газдѣвства, одѣ хлѣборобства, жили въ худобныхъ хижакъ та

стали воювати, якъ козаки. Не выступали збитою лавою, а лишъ умѣли несподѣвано ударити на ворога и зновъ розбѣгтися. Були проворнѣ, на всяку бѣду терпеливѣ, чудесно умѣли засѣстися, притаѣтися навѣтъ у водѣ. Поринаючи у воду, дыхали очеретомъ—тростиною, а ворогъ ихъ не бачивъ. Давалися у знаки Грекамъ, що сидѣли на березѣ Чорного Моря — и Греки имъ платили, абы напали на Словенъ, що жили за Днѣстромъ, або на Волохѣвъ, що жили у полуднево схѣдныхъ Карпатахъ.

Панованя Аварѣвъ.

Тымъ часомъ зо сходу надсунула нова орда *Аварѣвъ* або *Обрѣвъ*. Они побили Антѣвъ и пустошили ихъ землѣ. Анты выслали до нихъ вызначного чоловѣка свого на имя Мезамира. Айбо тотъ Мезамиръ бувъ гордый и смѣливый, не стерпѣвъ аварскому каганови (старшому) и одповѣвъ смѣло и рѣзко на его самохвальбу. Тогды одинъ Болгаринъ намовивъ Кагана вбити Мезамира, бо ѓнъ середъ Антѣвъ у повазѣ и може ихъ пѣднати до бунту на Аварѣвъ. Каганъ убивъ Мезамира — Анты заворушилися и воювали зъ Аварами, та они вдерлися зъ Волынѣ за Карпаты и взяли весь нашъ народъ у неволю.

Найстаршій лѣтописецъ Несторъ оповѣдає, якъ тотъ Авары мучили наше племя Дулѣбѣвъ на Волынѣ. Они запрягали наши жѣнки по чотыри або пять до возѣвъ замѣсть вола або коня и казали ихъ мущинамъ поганяти. „Були бо тотъ Обрытѣломъ великѣ и умомъ гордѣ та погубивъ ихъ

Богъ: померли всѣ и не остався нѣ одинъ Обринъ, лишъ остала пословиця до нынѣ: згинули якъ Обры“ —каже тотъ лѣтописецъ. А згинули они у бо-ротѣбѣ зъ франконьскимъ цѣсаремъ Карломъ Великимъ надъ Рабою, де ѡнъ 796 р. заложивъ Схѡдну Мархію, колыску пѡзнѣйшоѣ Австріи.

Подѣль Славянъ.

Згинули Авары безъ слѣду, а наши прародичи далѣ жили на тѡй землѣ, що нынѣ та ще до Дунаю досягали, а прозывали себе назвою *Словѣнъ*. Словѣнами называе тожъ лѣтописецъ Несторъ всѣхъ Славянъ и на Балканѣ и на Моравѣ и на Подунавію и на Вислѣ и на Днѣпрѣ и Ильменскѡмъ озерѣ.

Одначе они стали дѣлитися на племена, що прибирали окремѣ назвы въ рѡжныхъ областяхъ.

Пѡвночносхѡдна галузь Словянъ жила на горѣшнѡмъ Днѣпрѣ, заходнѡй Двинѣ и Волзѣ и творила чотыри племена: Кривичѡвъ, Дреговичѡвъ, Радимичѡвъ и Вятичѡвъ. Одъ Кривичѡвъ и Дреговичѡвъ вийшли нынѣшнѣ *Бѣлорусины*; одъ Радимичѡвъ и Вятичѡвъ—Великорусы, або *Москаль*. Они поширювалися далѣ на схѡдъ, заселяючи финскѣ землѣ, змѣшались зъ ними и утворили нынѣшний москальскій народъ коло городу Москвы.

Антскѣ племена.

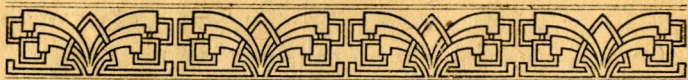
Полуднево схѡдна галузь (вѣть) Словянъ, давнѣ Анты, поселяюся въ области середнього и довѣшного Днѣпра, Дону, Днѣстра, Буга и по обохъ бокахъ Карпатъ. Надъ Днѣпромъ ажъ

до Росѣ поветає племя *Полянъ*, на захѣдъ надъ Припетю племя: *Деревляне*. На схѣдъ надъ Десною: *Стѣверяне*. На полуденнѣмъ Днѣпромъ сидить племя: *Угличи*; на захѣдъ надъ Днѣстромъ племя *Ты-серци*; на пѣвночѣ одѣ нихъ *Дулѣбы* надъ Бугомъ (познѣйше Бужане и Воляняне); въ нынѣшнѣй Галичинѣ и за Карпатами племя *Хорваты*.

Назва Русь и русьскій народъ.

Назвою „Русь“ именовано край Полянъ коло Киѣва. Въ лѣтописи Нестора вычисляется межи племенами „русьскоѣ“ державы и того осередне племя „Русь“ зъ осередкомъ Киѣвомъ. Такъ и говорить тамъ и замѣсть: до Киѣва поѣхавъ — пишеша: на Русь поѣхавъ. Видно зъ того, що сразу тѣлько мешканцѣ (жителѣ) Киѣва и околицѣ звалися „Русь“.

Доперва якъ Киѣвъ ставъ столицею всѣхъ схѣднихъ славянськихъ племенъ — назва Русь перейшла на цѣлу державу. Поволѣ, якъ Киѣвска Русь загортала бѣльше и бѣльше земель подъ свою руку — стали тотѣ землѣ зватися руськими. Всѣ племена, що пѣдлягали Киѣву називалися „руськими“ людьми, бо були пѣддаными Киѣвскоѣ Руси. Такъ зъ тыхъ племенъ твориться одинъ великій *русьскій народъ*. Тотъ русьскій народъ утворивъ въ VIII. столѣттю по Христѣ одну велику державу зъ Киѣвомъ столицею, яка називалася *Русею*. А громадяне тоѣ великоѣ державы безъ огляду на племена прозвали себе *Русинами*.

II.

ЖИТЯ РУСИНѠВЪ ИЗЪ ПО- ГАНЬСКИХЪ ЧАСѠВЪ.

Увѣльненѣ одъ АварѠвъ полудневосхѠднѣ славянскѣ племена поширяли свои оселѣ на схѠдъ до Азовского моря и на захѠдъ до Дунаю. На Подкарпатю жило одно антске племя Бѣлыхъ ХорватѠвъ, — якъ мы уже згадували — и розширило свои оселѣ ажъ до Дунаю.

Родове господарство.

Кождый рѠдъ осѣдавъ окреме и живѣ особѣно. Жили зѣ хлѣборобства, а такожѣ вынасами худобу, ловили рыбу и звѣря по лѣсахъ. Дуже любилися въ пчѠльництвѣ, особливо въ лѣсовѣй сторонѣ; пчолы водилися у выдовбуваныхъ въ деревѣ дуплахъ (бортяхъ), чи въ уліяхъ и такъ зимували. Земля довго була недѣлена. Господарили силѣно родинами; сины не дѣлилися, жили разомъ, а порядокъ дававъ одинъ старшій вѣкомъ. Ще недавно

въ нашихъ горахъ були такъ великъ недѣленѣ
родины, душъ часомъ по 20 и по 30 въ однѣй,
що мали спѣльне господарство.

Одежа.

Убиралися просто. Носили сорочки полотнянѣ
и штаны, по верху свѣты, а часомъ ще й киреѣ
(званѣ корзно). На ногахъ мали плетенѣ панчохи
(штримфлѣ) и чоботы, або постолы зъ тонкоѣ шкѣры
сшитѣ на пѣдошвѣ. Опоясовалися ремѣнными по-
ясами, на якихъ носили ножикъ, гребенець и шкѣ-
ряну (кожану) торбинку зъ огнивомъ и маленькимъ
брускомъ до остреня. На головѣ мали шапку зо
шкуры, або плетену зъ волокна.

Жѣнки носили нашийники, сплетенѣ зъ дроту,
на головѣ шапочки або наголовники, обшитѣ рѣж-
ными прикрасами. На вискахъ (коло скраней по
обохъ бокахъ чола) вѣшали кѣльця ажъ до грудей,
якѣ звисали якъ косы. Богатѣ одягалися въ шовковѣ
шата, або мѣхи (футра), въ золототканѣ парчи,*
опоясувалися коваными поясами. Обвѣшувалися
ланцюхами, дукатами, бидерами и золотыми гу-
зиками.

Звычайѣ.

Чужоземцѣ хвалять тогдѣшнихъ нашихъ лю-
дей за ширѣсть и *привѣтливѣсть*. Они ласкавѣ для
чужоземцѣвъ, гостинно ихъ приймають и проводятъ
ихъ дале, обы имъ не сталась яка шкода. Жѣнки
вѣрнѣ человекѣмъ такъ, що часто убивають себе,

* Парча — шовкова, цвѣтиста одежа.

якъ умирае чоловѣкъ. Дуже люблять свободу, не хочуть нѣкому служити, анѣ бути підъ чиеюсь властею.

Одну мають хибу, що дуже незгодливѣ, не хочуть слухати чужоѣ гадки, кождый тягне на свое и черезъ то то бувають межи ними суперечки та кровавѣ битки. У войнѣ одважнѣ и войовничѣ и нѣхто не мѡгъ бы ихъ побити, якъ бы трималися разомъ (одностайно).

Вѣра.

До IX. столѣтя були они все одноѣ *поганьскогъ вѣры*. Почитали богами силы природы. Погѡдна була природа нашего краю — погѡдна була ихъ вѣра. Стара пѣсня зъ лемкѡвскихъ гѡръ на Пѡдкарпатскѡй Руси каже, якъ повставъ свѣтъ по ихъ думцѣ. Три голубы сидятъ на яворѣ подъ небомъ посередѣ моря и думаютъ якъ свѣтъ сновати:

Коли не було зъ нащала свѣта,
Подуй же, подуй, Господи,
Изъ святымъ духомъ по земли!
Тогда не було неба, нѣ землѣ,
Ано лемъ було синье море,
А середѣ моря зелений яворъ.
На дворойку три голубоньки:
Три голубоньки радоньку радятъ,
Радоньку радятъ, якъ свѣтъ сновати:
„Та спустимеся на дно до моря
Та достанеме дробного пѣску;
Дробный пѣсочокъ посѣме мы.
Та намъ ся стане чорна землиця;
Та достанеме золотый камень
Зоготый камень посѣме мы,
Т намъ ся стане ясне небойко,
Яане небойко, свѣтле сонейко,
Свѣтле сонейко, ясенъ мѣсячикъ
Ясный мѣсячикъ, ясна зѡрниця.
Ясна зѡрниця, дробнѣ звѣздойки.

Найвысшимъ богомъ почитали *Сварога*, бога неба, що выдававъ судъ божій надъ цѣлымъ свѣтомъ. Дале шанували (честували) тыхъ богѣвъ, одъ якихъ надѣялися добра або зла въ господарствѣ: *Перуна*, що посилае грѣмъ и блискавку, *Сонце-Даж-бога*, бога *Волоса*, що сокотить худобы, *Хорса* звичайный *дружъ* пѣдземного огню, та *Стрибога* бога вѣтру. Зъ богинь поклонялися *Ладѣ*, богинѣ красы и любви, *Веснѣ* и *Хмарѣ*, а богиню смерти называли *Маре-ною*. У всѣхъ рѣчкахъ, жерелахъ, болотахъ, лѣсахъ бачили (видѣли) божкѣвъ и богинь: русалокъ, мавокъ, полѣсунѣвъ, польовикѣвъ и т. д. Окремъ сего почитали *Дяда*, якъ бога роду. Вся природа була имъ рѣдна. Та небавомъ пѣдъ перскимъ впливомъ стали дѣлать богѣвъ на ясныхъ и темныхъ, неприхильныхъ чоловѣкови. Окрѣмъ *Бѣлобога сонця*, вѣрили въ *Чорнобога*, бога-ночи *Дива*, якому служать темнѣ божки, дѣдьки и пикулики.

Обрядовѣ свята

Молилися богамъ надъ водою, пѣдъ деревами. Святынѣ великихъ не ставили, тѣльки пѣдъ деревами строили каплицѣ, де складали жертвы зо звѣрятъ и рослинѣ. Службу священника сповнявъ найстаршій зъ роду.

Якъ заблисла весна красна, выбѣгали зъ курнихъ хатъ и витали Весну пѣснями-веснянками, якѣ спѣвали хороводомъ, побравшись за руки. А поворотъ сонця до лѣта стрѣчали *святомъ Купайла* на нынѣшного св. Ивана, якъ въ нѣчь папороть процвѣтае. Збиралися надъ рѣками, палили хворостъ, рѣща, (сухе галузя) и спѣвали пѣснѣ, ска-

чучи черезъ огонь. Молодѣ пары спознавалися тогды, ворожили собѣ долю, пускаючи вѣночки на воду и дружилися зо собою. Въ найкоротшій день, якъ сонце повертало на весну, святкували свято коляды, нынѣшного Рѣздва. Тогды справляли на святѣ вечерѣ вечеру зъ 12 стравъ середъ снопѣвъ. Бажали собѣ доброго урожаю и посѣвали зерно на щастя. Те свято тягнулося двѣ недѣлѣ до Щедрого Вечера. На тотѣ святки нащивляли себе и спѣвали пѣснѣ Колядки и Щедрѣвки, где славили богѣвъ и щастя господаря та лицарськѣ походы своихъ князѣвъ.

На „Мертвецкій великдень“ поминали *помершихъ*. Вѣрили, що душа не вмирає зъ чоловѣкомъ, а дале живе тамъ, где живѣ покѣйникъ, або йде до „навю“ або „Вирею“, себто до раю. Той рай красуєся вѣчною зеленою середъ ясноѣ погоды и и щастя. Ховаючи небѣщика, клали ему въ могилу страву и рѣчи потрѣбнѣ до житя. Тото все закопували зъ нимъ разомъ, або палили разомъ зъ покѣйникомъ, складали попѣль у миску, або глечикъ (горнець) и засыпали землею.

Громадске житя.

До громадскоѣ справы сходилися старшѣ зъ родѣвъ на пораду. Та рада називалась *вѣче*. Вѣче нараджувало и рѣшало, що треба. Кѣлька родѣвъ творило одно племя. На чолѣ племени стояли часомъ старшины, званѣ князями. Але они не мали великоѣ силы, бо всѣ справы рѣшала громада, вѣче. А князѣ мусѣли слухати громады. Тому до насъ не дійшло богато именъ тыхъ *князѣвъ*. При-

падкомъ зъ хроники Анонима довѣдуемєся про князя ужгородского *Ляборця*, або про князя *Менумрода*, що стоявъ на чолѣ Русинѣвъ пѣдъ хвилю приходу Мадярѣвъ на Дунай.

Города (замки).

Вѣйска не було. А якъ треба було боротися, то кто дужѣй (здоровый), збирався зъ тымъ, що мавъ, ци зо списомъ, ци зъ мечемъ, на кони, ци пѣшій. Всѣ ишли боровитися, ци воюватися. Для обороны ставили *города* (замки) середъ лѣсу, ци середъ болота, обкладати частоколомъ (плотомъ, паланкомъ): Або на высокѣмъ шпилю ставили верху городъ, сыпали валы, копали ровы довкола, абы ворогъ не мѣгъ приступити. Тамой и збирали въ небезпечный часъ свое майно, жѣнокъ и дѣтей и боронили одъ ворога. Въ спокѣйнѣ часы тотѣ города стояли порожнѣ, а люде жили собѣ по жи-хахъ на волѣ. Тѣлько въ дакотрыхъ городахъ люде жили завсѣгди, особливо заможнѣйшѣ, богатѣ купцѣ. До городѣвъ приходили чужѣ купцѣ на торги и привозили товары. Такѣ города на нашѣмъ Подкарпатю були *Мукачѣвъ* и *Ужгородъ* для племени Бѣлыхъ Хорватѣвъ, що жили по тѣмъ боцѣ Карпатъ.

Такъ жили собѣ наши предки племенами окремо. Кождый знавъ лишъ свою околицю, свѣй городъ. Одно племя творило зъ часомъ собѣ кѣлька такихъ городѣвъ. А кожде племя жило въ своѣй землѣ своимъ житямъ. За Днѣпромъ Сѣверяне мали городъ Чернигѣвъ и Перѣяславъ; надъ Днѣпромъ Поляне мали городъ Киѣвъ; на заходѣ Де-

ревяняне мали городъ Искоростень; на Волинѣ Дулѣбы мали городъ Червень, Луцькъ, Белзь, а Бѣлѣ Хорваты въ Галичинѣ Звенигородъ коло Львова и Пльснеско коло Золочева

Перша держава.

Зъ тревоги передъ нападами сусѣдѣвъ яли племена захѣднѣ Дулѣбы и Бѣлѣ Хорваты еднатися въ одну державу. Они побудовали надъ Бугомъ рядъ городѣвъ, якѣ называлися одъ города Червеня Червеньскими городами.

Такъ повстала *перша наша держава* въ VII—VIII столѣтѣ. То була держава оборонна, передъ напастями кочовыхъ племенъ.

Повстаня Киѣвскоѣ державы.

Одначе осередкомъ всѣхъ племенъ ставъ *Киѣвъ надъ Днѣпромъ*, городъ Полянъ, що называли себе *Русь*. Заложивъ его князь ихъ Кий, звѣдси назва Киѣвъ городъ. Одъ непамятныхъ часѣвъ видко, що туй жило богато людей, а зато, що туй сходилися двѣ великѣ рѣки: Днѣпро зъ Припетю и Десна.

Въ тотѣ часы сухихъ дорѣгъ не було богато, а рѣкою люде йшли, куди треба. За то тыми рѣками приходили купцѣ всѣхъ племенъ до Киѣва. Богатѣ Кияне, званѣ боярами, держали собѣ сильныхъ одважныхъ военныхъ людей. Они сокотили ихъ добро передъ напастями въ городѣ и на дорозѣ въ чужѣ краѣ. Такъ то повстало въ Киѣвѣ войско, яке боронило Киѣвъ одъ сусѣдѣвъ. На чолѣ того войска стоявъ князь, выбранный Киянами. Те войско звалося дружиною.

Та дружина зъ боярами и княземъ на чолѣ не тольکو боронила Киѣва, але ходила на сусѣднѣ волости и землѣ набирати добичи. Сусѣднѣ племена згодилися платити князеви й дружинѣ „за миръ“, що року данину, абы охоронитися одъ нападѣвъ.

За тото киѣвскѣ князѣ Руси мали боронити ихъ одъ сусѣдѣвъ, заводити безпечнѣсть и карати розбѣйникѣвъ. Они обходили всѣ подручнѣ землѣ що року зимою, одбирали дань и ставили свою залогу. Небавомъ и другѣ дальшѣ племена якъ Дулѣбы и Бѣлѣ Хорваты, бачучи користь, приставали платити Киѣвскому князеви Руси дань за охорону одъ сусѣдѣвъ и за торговлю зъ Киѣвомъ. Отакъ повстала зо всѣхъ племенъ *руська держава зъ Киѣвомъ столицею*.

На весну князѣ и бояре всѣхъ племенъ разомъ зъ купцями сходилися въ Киѣвѣ. Складали свои товары на човны, везли Днѣпромъ, черезъ Чорне Море до Царгороду, до Грекобѣ. Тамъ за свои мѣхи, медъ, збѣже и иньшѣ сырѣвцѣ доставали дорогѣ шаты, золотѣ уборы (парчѣ), вино й усяке корѣня.

Походы на чужѣ землѣ.

Не вдоволяючись данею зъ своихъ земель, киѣвскѣ князѣ ходили войною на далекаѣ, богатѣ краѣ по добичу. Разомъ зо всѣми племенами ходили на Царгородъ и землѣ грецкѣ въ Крыму и Малѣй Азїи. Ходили на Кавказъ, на Каспійске Море й на Перзїю.

Якъ добули добычу, всѣ племена, що брали участь въ походѣ, дѣлилися. Якъ добули право на

кращу торговлю зъ Царгородомъ, всѣ племена хоснувалися правомъ и ставали богатшими.

Маеме въ лѣтописи записано, що на такій *походъ на Царгородъ* въ 906 р. пѣдъ киввскимъ княземъ Олегомъ ходили разомъ зъ Полянами, Сѣверянами, Деревлянами, Дулѣбами и Бѣлѣ Хорваты, то е наши предки, що сидѣли по обохъ стокахъ Карпатъ. Зато до нынѣ въ однѣй колядцѣ спѣвають наши люде, якъ нашъ князь бѣе на Царгородъ — а царь ся дивуе, хто то воюе. Царь высилае ему миску червѣнцѣвъ, золоту зброю, красну панну, а онъ не слухае, лишъ бѣе тай бѣе на Царгородъ и его добувае. Наши прародичи складали ту пѣсню про свѣй походъ на Царгородъ зъ киввскими князями:

Покуйме собѣ мѣдянѣ човна,
Мѣдянѣ човна, золотѣ весла.
Ой пустимеся на тихій Дунай
Долѣвъ Дунаємъ подѣ Царгородъ.

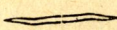
Наши предки въ походахъ Кивва.

Киввскій князь Олегъ ишовъ Днѣпромъ у похѣдъ. А наши предки *Бѣлѣ Хорваты* ишли Дунаємъ пѣдъ своимъ княземъ и злучилися зъ дружиною и човнами князя Олега на Чорнѣмъ Морю та вдарили разомъ на Царгородъ.

И тогды Олегъ на чолѣ всѣхъ руськихъ племенъ станувъ пѣдъ Царгородомъ, примусивъ цѣсаря зложити богату дань и допустити Русинѣвъ всѣхъ племенъ до торговлѣ въ Царгородѣ. На знакъ побѣды прибивъ кованый щитъ Руси на царгородекѣй брамѣ.

И зъ того часу стала славна наша держава, всѣ племена зъєдналися пѣдъ руку Киѣва и назвали себе Русею. Они завели торговлю зъ Греками, Перзами. Арабами та Хозарами, що фили на сходѣ. Они стали богатѣти, украшати города палатами и городами. До Киѣва яли ся навѣдовати чужѣ купцѣ и привозити свои товары на обмѣну.

Передъ нашимъ народомъ дрожали тогды сусѣды, кланялися передъ кождымъ Русиномъ и вымовляли наше имя зъ честею и пошаною.

III.

СТАРИННА КУЛЬТУРА НА- ШОГО НАРОДУ.

Одъ найдавніѣйшихъ часѣвъ, якъ исторія памятає, наши предки дали себѣ спѣзнати народомъ привязанымъ до постійныхъ осель. Они мали свою землю, свои звичаѣ и обычаѣ, свои пѣснѣ, свою окрему религію и свои обряды. Однимъ словомъ обявили себѣ народомъ, що має свою культуру.

Наша духовна культура.

Зъ гнѣзда всеѣ индоевропейскоѣ расы зъ Индіи принесли они вѣру въ силы природы, якъ почитали богами. Тотѣ боги якъ въ Индіи були силами, якъ чоловікови анѣ не шкодили, анѣ не помагали. Дивилиси давнѣ наши прародичи на природу, якъ дѣти подивляли єѣ силу и красу. Щойно Перзы научили ихъ одрѣзняти Бѣлобога, прихильного, одъ Чорнобога, ворожого людямъ. Такъ повстала вѣра въ Дажбога и бога Дива, що

бються зо собою о власть надъ чоловѣкомъ. Свѣтъ богѣвъ подѣлился на ясныхъ и темныхъ богѣвъ, якъ въ Перзїи, люде приносили имъ жертвы, спѣвали пѣсень, уладжували въ честь ихъ свята, щобы ихъ прихилити до себе. Такъ повставали пѣснѣ обрядовѣ, щедрѣвки и колядки та посмертнѣ голосѣня. До каждого свята потрібна була музыка: до музики уживали трубы, гуслѣ, бубнѣвъ, свирѣли, дудѣ та иныпихъ инструментѣвъ.

Выразъ нашоѣ давнины.

Зъ давенѣ давна торговали наши предки зъ Греками и зо сходомъ. Купували одъ нихъ тканѣ взорами матерїи, украшенѣ вазы (горцѣ), чудово рѣзбленѣ рѣчи зъ мрамору и камня, ковтки и нашейники та наголовники, робленѣ зъ золотыхъ або срѣбныхъ протикѣвъ (филигранѣ). Цѣлыми столѣттями подивляли наши предки красу сходу и собѣ пробували творити краснѣ рѣчи. Такъ пѣдъ впливомъ персого сходу повставѣ у насъ орнаментѣ, то є: взоры до вышивокъ на шатю и окрасахъ хижѣ. Любувалися въ краснѣй зброѣ добутоѣ на сходѣ або въ Грециї. Одъ Грекѣвъ и сходныхъ народовъ училися спозирати на свѣтъ та житя.

Словомъ: столѣттями творився у нашихъ предкѣвъ той смакъ, та нѣжнѣсть, та тонкѣсть, якими одзначаєся теперъ наша пѣсня, нашъ орнаментѣ, и нашъ свѣтоглядѣ. (У пословицяхъ фильозофія). Черезъ тото нашъ народѣ, хочъ онѣ ставѣ без-

грамотный, держиться середь чужихъ при своѣй мовѣ и звичаяхъ, бо тѣ виробились столѣтями.

.Христіянство.

Черезъ свою культуру давнѣ Русины не противилися поширеню новоѣ христіянскоѣ вѣры зъ Греціи на Руси. Старѣ мудреці Греки не ширили єѣ огнемъ и мечемъ. Вѣра въ ясныхъ и темныхъ богѣвъ приготвила почву христіянству. Єго приймали перше богатѣ купці, що ходили до Византіи и бачили блескъ и величѣ Службы Божоѣ. Священники прийшли до насъ зъ Греціи. Они приспособляли новѣ християнскѣ свята до давныхъ поганьскихъ. А именно: свято Коляды зойшлося зъ Рѣздвомъ Христовымъ, свято Весны зъ Воскресенямъ Христа, свято Купала изъ св. Ивана. Нарѣдъ спѣвавъ дале свои поганьскѣ пѣснѣ и справлявъ игрища, якъ за поганьскихъ часѣвъ. Зъ часомъ вставлявъ на мѣсце Лады имя Богородицѣ, на мѣсце Перуна св. Ілію, на мѣсце Сонця-Іисуса Христа або св. Миколая, на мѣсце Сварога Господа-Бога. Тай темныхъ богѣвъ заступили христіянскѣ дѣтки, чорты и бѣсы зъ Люциперомъ на чолѣ

Дороги христіянства.

На Киѣвску Русь прийшло христіянство просто зъ Византіи, яке въ IX ст. принято за державну вѣру. Ай до насъ на Пѣдкарпатску Русь йшло оно вже въ VIII. столѣттю черезъ велико-моравську

державу. Два Греки зъ Салъоники, св *Кирило* и *Методій*, высланѣ цѣсаремъ грецкимъ, принесли нову христіянску вѣру. Окремъ того принесли ще

письмо, якимъ стали писати церковнѣ книги на славянскѣй мовѣ. Лѣтописецъ Храбръ пише, що передъ принятямъ христіянства Славяне не мали

книгъ. Але мали своє *письмо*, зване рунами, писане чертами и рѣзами. Тыми рунами вырѣзували имя кожного бога у своихъ храмахъ Полабскѣ Славяне. Ревнѣ св. апостоли Кирило и Методій выдумали азбуку для славянської мовы. Нею написали першѣ книги християнської вѣры въ зрозумѣлѣй мовѣ. Послухайте, якъ оно сталося.

Панонія.

Передъ приходомъ Угрѣвъ (Мадярѣвъ) край надъ Дунаємъ окружений Карпатами и Альпами назывався Панонія. Коли нѣмецко-франконський цѣсарь Карло Великій при помочи славянськихъ князѣвъ Паноніи розбивъ Аварѣвъ надъ Рабою въ 796 р., утворилися вольнѣ князѣвства Славянъ, якѣ зайняли бѣльшу часть Паноніи. Кожде племя творило свою вержаву пѣдъ проводомъ своихъ князѣвъ, не дбаючи за сусѣда. Въ Семигородѣ жили Волохи, межи Дунаємъ а Тисою Бѣнаръ, межи Тисою а Попрадомъ, на Подгорѣ *Бѣлѣ Хорваты*, наши прародичѣ. На захѣдъ Словѣны або Словаки по обохъ бокахъ Дунаю, за Савою Чоряѣ Хорваты. На захѣдъ одъ Паноніи осѣли Морявяне и Чехи,— а за ними вже були нѣмецькѣ племена.

Велико-моравска держава.

Нѣмецкѣ королѣ яли наспирати на захѣдныхъ Славянъ Чехѣвъ и Морявянъ. Они насилали нѣмецкихъ священникѣвъ ширити латинську християнську вѣру. Тотѣ священники робили ихъ залежниками одъ нѣмецкого епископа въ Пассавѣ. Славянскѣ племена поєдналися зъ собою и яли творити свою державу, обы оборонитися передъ Нѣмцями.

Такъ утворилася на заходѣ въ половинѣ IX столѣтя *селиско-моравска держава* підъ трома князями : Моймиромъ, Ростиславомъ и Святополкомъ, що наступали по собѣ. Они підгорнули підъ свою власть и Словаківъ въ Паноніи на повночнѣмъ березѣ Дунаю. А на полуденнѣмъ березѣ въ околицѣ Болотного озера було окреме князѣвство славянське підъ княземъ Коцельомъ. Щобы увольнитися одъ нѣмецкоѣ верховлады, тотѣ князѣ Ростиславъ и Коцель послали до грецького цѣсаря Михайла II (856—867) послѣвъ, мовлячи :

— „Земля наша хрещена, та не є у насъ учителя, щобы насъ учивъ и переложивъ святѣ книги. Мы не розумѣме нѣ грецкоѣ, нѣ латиньскоѣ мовы. То пошли намъ, Господине, такихъ учителѣвъ, що можуть провѣдувати слово боже на нашѣй мовѣ“. Цѣсарь Михайло за порадою свѣтлыхъ мужѣвъ загнавъ имъ Константина и Методія, синѣвъ грека Льва, що знали славянську мову зъ Солуня, де мешкали такожъ Славяне.

Дѣяльність Кирила и Методія.

Константинъ зложивъ азбуку зъ грецького скорописного письма названу *глаголицею*, и оба брата переложили евангеліє и апостола, псалтирь и октоихъ та другѣ книги потрібнѣ до богослуження на староболгарську мову, що тогды була въ Солуни. Але ту мову розумѣли якъ близьку собѣ всѣ Славяне. Оба брата голосили слово боже на зрозумѣлѣй мовѣ середъ Славянъ въ Моравіи и въ Паноніи, та установляли священникѣвъ зъ межи Славянъ черезъ сорокъ мѣсяцѣвъ одъ 863 р.

Нѣмецкѣ священники донесли до папы, що тотѣ два брата ширять ересь, впроваджуючи славянську мову въ богослуженя. Тогда вѣзвавъ ихъ папа Николай до себе и оба брата выбралися до Риму черезъ краину Коцеля, де оставили славянскѣ книги и своихъ ученикѣвъ.

Затвердження папы.

Новый папа Гадріянъ приявъ обохъ братѣвъ тымъ бѣльше, що Константинъ принѣсъ мощи св. Климентія зъ Крыму зъ собою до Риму. Они одправили богослуженя въ римскихъ црквахъ на славянскѣй мовѣ и достали признаня папы на свои переклады святыхъ книгъ. Константинъ пѣдъ именемъ Кирила вступивъ въ черцѣ до монастыря въ Римѣ, а Методія именувавъ папа Иванъ VIII. архіепископомъ паноньскимъ и моравскимъ. Тому Методієви архіепископови въ Паноніи пѣдлягали епископи, якихъ було по свѣдоцтву арх. Пилигрима (зъ 980 р.) *ст.мз* передъ приходомъ Мадярѣвъ.

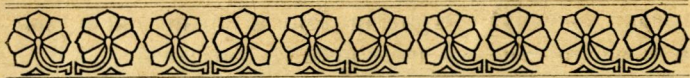
Христіанство въ Паноніи.

Славянське богослуженя розширилося въ Болгаріи и въ цѣлѣй Паноніи сто лѣтъ скорше, поки приняла христіанську вѣру Киѣвська Русь. Наше племя въ Паноніи, Бѣлѣ Хорваты, могли христіанську вѣру приймати ѡдъ двохъ сусѣдѣвъ: одъ Словакѣвъ и одъ Болгарѣвъ, що жили межи Тисою и Дунаємъ. Ихъ князь Борисъ приявъ крестъ 860 р. зъ рукъ того самого Методія ще передъ приходомъ ихъ до Моравіи. И коли Мадяре перейшли поганьску Русь до Паноніи, то наши

предки вже були христіянами и мали свое славянське письмо въ церковныхъ книгахъ.

Письмо и мова церковныхъ книгъ.

Першѣ церковнѣ книги писалися *глаголицею*, то есть азбукою зложеною Константиномъ зъ грецкого скорописного письма. Вѣдавъ ученикъ Методія Климентъ зложивъ нову азбуку на основѣ другого рода грецкого письма, звану *кирилицею*. Тою азбукою писалися потомъ все книги на славянскѣй мовѣ у всехъ племенъ. Тота азбука задержалася до нынѣ. Мова тыхъ книгъ була мовою давныхъ Болгаръ зъ Македоніи, звѣдки походили оба апостолы Славянъ, Кирилъ и Методій. Та мова называеся нынѣ *старославянскою мовою* и нею одправляється богослуженія у схѣдной церквѣ. Та схѣдна церква, якъ бачимо, була заснована въ звязи зъ Римомъ, коли ще не було розколу. Тогды була одна *католицка вѣра* голошена на латиньскѣй, грецкѣй и славянскѣй мовѣ середъ народѣвъ Европы пѣдъ проводомъ папы, якъ головы церкви и наслѣдника Христа въ Римѣ.

IV.

ПРИХОДЪ МАДЯРОВЪ НАДЪ ДУНАЙ.

Мадяре або Угры.

Жовтошкуре кочеве племя Мадярôвъ жило, якъ иньшѣ дикѣ племена на степахъ Азіи, mezi Иртишемъ, Аральскимъ озеромъ и Каспійскимъ моремъ. Они були низького росту. Мали глубоко всадженѣ очи и стрижене волося. Не мали постоянныхъ осель, не управляли землѣ — тôлько выпасали скотъ. Цѣле житя переводили на коняхъ. Нападали на ворога нечаяно. Якъ не пôддався, удавали. утечу. Коли явъ ихъ доганяти, то верталися и розбивали его. Їли мясо, пили кровь убитыхъ звѣрятъ и кôньске молоко. Щобы набрати одваги, їли серця убитыхъ ворогôвъ.

Вандрôвка Мадярôвъ.

Притисненѣ другимъ дикимъ племенемъ Печенѣгôвъ, кочевикôвъ зо сходу, рушили Мадяры изъ Азіи черезъ браму народôвъ коло 830. р. у Хозарске царство. Хозаре воювали зъ Печенѣгами, за то наймили собѣ мадярску орду и поселили еѣ mezi Дономъ и Днѣпромъ. Але й тамъ нашли

ихъ Печенѣги, розбили ихъ и погнали далє. Пѣсля лѣтониси Нестора з'явилися Мадяре въ 880 р. *пѣдъ Кизьвомъ* и сѣтановилися на горѣ, званѣй опѣсля угорскою. Туй прийшло до битвы межи Мадярами и Русинами пѣдъ княземъ Олегомъ. Олегъ розбивъ ихъ, якъ наемникѣвъ Хозарѣвъ. Олегъ стокмився зъ ними, що будуть граничною сторожею на пѣвнѣчной и полудневѣй границѣ руськоѣ державы. Тому Олегъ подѣливъ ихъ на двѣ части и перепустивъ ихъ безъ перепоны, однихъ на пѣвнѣчъ, другихъ на полудне.

Похѣдъ Угрѣвъ черезъ Русь.

Одна орда Угрѣвъ пошла черезъ лѣсы на пѣвнѣчну границу руськоѣ державы до болотнистоѣ и зимноѣ *Финляндіи* та Ингріи, де они нынѣ живутъ пѣдъ назвою Финляндцѣвъ. Друга орда въ числѣ 100.000 Угрѣвъ зъ жѣнками и дѣтьми подалася на полудневѣ границѣ руськоѣ державы *въ Панонію* де було досить мѣсяця на поселєня. Для проведеня ихъ до Паноніи давъ Олегъ имъ на провѣдникѣвъ Русинѣвъ. Русины згодилися вандрувати и шукати щастя въ новѣй землѣ пѣдъ тою умовою, що они будуть уживати рѣвныхъ правъ зъ Уграми. Для певноѣ поруки Олегъ оженивъ начальника Мадярѣвъ. Арпада зъ одною руською княжною, дочкою князя одного зъ руськихъ племенъ.

На основѣ сєго договора, якъ описує анонимный нотаръ короля Белѣ, рушили кочовѣ Угры *пѣдъ проводомъ Русинѣвъ до Паноніи* черезъ города червеньскѣ Дулѣбѣвъ и Бѣлыхъ Хорватѣвъ. Князѣ тыхъ племенъ прийняли ихъ подарками и гостили

ихъ одинъ мѣсяць та провели ихъ черезъ горы Карпаты въ Панонію.

Подчасъ приходу Мадярѣвъ були надъ Дунаемъ такѣ державы: На заходѣ до Рабы и Нѣтры сягала *велико моравска держава* пѣдъ княземъ Святополкомъ. Межи Дравою и Рабою *славянска держава* князя Привины пѣдлегла Нѣмцямъ зо столицею Мизабургъ. Межи Дунаемъ и Тисою була *болгарска держава* пѣдъ княземъ Заляномъ. Межи Тисою и Карпатами въ Семигородѣ *русько-волока держава* князя Менумрода. Межи Нѣтрою и Тисою *держава Бѣлыхъ Хорватѣвъ* пѣдъ княземъ Ляборцемъ. Держава Бѣлыхъ Хорватѣвъ не стояла ще въ звязи зъ Киѣвскою русскою державою Олега, хочъ Бѣлѣ Хорваты були одного кореня зъ руськими племенами. Якъ Мадяре зъ Русинами перейшли Карпаты, усѣ тотѣ князѣ наддунайскихъ державъ не злучилися разомъ до обороны, тѣлько каждый зъ окрема боронивъ своеѣ землѣ самъ.

Першій станувъ до бою князь Бѣлыхъ Хорватѣвъ *Ляборецъ*. Розбитый Мадярами наложивъ головою. А Мадяре пѣшли далѣ и осадовилися по лѣвѣмъ березѣ Тисы надъ рѣками Темешъ, Бега, Кеврешъ и Марошъ. Стотисячна орда зъ жѣнками и дѣтьми и стадами розсѣлася на широкихъ пасовискахъ, де выпасали свои конѣ, живучи зъ грабѣжи и войны. Небавомъ розбили велико-моравску державу, стали нападати на Нѣмеччину, Италію, Македонію та стали пострахомъ сусѣдѣвъ.

Житя Русинѣвъ въ новѣмъ ладѣ.

Русины, якѣ прийшли зъ Мадярами, поселилися межи Русинами, якѣ давно жили въ пов-

ночнѣй Угорщинѣ, а котрѣ называлися въ той часѣ Бѣлыми Хорватами. Прийшлѣ Русины построили собѣ города побѣчѣ давныхъ городѣвъ, — славный ихъ городъ *Оросваръ* (руськѣй городъ — стоявъ недалеко Братиславы). Прибувшѣ Русины приняли вѣру Христову схѣдно-славянскаго обряду, утвореного Кириломъ и Методіемъ. Якъ Олегъ пѣднѣвъ похѣдъ на Царгородъ 907. року, зѣбралися Пѣдкарпатскѣ Русины и поплили Дунаемъ помагати Олегови. Зѣ договору Олега зѣ грецькимъ цѣсаремъ користають межи иншими племенами и Подк. Русины. Они достали свою пайку добичи и могли торгувати зѣ Царгородомъ, якъ и другѣ руськѣ племена. Тымъ способомъ перша емиграція Русинѣвъ за Карпаты скрѣпила руське племя Бѣлыхъ Хорватѣвъ, роздѣленихъ на дрѣбнѣ княжества родового ладу. Границѣ межи Русинами а Уграми були оддѣленѣ валомъ на повночнѣмъ стоцѣ Дунаю и Тисы. Тотѣ вали удержалися еще за династїи угорскоѣ Арпадовиѣвъ ажъ до нападу Татарѣвъ.

Житя Угрѣвъ.

На дворѣ Арпада и его наслѣдникѣвъ говорили руською мовою, бо его жѣнка и невѣстка були руськими княжнами. Руська мова була мовою образованихъ, мовою великоѣ державы, вищою одъ убогоѣ на слова бесѣды мадарскаго кочового племени, яке не мало ще за собою означенихъ державныхъ границъ, не мало своеѣ хаты на землѣ, живучи циганскимъ ладомъ.

Мадарска мова — зеркало исторїи.

Доказомъ бѣдности мадарскоѣ мовы есть понадъ 2000 слѣвъ, якѣ Угры взяли живцемъ зѣ

руськоѣ або другихъ славянскихъ мовъ на означеня понять первѣстноюѣ культуры. Будучи кочовымъ племенемъ, училися одъ Славянъ управлять землю, тому взяли назвы яринъ, деревъ, збѣжа и всѣхъ знярадѣвъ управы землѣ одъ Славянъ *). Значить культуры вчилися Мадяре одъ Славянъ, якѣ були вже давно осѣлымъ народомъ. *Славяне отже були ихъ учителями земледѣля на Угорщинѣ.*

Окремъ сего Угры приняли одъ Славянъ назвы зъ области промыслу и ремесла, що вязався зъ управою землѣ. Затото взяли одъ насъ и одъ Славянъ такѣ слова :

паленка—palinka, млинъ—malom, млинаръ—molnár, коваць—kovács, ткаць—takács, швець-чизмадѣй—csizmadia клепаць—kalapács колаць—kalács, квась—kovász и т. д. Одъ Русиновъ училися называти ростины и звѣрята, що жили въ новѣй землѣ, до якоѣ прийшли. Звѣдти взялися въ мадярской мовѣ слова: медвѣдь—medve, буйволъ—bivaly, пава—páva, воробень—veréb, ворона—varju, сука—szuka, сорока—szarka, голубъ—galamb, павукъ—rók, выдра—vidra, блоха—bolha, рѣй—ráj, и т. д. Зъ того видно, що Русины учили ихъ дивитися на явища природы, якъ мати учить дѣтину.

Одъ Русиновъ и Славянъ приняли Мадяре и слова зъ области организованѣй военноѣ шгуки, а именно: бѣй—baj, бѣйникъ—bajnok, ѣздаръ, уздаръ, гуздаръ—huszár, половець—

*) Такѣ слова е: коса—kasza, граблѣ—gereblye, ярмо—rokъ—ugorka, борозда—barázda, колось—kalász, лопата—lapát, villa, подкова—patkó, бѣбъ—bab, сѣль—só, диня—dinnye, огѣjáróm, рожъ—rozs, сѣно—széna, ведро—veder, лень—len, вилы—saláta, капуста—káposzta, олѣй—olaj, ясла—jaszol, палица—retek, черешня—cseresznye, букъ—bük, явѣръ—javor, салата гнѣй—ganaj, солома—szalma, слива—szilva, рѣпа—répa, редька pálcza, гать—gát, гатити—gátolni. сокира—szekercze, борона—borona, саны—szán, макъ—mak, пѣберъ—cseber, сито—szita, рѣмето—rosta, сѣчка—szecska, череда—csorda.

palócz, воевода—vajda, ходъ, походъ—had, хѣдный—hadnagy, витязь—vitez, пушка—puska, колпакъ—kalpag, чеканъ—csákány сабля—szablya, бодръ—bátor, трембита—trombita, варта—varta, стража—sztrázsa, порохъ—por, Тото показуе, що доперва Славяне провчили ихъ провадити войны не ватагами, а организованною збройною силою.

На якѣмъ низькѣмъ степені культуры прийшли Угры до Паноній, показують слова зо щоденного житя, якѣ мусѣли ввяти одъ Русинѣвъ и Славянѣ. Не мали своихъ словъ на такѣ понятя, якѣ : бесѣда—beszéd, обѣдъ—ebéd, вечера—vacsora, печенье—pecsenye, солонина—szalona, ковбаса—kolbász, каша—kasa, жиръ—zsir, пара—para, искра—szikra, губа—gomba, галати—gondolni, мовити—mondani, прати—pörölni, чудуватися—csudálkozni, и т. д. Русины, загаломъ Словяне, учили ихъ товариеского житя и устрою оселѣ, на що указують слова на такѣ понятя : братъ—barát, баба при родинахъ : bába, милость—malaszt, сусѣдъ—szomszéd, слово—szó, мова—mondás, залог—zálog, бритва—borotva, дорогой—drága, середя—szerda, четвертокъ—csütörtök, пятъкъ—péntek. Далє переняли такѣ назвы якѣ : нога, лаба—láb, слуга—szolga, неволя—nyavalya, иго—iga, рабъ—rab, грубый—goromba, горбатый—görbe короткій—kurta, чистый—tisza, простый—paraszt, пустый—puszta и т. д. Якѣ кочовый народъ взяли одъ Русинѣвъ назвы зъ устрою оселѣ : колиба—koliba, двѣрь—udvar, пивниця pincze, корчма—korcsma, кухня—konyha, обручъ—абрончъ, канга—kályha, улиця—utcza, потѣкъ—patak, човень—човникъ—csónak, лодка—ladik, дрѣтъ—drót, ярѣкъ—árok, холмъ—halom, стѣлъ—asztal, обводѣкъ—ablak, цугаръ—rohár, вилка—villa, рама—ráma, таблица—tábla, клѣтка—калѣтка—kalitka, ланць—láncz, мозвѣръ—moszár, олова—ólom, кѣшъ—kas, и т. д.

Тотѣ всѣ слова взяли Мадире на тѣ понятя, якихъ они не называли по своему, бо жили якѣ дика орда въ степахъ.

Они не мали навѣтъ найпершихъ родинныхъ понятѣ, (якѣ братъ, милость), не жили въ хижахъ, тѣлько на возахъ, не варили, нѣ пекли стравъ, не мали нѣякого суспѣльного устрою, не мали товариескихъ зносинъ зъ сусѣдами, однимъ словомъ були ордою на найнищѣмъ степені културы. Щойно

Русины нагнули Мадярôвъ до тихъ примитивныхъ способôвъ житя, що знаменуеть остьмый народъ.

Привчивши Мадярôвъ жити по людски, управляти землю, провадити войну организованою силою, займати постійнѣ оселѣ — насадили имъ **Христову вѣру славянського обряду.**

Слова зъ обряду нашоѣ вѣры: Богъ-истина—Istenem, святыи хрестъ—szent kereszt, ангель—angyal, пекло—pokol, книга—könyv, образъ—ábrázat, свята вечера—szent vacsora, християнинъ—keresztény, поганинъ—pogány, пôль—pap, оltаръ—oltár, епископъ—püspök, корочунъ, найкоротшій день въ рсцѣ на Рôздво, вказують на того, що религiю якъ и усю культуру дали имъ Русины разомъ зъ другими Славянами.

Славяне отже творили первѣстну культуру середъ тоѣ невеличкоѣ орды Мадярôвъ въ числѣ 100.000, що прийшла зъ дикоѣ степовоѣ Азiи въ Панонiи щастя шукати.

V.

ОРГАНИЗАЦIЯ ДЕРЖАВЪ ОБОХЪ НАРОДОВЪ.

Буйнôсть руськоѣ державы.

Руська держава въ X. столѣтiю визначалася молодымъ розмахомъ. Великѣ князѣ Олегъ, Игорь и Святославъ простягнули еѣ границѣ до Волги, Ильменьского озера, Кавказу и Дунаю. Зъ Киѣва йшли торговельнѣ дороги: одна долѣ Днѣпромъ

черезъ Чорне море до Царьгороду, друга горѣ Днѣпромъ черезъ Новгородъ на Балтійске море.

Великій князь *Олегъ* (879—914) бувъ мудрый, хитрый и завзятый. Онъ приєднавъ до Киѣвского князѣвства чимало славянськихъ племенъ, кого силою, кого хитрощами, кого намовою. Такъ зъєднавъ всѣ антскѣ племена межѣ ними и Бѣлыхъ Хорватѣвъ, нашихъ предкѣвъ въ одну руську державу.

Игорь (914—946) ходивъ флѣтою на Царьгородъ и на Каспійске море.

По смерти Игоря правила руською державою его жѣнка княгиня *Ольга* за малолѣтнего сына Святослава, она пріяла христіянску вѣру. Тому церква визнала еѣ святою.

Сынъ еѣ *Святославъ* (946—960) бувъ лицарь зъ крови и кости. Якъ ишовъ на котрый край, сповѣщавъ напередъ : Иду на васъ !

Тотъ Святославъ хоробрый розбивъ державу Хозарѣвъ и Болгаръ на Волзѣ и на Дунаю протягнувъ границѣ одѣ Волги до Дунаю и поставивъ руську державу на вершокъ силы и славы. Потѣмъ пойшовъ на Царьгородъ.

Перемишлѣды въ захѣдной Руси.

По смерти Олега киѣвскѣ князѣ—Игорь и Святославъ—звертали всю свою увагу на схѣдѣ и на полудневѣ границѣ руськоѣ державы. Они поширили ихъ по Волгу и Кавказъ. Тымчасомъ захѣднѣ племена Дулѣбы и Бѣлѣ Хорваты памятали про свою незалежнѣсть давныхъ городѣвъ Червеньскихъ и перестали платити дань Киѣву та ему пѣдлягати. Та не мали силы сами безъ

Киѣва устояти проти напору зъ заходу. Середъ заходныхъ Славянъ по смерти Святополка упала велико-моравска держава, а стало творитися *чеське князѣвство*. Князь Боживой, охрещеный Методіємъ, зъєднавъ всѣ племена чеськѣ и давъ починъ чеському князѣвству. Чеське князѣвство стало зростати въ силу *пѣдъ династією Перемыслѣдовъ* и заняло Краковъ. Якъ почалася боротьба межи сынами Володимира, Перемишлиды подчинили пѣдъ свою власть Города червенскѣ Дулѣбовъ и Бѣлыхъ Хорватѣвъ, що одѣрвалися одъ Киѣва.

Зъ часу короткого влодѣня Перемыслѣдовъ въ Галичинѣ остало либонь одна памятка : мѣсто *Перемысль надъ Саномъ*.

Початки угорскоѣ державы.

Угры заняли Угорщину и думали посуватися на заходъ. Але нѣмецькій король Генрихъ Пташникъ розбивъ ихъ пѣдъ Мерзебургомъ 933. р. першій разъ и наложивъ на нихъ дань. За сына Жолта *Токшаня* Угры напали на Италію и здерли зъ неѣ велику контрибуцію (оплату). Але римскій цѣсарь Нѣмцѣвъ Оттонъ I. ударивъ на нихъ, коли напали зновъ на Нѣмеччину и розбивъ ихъ надъ рѣкою Лехомъ 955. такъ, що тѣлько сѣмъ Угровъ зъ одрѣзаными ухами и носами вернуло домѣвъ. Одъ тогды *Мадяре* перестали нападати на сусѣднѣ держави якъ орда. Они стали постоянно оселюватися на Угорщинѣ та управляти землею.

Ще передъ тою вѣйною князѣ угорскѣ Булчу и Дюла пѣдлегли Токшаню пѣйшли въ Царьгородъ 950. р. и приняли крещеня. Одинъ зъ нихъ Дюла покликавъ въ Семигородъ грецькихъ священни-

кѡвъ, якѣ розширили христiянску вѣру въ Семигородѣ межи Волохами и Уграми. Угры брали участь въ походѣ Кiївскаго князя Святослава Хороброго на Царьгородъ 971. року. Начальный князь угорскiй, Токшань, бувъ сыномъ угроруськоѣ княжны и почувавъ себе до обовязку слухати руськаго кiївскаго князя.

Початки культуры Угрѡвъ.

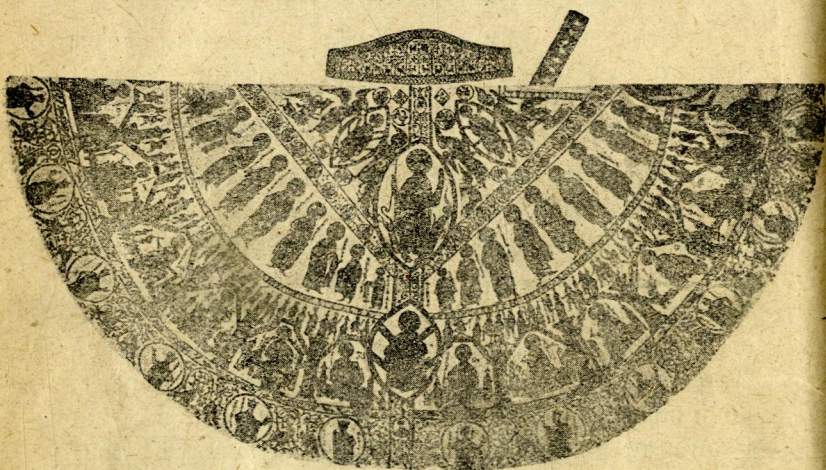
Стисненѣ организоваными державами Угры мусѣли поселитися постѡйными оселями на наддунайскѡй низинѣ. Ще двѣ сотнѣ лѣтъ до панованя Белѣ III. (1173—1196) живѣ угорскiй народъ въ шатрахъ и не мавъ нѣякихъ культурныхъ потребъ кромѣ религiи. Наслѣдникъ Токшаня Гейза I. оженився зъ дочкою семигородскаго Дюла, Шаролтою и она привела грецкихъ священникѡвъ христiянскихъ до Угорщины. Они ширили Христову вѣру на славянскѡй мовѣ на основѣ книгъ Кирила и Методiя и впровадили славянскiй обрядъ, поширеный межи Славянами въ Панонiи и межи Русинами въ Семигородѣ. Въ часахъ князя Гейзы панувавъ схѡдно-словянскiй обрядъ въ цѣлѡй Панонiи (якъ то выходить зъ письма Пилигрима до папы Бенедикта VII).

Зъ рукъ священникѡвъ схѡдного обряду прийнявъ хрещеня цѣлый княжiй дѡмъ Гейзы зъ сыномъ Ванкомъ пѡзнѣйшимъ королемъ угорскимъ, Стефаномъ I. Всѣ высшѣ версты и дворяне корѡлевскѣ говорили руською мовою. Имена начальныхъ чинѡвъ управы въ державѣ взяли Угры такожъ одъ Славянъ :

czászár—цѣсарь, király—король. kir. udvarnok—короля удворникъ, Horvat ban—панъ Хорватовъ, asztal mester—майстеръ стола, rohatnok—погарникъ, iszap—панъ, vajda—воевода, vitez—витязь, udvar—дворъ, и т. д.

Угорщина королѣвствомъ

Князь Стефанъ I. Святый (1000—1038) принявъ королѣвскій вѣнецъ и проголосивъ Угорщину королѣвствомъ. Тотъ самъ вѣнецъ, сама корона, которою потѣмъ короновали угорскихъ королѣвъ—похо-

дить зъ Греціи. На нѣй красуется икона грецкоѣ работы зъ буквами грецкоѣ азбуки. Коронаціи керею (плащъ, palast) вышили золотомъ жемчугами инокинѣ Василиянки въ монастырѣ у Веспримѣ, основанымъ св. Стефаномъ. На нѣй е вышиный иконостасъ, а въ горѣ написъ славянскими буквами: „Буди Господи милость твоя на насъ нынѣ и во вѣки“: а внизу: „Господи ущедри ны и благослови ны, просвѣти лице твое на

ны и помилуй ны". Тотъ написи вказують, що обрядъ Христоваѣ вѣры голошено въ славянскѣй мовѣ, хочъ самъ королѣвскій вѣнецъ Стефанови приславъ папа. Стефанъ ставивъ церкви и монастырѣ схѣдного обряду, а будовничихъ тыхъ церквей спровадивъ изъ Греціи.

Феодальный устрѣй Угорщины.

Король Стефанъ подѣливъ край на вармедѣ, на чолѣ якихъ стояли феошпаны. Посля нѣмецкого взѣрця завѣвъ *феодальный устрѣй*, що зробивъ нямешѣвъ (шляхту) привиліюваною клясою. Мадярска, руська, словацка и нѣмецка шляхта онамувала при номочи церкви цѣлу масу народа и затримала всю политичну владу при собѣ.

Низше духовенство було звязане зъ людомъ. Але выше прибрало собѣ норовы шляхты, котра загорнула широке землѣ на основѣ королѣвского наданя и держала весь народъ въ подданствѣ.

Русь за Володимира Великого.

Тымчасомъ на Руси по смерти Святослава Хороброго побѣдивъ у боротьбѣ зъ братами наймолодшій Володимиръ. Тотъ великій князь кѣвскій мае назву *Володимиръ Великій и Святый (980 – 1020)*.

Володимиръ зобравъ все землѣ назадъ подъ своею рукою, усмирилъ боярѣвъ та князѣвъ и прилучивъ новѣ дальшѣ землѣ. Володимиръ поѣшовъ походомъ на *города Червеньскы* и займивъ тотъ край ажъ по Кракѣвъ та прилучивъ до Руси. Такожъ зъ тымъ занявъ и землѣ за Карпатами такъ, що тамъ сходилися границѣ державы русь-

Князь Володимиръ Великій.

коѣ, чеськоѣ и угорскоѣ Въ той способъ Подкарпатска Русь найшла зновъ получения зъ великою державою своего народу. Та держава сягала одъ Волги, великихъ пѣвнѣчныхъ озеръ до Кавказу, Чорного моря ажъ по горѣшну Тису и Попрадъ и обоймала нашу Пѣдкарпатску Русь въ цѣлости.

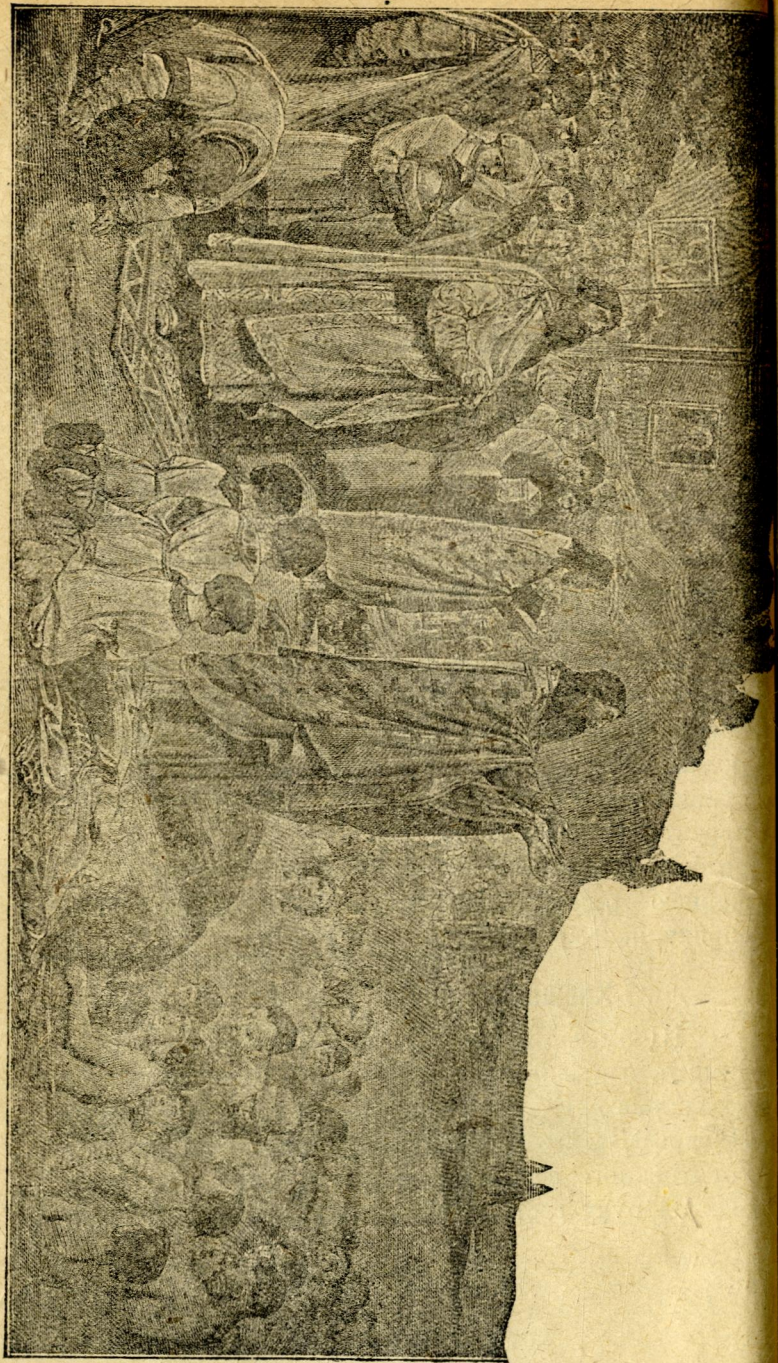
Организація руськоѣ державы.

Володимиръ зобравъ руськѣ землѣ и подбавъ про те, обы ихъ сполучити зо собою сильнѣйше. Для того онъ старавъ прихилити собѣ громаду, стягавъ людей зъ рѣжныхъ гордѣвъ на пораду, приймавъ ихъ на пирахъ и годувавъ на своимъ дворѣ. За то ѣ пошла слава про Володимира, якъ ласкавого князя и народъ спѣвавъ про него у пѣсняхъ якъ про „красне сонейко“.

Кождѣй землѣ за намѣстника замѣсть боярь и чужихъ — посадивъ *своихъ сынѣвъ*, а мавъ ихъ богато. Всѣхъ сынѣвъ розсылавъ по рѣжныхъ городахъ. И такъ Бѣлымъ Хорватамъ давъ за намѣстника улюбленого сына *Бориса*. Въ той способъ перевѣвъ организацію державы на династичнѣй родовѣй основѣ. А до того установивъ всѣмъ державною религією християньску вѣру грецького обряду, яка звязувала всѣ землѣ одною культурою.

Хрещеня Руси и нове жия.

Щобы собѣ придати блеску на сходѣ, Володимиръ одружився зъ сестрою найбѣльшого цѣсаря тодѣшнього свѣта, грецькою царѣвною Анною. Цѣсарь Василь потребувавъ его помочи проти збунтованого воеводи родича и просивъ его о войско. За руку сестры Анны зъ цѣсарскимъ вѣнцемъ

давъ ему помѣчь. За то охрестився самъ, принявъ имя Василь и охрестивъ цѣлу Русь 988 р. по грецькому обряду. Нова вѣра ширена Володимиромъ приносила на Русь науку, освѣту и книги зъ Болгаріи, яка приняла вѣру давнѣйше. Почали на Руси ставити церкви, школы, читати и списувати книги.

Нове житя на Руси.

Пѣдъ наукою новоѣ вѣры житя одмѣнилось. И князь и народъ ставъ жити краще. Князь бувъ добрый для убогихъ и калѣкъ.

Володимиръ спровадивъ зъ Греції будовничихъ, архитектѣвъ и аргистѣвъ. Они ставили церкви, украшовали ихъ мозаиками (образами зъ дорогихъ каменѣвъ на стѣнѣ), фресками (малюнками на стѣнѣ) тай иконами. Найбѣльша церква его часѣвъ була *Десятинна церква* въ Киѣвѣ, на яку оддавъ десятину своихъ доходѣвъ. Та нова вѣра, освѣта, наука звязувала сильно внутрѣшною звязею всѣ землѣ киѣвскоѣ державы коло Киѣва.

Киѣвска держава Володимира навязала *торговельнѣ зносинѣ* зъ Византією, зъ Арабією, зъ нѣмецькими державами. Она виробила собѣ велику повагу у сусѣдѣвъ. Володимиръ казавъ бити золоту и сѣрѣбну монету. На нѣй выбито образъ Володимира, а на другѣмъ боцѣ гербъ киѣвскоѣ державы, *тризубъ*, що его приняла нова украинська держава на свою ознаку. Руська мова стала дипломатичною мовою цѣлоѣ сходноѣ Европы.

Величь Володимира Великого.

Церква дала Володимирови имя Святого, а исторія имя Великого. Великій онъ тымъ, що кож-

дый чоловікъ на сходѣ до нынѣ чуетъ на собѣ печать високоѣ грецкоѣ культуры, яку заскѣпивъ Володимиръ. Безъ Володимира бувъ бы побѣдивъ Римъ и сходну Европу, якъ побѣдивъ на Угорщинѣ, въ Чехіи и въ Хорватіи. Ай нынѣ цѣла Европа дѣлится черезъ его дѣло на два свѣты: заходный, германьско-латиньскій, и сходный, грецко-славянскій. Той свѣтъ грецко-славянскій поставивъ своимъ дѣломъ Володимиръ Великій. А подѣ найвищою въ тодѣшнѣмъ свѣтѣ, грецкою культурою нашъ народъ ставъ освѣченнымъ, мудрымъ и богатымъ. Стававъ ся найкрасшими мѣстами по Византіи супроти Европы и ставъ славный та явный на весь свѣтъ широкій. А славу, богатство, вышность духа народъ нашъ здобувъ черезъ того, що наша держава зобрала всѣ землѣ, якъ мати збирае дѣти коло себе. И тогда спѣвавъ нашъ народъ про свое щастя и веселость.

Встань пораненько, вмийся бѣленько,
Ой пойдь собѣ до новоѣ стайнѣ,
Ой выбери собѣ коня вороного,
Ой поѣдь собѣ въ чистое поле,
Въ чистомъ полѣ твои ратаѣ
Волики твои все половіи
Яремця твои все буковіи
А сѣхи твои все золотіи,
Палигѣ твои все сріберніи,
Поводки твои все шовковіи,
Ой дай Боже!

ДРУГІЙ ПЕРІОДЪ:

(ОДЪ 1031 — 1305). ПОДКАРПАТСКА
РУСЬ ПОДЪ АРПАДОВИЧАМИ.

VI. Переходъ Руси подъ чужу руку.

VII. Розламъ Руси и Мадярскій ударъ.

VIII. Нападъ Татаровъ. IX. Конецъ на-
родноѣ династіи на Руси и на Угор-

щинѣ. X. Державне и громадске житя
Подкарпатскоѣ Руси.

VI.

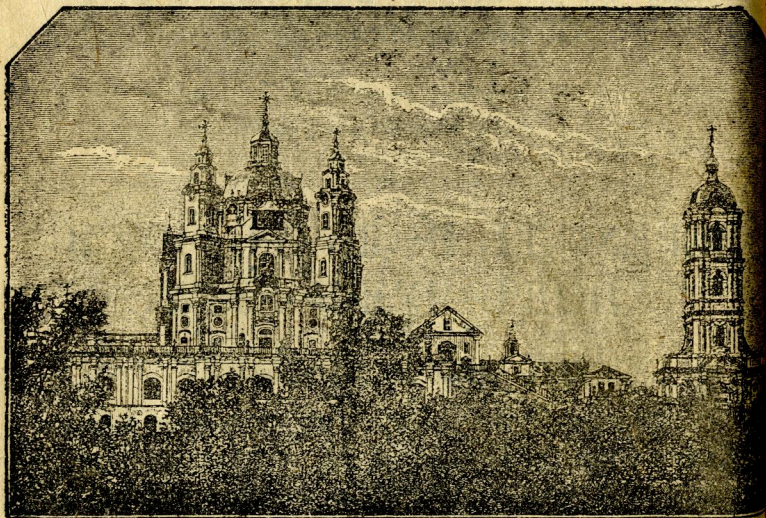
ПЕРЕХОДЪ ПОДКАРП. РУСИ ПОДЪ ЧУЖУ РУКУ.

Прилученя до Угорщины.

По смерти Володимира В. почалася межи
сынами его межиусобиця за київскій пре-
столю. Найстаршому Святополкови помагавъ его
тесть князь польскій, Болеславъ Хоробрый, проти
его брата Ярослава. Вертаючи зъ Киѣва, зайнявъ

Болеславъ до Польщѣ вѣдомѣ города червенскѣ въ Галичинѣ и одтявъ Закарпатску Русь одъ Киѣва. Тогда угорекій король, Стефанъ, сягнувъ оружною рукою по *руське Подкарпатя* и прилучивъ до угорскоѣ короны, задержуючи старосвѣтный порядокъ, що бувъ за Руси. Перша певна вѣстка про власть угорського короля надъ руськими землями 1031 р. говорить про смерть королѣвского сына Емерика и называе его княземъ Русинѡвъ („*dux Ruthenorum*“).

Киѣвскій великій князь *Ярославъ Мудрый* (1019—1054) здобувъ потѡмъ, якъ пише лѣтописецъ, тотѣ города Червеньскѣ одъ Польщи назадъ и прилучивъ ихъ до Руси. Але наша Пѡдкарпатска Русь зѡстала при Угорщинѣ. Ярославъ не домагався одъ

Печерска Лавра въ Киѣвѣ.

Угорщини Подкарпаткоѣ Руси, бо зять его Андрѣй сѣвъ на Угорекѣмъ престолѣ.

Ярославъ М. будувавъ величнѣ церкви, украсивъ ихъ иконами, рѣзьбою и розкошною позолотою. Зъ его часѣвъ походятъ катедры *св. Софіи*, одна стоитъ до нынѣ въ Киѣвѣ, друга въ Новгородѣ. За Ярослава побожнѣ люде черцѣ яли закладати *монастырѣ*, де вчилися слова Божого, молилися, списували святе письмо. Въ монастыряхъ черцѣ закладывали *школы* и библіотеки. За Ярослава повставъ славный *Печерскій монастырѣ* на Киѣвскихъ горахъ. Его заснувавъ Антоній, а ладъ и порядокъ установивъ ему Теодозій. Тамъ писали черцѣ книги, мальовали иконы, тамъ писавъ чернець Несторъ лѣтопись руськоѣ державы: *Повѣсть временныхъ лѣтъ*. Тота лѣтопись е найстаршимъ памятникомъ всѣхъ славянскихъ народѣвъ, писана въ староруськоѣ мовѣ тогды, коли на заходѣ всѣ народѣ писали лишъ по латиньски. Ярославъ постановивъ надъ церквою Киѣвскою митрополита Русина *Иляріона*.

Ярославъ збудувавъ новый Киѣвъ, обвѣвъ его валами, поставивъ золотOVERXU церкву Благовѣщеня надъ мурованою брамою, що зовеся *Золотѣ ворота*. Киѣвъ ставъ найкращимъ городомъ по Царьгородѣ, руська держава найбільшою державою на сходѣ Европы. Зато князѣ всѣхъ народѣвъ слали до него послѣвъ, сваталися зъ его дочками и давали своихъ доньокъ за сынѣвъ его, що за честь собѣ почитали. Одного сына, Всеволода, оженивъ Ярославъ зъ грецькою царѣвною, другихъ зъ иншими европейскими князѣвными. Доньку Анну оддавъ за французского короля Генриха, а другѣ за нѣмецькихъ князѣвъ, за норвежського, англійського

и польского князя. Такъ и Угорскій князь Андрей, переслѣдуемый наслѣдникомъ Стефана, Петромъ, утѣкъ до Ярослава. Онъ ожинився зъ руською князѣвною Анастасією и вернувъ на Угорщинѣ королемъ.

Замѣшаня на Угорщинѣ.

По смерти Стефана Святого на Угорщинѣ его жена Гизеля, Нѣмкиня, стояла за сестринця Петра. Онъ отдававъ достоинства Нѣмцямъ чужинцямъ, а саму Угорщину пѣдавъ якъ ленно нѣмецкому королеви Генрихови. Тогда пѣдъ проводомъ Ваты повставъ бунтъ — его скинули зъ престола и покликали зъ Руси князя Андрея, зятя Ярослава.

Вплывъ Русинѣвъ на Угорщинѣ.

Андрей I. (1046—1061) зъ Анастасією привѣвъ на Угорщину зновъ велике число Русинѣвъ зъ Руси, якѣ, якъ пѣдпора его, зайняли высокѣ уряды въ державѣ и достали новѣ землѣ. Приверженцѣ давноѣ славянської вѣры напали тогда на латинскихъ епископѣвъ и ихъ сторонникѣвъ и вырубили ихъ въ пенѣ. Андрѣй спровадивъ руськихъ монахѣвъ заложивъ *монастырь* въ околицѣ Мукачева. Тотъ монастырь бувъ тамъ до 1221. року, коли монахи вымерли. Та друга емиграція Русинѣвъ додала силы Русинамъ живучимъ на Угорщинѣ. На дворѣ короля запанувала руська мова и православна вѣра. Та Русь подпирала его зятя на угорскѣмъ престолѣ. Черезъ тотъ руській духъ запанованя Андрѣя обьявилася неохота до него середъ самыхъ Угрѣвъ. На чолѣ невдоволеныхъ

стоявъ его братъ Бейла, за того онъ надавъ ему у володѣня Подкарпатску Русь зъ титуломъ князя Русинѡвъ. (*Dux Ruthenorum*).

Пѡсля его смерти и короткого панованя его брата Бейли, прихильного Уграмъ займивъ престоль зновъ внукъ Ярослава, *Соломонъ*, (1061—1074) вихованый Анастасією въ руськѡй вѣрѣ и въ почитаню до високоѣ руськоѣ культуры. Такъ Русь, зновъ запанувала за его царюваня на Угорщинѣ. За его наслѣдника *Володислава I. Святого* далъ панували на Угорщинѣ вѣра славянського обряду. Тото показують законы его про подружя священникѡвъ и посты. Латинникѡвъ було таке мале число, що Володиславъ I. рѣшивъ на соймѣ ихъ выселяти зъ Угорщины, якъ они не будуть слухали законѡвъ належныхъ обрядови схѡдноѣ церкви.

Русь за сынѡвъ Ярослава.

Тымчасомъ на Руси вмеръ Ярославъ Мудрый, роздѣливши державу межѣ своихъ сынѡвъ. Онъ поставивъ найстаршого великимъ княземъ у Киѣвѣ и казавъ молодшимъ его слухати. Та межѣ князями почалася сварка и война за тотъ киѣвскій престоль. А на Русь зо сходу стали зновъ нападати дикѣ орды Половцѣвъ. Они прийшли по Печенѣгахъ зъ Азїи и зайняли степы надъ Дономъ. Щойно внукъ Ярослава, Володимиръ Мономахъ, зѡбравъ князѣвъ на ззѡдѣ въ Любечѣ и привѣвъ ихъ до згоды, обы разомъ вдарили на Половцѣвъ. Кожда земля достала свого дѣдичного князя зъ Ярославового колѣна, а все князѣ мали помагати Володимирови воювати Половцѣвъ.

Такъ онъ розбивъ ихъ у великихъ походахъ и присмиривъ на довгѣ часы. Киѣвскій престолъ мавъ тогды Святополкъ, а Галичину дѣстали Ростиславичѣ, правнуки Ярослава, якѣ панували въ Галичинѣ одъ 1084. р.

Боротьба за Галичину.

Святополкъ киѣвскій хотѣвъ Галичину оддати своему сынови Ярославови и выславъ его на Угры, щобы шукавъ помочи въ угорского короля Кольмана. Тотъ *Кольманъ* (1095—1114) оженився зъ дочкою великого киѣвского князя Святополка, Предслагою. Онъ стокмився зъ шуриномъ Ярославомъ, що дѣстане частину Галичины до Угорскоѣ Руси. Кольманъ выбрався зъ великимъ войскомъ на Галичину. Галицкѣ князѣ Ростиславичѣ стягнули Половцѣвъ. *Пѣдъ Перемышлемъ* була сильна битва. Половцѣ звабили Угрѣвъ удаваного втѣкачкою и „збиша ихъ въ мячъ, яко соколъ галицѣ збиваетъ“. Угры кинулися втѣкати и богато ихъ потонуло въ Санѣ. Ростиславовичѣ почали ихъ убивати, число убитыхъ рахуе руське жерело на 40 тысячъ. Половцѣ вдарили на королѣвскій таборъ и разогнали его, захопивши весь королѣвскій екарбъ, а самъ король Кольманъ ледво выратувався одъ меча Ростиславовичѣвъ. Ся битва пѣдъ Перемышлемъ 1099 р. одѣбрала охоту угорскимъ королямъ посягати на Галичину на пѣвъ сотнѣ лѣтъ.

Перевага Руси надъ Угорщиною.

Кольманъ пометився на своѣй женѣ Предславѣ и одославъ еѣ вагѣтну (беременну, тяж-

ку) до батька Святополка до Киѣва за нзмовою угорскихъ и италіянскихъ вельможъ. Предслава вродила въ Киѣвѣ сына Бориса, якій потѣмъ піднявъ свое право на угорскій престолъ. А Кольоманъ, умираючи, заповѣвъ сынови Стефанови одъ другоѣ жѣнки помститися на Русинахъ за неславу побѣды Русинѣвъ надъ Угорщиною.

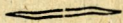
Жерела угорекѣ (*Decreta Colomanni Regis Hungariae* L. I. С. 80) записують *третье громадне переселення* Русинѣвъ за короля Кольомана коло 1113. р. По свѣдѣству историка Иситванія, король Кольоманъ позволивъ поселятися на Угорщинѣ Русинамъ, що держали его сторону у вѣйнѣ зъ Ростиславовичами. Выдавъ законъ, що Русины мають тамъ всѣ права свободы, але мусять сами боронити его и свои оселѣ передъ наступомъ ворогѣвъ. Отже въ той способъ элементъ руській зновъ скрѣпився на Угорщинѣ.

Наслѣдникъ Стефана *Бейла II Слѣпый* (1131—1141) одружився зъ княжною Евфимією, дочкою великого князя Володимира Мономаха. Сынъ его *Гейза II* (1141—1161) оженився зъ дочкою великого князя Мстислава I. Евфросиною. Въ той способъ впливъ Руси на королѣвскѣмъ престолѣ Угорщины не тѣлько не ослабъ, але ще скрѣпився. Руська мова процвѣтала на дворѣ, руська вѣра була вѣрою вищоѣ версты дворянъ и урядникѣвъ, Русины мали великѣ права и привилегіи въ угорскѣй державѣ.

Русь за Володимира Мономаха.

На Руси по смерти Святополка покликали Киѣвляне на великокняжій престолъ *Володимира*

Мономах (1113—1125) славного поборника Половцѣвъ. Володимиръ, синъ грецькоѣ царѣвны, бувъ освѣченый, дуже розумный и дбалый князь. Вѣчно ходивъ походами на нихъ, або навѣдувавсязъ одноѣ своей волости до другоѣ, щобы нѣкому не було кривды одъ его урядниковъ. Тожъ Володимиръ пивъ Донъ золотымъ шеломомъ—якъ каже пѣсня—здобувши половецку землю и загнавши окаяныхъ Половцѣвъ за зелѣзнѣ ворота на Кавказъ. Въ своемъ житю зробивъ 83 походы, взявъ у неволю 100 князѣвъ Половецкихъ и заключававъ 19 разѣвъ миръ, ажъ зовсѣмъ ихъ звияживъ. Оставивъ намъ свое „*Поученіе ко дѣтямъ*“, яке самъ написавъ. А тамъ онъ каже, що князь мусить самъ доглядати своихъ слугъ, учитися чужихъ мовъ и пріймати гостинно пословъ заграницѣ. Тото письмо показуе, що руській князь бувъ образований, знавъ кѣлька мовъ. Школа, освѣта, наука и культура стояла високо на Руси, тому Русь узяла верхъ разомъ зъ иньшими Славянами надъ всѣми латинянами и Нѣмцями на Угорщинѣ.

VII.

РОЗЛАМЪ РУСИ И МАДЯРСКІЙ УДАРЪ.

Горе руськоѣ землѣ.

По смерти Володимира Мономаха на Руси почала кровава межиусобиця (суперечка) помежи сынами старшого его сына Мстислава и молодшого

Юрія. Князѣ плодились и дѣлили державу на малѣ пайки, хотѣли збѣльшити свою землю коштомъ сусѣда, воювали зъ собою за землѣ. Тымчасомъ Половцѣ подняли голову, нападали на Русь, палили села и забирали людей въ полонѣ. Князѣ рѣдко едналися до великого походу на нихъ, а кождый на свою руку воювавъ зъ ними и розярувавъ ихъ зновъ нападати на Русь. Про тотѣ часы остала найкраща руська пѣсня „Слово о полку Игоревомъ“ — написана передъ 1187 р., яка безперечно є найкраща зъ усѣхъ давныхъ славянськихъ пѣсень, не кажемо вже про мадяректѣ.

Упадокъ Киѣва.

Князѣ сварилися зѣ собою и воювали братъ брата. Не було людямъ спокою, вдарила хула на славу, нужда трѣснула на волю. Киѣвській престолѣ переходивъ зъ рукъ до рукъ. Сынъ Юрія Монаховича, Андрѣй Боголюбскій заснувавъ собѣ на повночи у Володимирѣ надъ Клязмою особне самодержавне князѣвство. Тамъ панувавъ всевладно, безъ вѣча старшихъ зъ роду, якъ то було въ Киѣвѣ. Тотѣ москальскій князь дивився зависнымъ окомъ на Киѣвѣ и сваривъ князѣвѣ, щобы руйнували Киѣвѣ войною. Ажъ вконци 1169 р. самъ впавъ на Киѣвѣ зѣ своими Москалями, зруйнувавъ, ограбивъ церкви зъ иконѣ, посуды та образѣвѣ, а Киянѣ вырѣзавъ у пень и спаливъ столицю Руси.

Галичъ—серцемъ Руси.

Зъ городѣвъ Червеньскихъ утворилося окреме князѣвство на захѣдной Руси. Одъ 1084. р. кня-

зювали туй брата *Ростиславичъ*. Они мали двохъ ворогѣвъ, Польщу и Угорщину. Передъ ними му-сѣли держати сторожу, обы не посягнули хижими руками по ихъ землѣ. Найхоробрѣйшій зъ Ростиславичѣвъ бувъ князь Василько. Хотѣвъ вести войну противъ Полякѣвъ, але вороги схопили его и выкололи ему очи. Слѣпый Василько выступавъ въ походѣ передъ вѣйсько и хрестомъ благословивъ свои полки. Такъ оба Ростиславичѣ розбили Мадярѣвъ на голову пѣдъ Перемышлемъ 1099 р. За князя Володимира I ставъ ихъ столицею *Галичъ* надъ Днѣстромъ. Въ Галичѣ збудували великій замокъ на горѣ, княжѣ палаты, соборну церкву. Кораблѣ купецькѣ йшли зъ Галича до Чорного моря. Галичъ ставъ городомъ великимъ на три милѣ, а по упадку Киѣва — серцемъ цѣлоѣ Руси.

Велику повагу давъ ему мудрый князь *Ярославъ Осмомыслъ* (1158 — 1187). Онъ поширивъ границѣ ажъ до Дунаю и заснувавъ мѣсто Мальный Галичъ, що теперъ называеся *Галиць*. Тисячъ кораблѣвъ ходило Днѣстромъ до Чорного моря. Онъ оддавъ одну доньку за сѣверного князя Игоря Святославича, а другу за угорского короля Стефана III (1162 — 1172). Але вже его сынъ Володимиръ II не умѣвъ утримати батькѣвскоѣ поваги. Галицькѣ паны (бояре) чекали нагоды, обы его скинути и поставити такого князя, що слухавбы ихъ.

Угорщина подѣ впливомъ Царгороду.

Въ часѣ княжихъ межиусобицѣ на Руси пѣдпала Угорщина пѣдъ впливѣ Византіи. Князѣ

ишли на вихованя до Царгороду. Грецькій цѣсарь Мануиль заручивъ за угорского князя Бейлу свою дочку. Хотѣвъ злучити Угорщину зъ грецькимъ царствомъ и поставити Бейлу царемъ. Але Манулови уродився сынъ и онъ пустивъ Бейлу царювати на Угорщинѣ. Тотъ Бейла обѣцявъ цѣсареві не шкодити схѣднѣй церквѣ и хоронити права еѣ вѣрныхъ. Въ 1204 р. бувъ тѣлько одинъ латинскій монастирь, якъ пише папа. А грецькихъ монастирѣвъ було багато, бо бѣльшѣсть людей визнавало грецьку вѣру славянського обряду.

Бейла III. (1173—1196) вихованый на царгородскѣмъ дворѣ прибрѣвъ утраченѣ землѣ Угорщинѣ. Онъ приневоливъ мадярскій народъ, котрый доси живъ у шатрахъ на ладъ циганѣвъ, обы будовавъ собѣ дома и хижи, якъ всѣ оселѣ народы.

Першій заемъ Галичины Уграми.

Тымчасомъ въ Галичи выгнали бояре князя Володимира и онъ шукавъ помочи въ Угорщинѣ. Угорскій король хотѣвъ зновъ побѣльшити свою Русь Подкарпатску Галичиною. Онъ присягнувъ Володимирови помогти, зѣбравъ вѣйско, перейшовъ горы и обсадивъ Галичъ. Здобувши Галичъ угорскій король увязнивъ Володимира и вивѣзъ на Угорщину. На его мѣсце посадивъ въ Галичу своего молодшого сына Андрѣя, а самъ прійнявъ тытулъ короля Галичины („rex Galatiae“) 1189 р.

Але Мадяре робили въ Галичи надъ Русинами насильства, забирали собѣ жѣнки и дочки Галичанъ и ставили коней по церквахъ и хатахъ. Тому невдоволеня росло. Ажъ тѣй Володимиръ

з'явився зъ Угорщины.. Всѣ Галичане привитали его своимъ княземъ назадъ. Угры опустили Галичъ. Король угорскій задержавъ титулъ („rex Galatiae“) короля Галичины, а Володимиръ бувъ княземъ въ Галичи до смерти. Тымчасомъ Бейла III умеръ, а межи сынами его *Емерикомъ* (1196—1205) и Андрѣемъ поднялася на Угорщинѣ внутрѣшня боротьба. Тогда Галичину захопивъ въ крѣпкіе руки волинскій князь, Романъ Мстиславичъ.

Основатель галицко-волинскоѣ державы.

Романъ Великій (1199—1205) бувъ военничій мудрый и славный князь, похोдивъ зъ кѣвскихъ Мстиславичѣвъ. За чотыри лѣта панованя злучивъ *Волинь* зъ *Галичиною* и зъ *Кѣвѣмъ*, розбивъ *Половцѣвъ*, занявъ *Литву* и простягнувъ границѣ своей державы одъ Балтійского до Чорного моря. До Кѣва на престѣлъ не спѣшився, а поставивъ тамъ своего намѣстника, а весь часъ воювавъ. Про походы его дойшла до насъ уривокъ староѣ пѣсни :

Кинувся онъ на поганихъ—якъ левъ.

Сердитый самъ—якъ рись,

А губивъ ихъ—якъ крокодилъ—

Переходивъ ихъ землю якъ орелъ,

А хоробрый все бувъ якъ туръ!

Коли латинскѣ хрестоносцѣ зруйнували Царгородъ 1204 р., одкинувъ королѣвску корону, що приславъ ему найсильнѣйшій зо всѣхъ папа *Інокентій III*. Взявъ пѣдъ свою опѣку грецкаго цѣсаря и православну вѣру. З'єднався зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ, щобы выступити проти папы,

якому корився цѣлый свѣтъ. Та въ дорожѣ заступили ему дорогу Поляки, обскочили и убили его подъ Завихостомъ 1205 р. Та всетаки Романъ за-снувавъ нову *галицько-волинську державу* и одъ него пошла еи династія Романовичѣвъ. Настановивъ тѣй державѣ гербъ льва на синѣмъ полѣ и жовтоблакитну хоругву. Ту его хоругву прийняла теперь украинська держава и наша Подкарпатська Русь за свою одзнаку. Романъ лишивъ двоухъ маленькихъ сынкѣвъ : Данила и Василька.

Опѣкуны Романовичѣвъ.

Угорщина вже здавна хотѣла пройти Карпаты и прилучити закарпатскѣ руськѣ землѣ галицкѣ, якъ держала вже Подкарпатську Русь.

Король *Андрій II.* (1205—1235) скориставъ зъ прошеня Романовоѣ родини не дѣтямъ, а собѣ на користь. Увѣвъ до Галича угорську залогу и прийнявъ 1206 р. титулъ „короля Галичины и Володимиріи“ (rex Galiciae et Lodomeriae). Бояре стягали рѣжнихъ князѣвъ руськихъ, щобы выбити Угрѣвъ зъ Галича. Почалися кровавѣ войны за спадщину Романа помежи князями и чужинцями. А малѣ сыны Романа росли, тѣкаючи зъ батькѣвщины, жили гѣркимъ хлѣбомъ на вигнаню и выросли на вытревалыхъ оборонцѣвъ своихъ земель.

Золотая буля Андрѣя II.

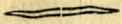
Тымчасомъ угорскій король Андрѣй пошовъ походомъ для вызволеня святоѣ землѣ, яку заняли Турки. Вернувъ и заставъ безладя въ краю. Збунтована шляхта (немеші) змусила его скликати соймъ и дати згоду на законну грамоту, звану

Золота Буля Андрія II. 1222 р. Тамъ були списанѣ права для шляхты и дворянѣ. Дворянина не можна було безъ слѣдства покарати, нѣ вязнити. Паны и ихъ маетки були свободнѣ одъ податку. Они мали паньске право житя и смерти надъ селянами (кметами). Всѣ уряды мала доставати тольки угорська шляхта. За королемъ глядавъ (слѣдивъ) урядникъ, званый палатинъ. Якъ бы король не державъ тыхъ постановъ, шляхта могла выповѣсти послухъ королеви. Такъ тою постановою шляхта выросла понадъ власть короля на Угорщинѣ.

По смерти Андрія ставъ королемъ Бейла IV. (1205—1235), якій вже не такъ ревно займався галицкою справою.

Зѣбране руськихъ земель Романовичами.

Тымчасомъ Романовичѣ почали зъ упертостю збирати батькѣвщину, немовъ брали собѣ примѣръ павука, що шѣсть разѣвъ падавъ зо стелѣ, а сьмой разъ таки завѣсивъ павутину. Народъ стоявъ по сторонѣ Романовичѣвъ. Въ кѣнцѣ Данило и Василько побили Угрѣвъ и Ляхѣвъ *пѣдъ Ярославомъ* на голову, Ростиславъ утѣкъ до Польщѣ. Галичъ дѣстали Романовичѣ разъ на все въ руки 1245 р. Небавомъ оба брата, Данило въ Галичинѣ, Василько на Волинѣ, зобрали всю батькѣвщину, идучи однозгѣдно до збудованя великоѣ руськоѣ державы. Тѣлька Подкарпатска Русь зѣстала пѣдъ панованемъ Угорщины.

VIII.

НАПАДЪ ТАТАРОВЪ.

Татаре.

Татаре, або Монголы были жовтоѣ расы, кочували на далекѣмъ сходѣ, въ Азїи, коло Амуру. Татаре были ростомъ присадкуватѣ, худощавѣ, щироколицѣ. Нѣсъ мали пласкатыѣ, очи маленькѣ скѣснѣ. Голову голили, оставляли на передѣ чубъ волося, а зъ задѣ заплѣтали его въ косу. Заросту не мали лишѣ кѣлька волоскѣвъ рябихъ пѣдѣ носомъ и на бородѣ. Сидѣли на малыхъ конинахъ, ѣли и спали на нихъ. Змалку вчилися стрѣляти зъ лука.

Узброенѣ въ сагайдакѣ (скриньку зо стрѣлами), лукъ, топоръ и довгїй шнуръ йшли на коняхъ у походѣ, якъ чорна хмара. За ними йшовъ таборъ зъ жѣнками и скотомъ и невольники повязанѣ у полонѣ. Така орда стала пострахомъ цѣлого свѣта въ XIII столѣтїю. Середѣ нихъ з'явився великїй войовникъ Темуджинъ (1206—1227), якїй злучивъ всѣ части тоѣ орды, пѣдбивъ сусѣднѣ народы и землѣ. Онъ прибравъ почестъ

Джингисхана (найстаршого) и запанувавъ огнемъ и мечемъ надъ усѣми краями одъ Волги до Океану Спокойного.

Походъ ТатарѠвъ на Русь.

Одинъ зъ оддѣловъ арміи Джингисхана напавъ на Половцѣвъ, сусѣдовъ Руси 1223 р. Половечькѣ князѣ, просили руськихъ князѣвъ о помочъ. Три князѣ Мстиславы, галицкій, киѣвскій и черниговскій та волинскій Данило вирушили проти МонголѠвъ, але въ великѠй битвѣ надъ *рѣчкою Калкою* въ 1223 р. розбили Татары РусинѠвъ. Однакъ Татары не йшли далѣ на Русь. Въ Европѣ з'явилися Монголы ажъ въ 1240 роцѣ.

Татаре пѠдступили *пѠдъ Киѣвъ*, якъ хмара. Одъ рину возѠвъ, реву верблюдѠвъ та иржання коней, що йшли за ордою, Киѣяне не чули одинъ другого. Татаре били таранами въ мѣста днемъ и ночью, ажъ вкѠнцѣ зробили вылѠмъ. Коло него станули Киѣяне. Ломилися списы, розбивалися щиты, а стрѣлы затьмили свѣтъ. Татаре оборонили вылѠмъ. Люде стали тѣкати поза укрѣпленя коло Десятинноѣ церкви — Татаре ихъ взяли. Люде вдерлись до церкви Десятиноѣ на хоры. Хоры увѠрвалися и людей подавили. Мѣсто взято. Богато народу побили. ТѠлько пощадили воеводу князя Данила — Дмитра за его хоробрѠсть. На Русь упавъ страхъ.

Татаре йшли далѣ, взяли окремихъ мѣсть Володимиръ и Галичъ. У Володимирѣ не лишили нѣ одноѣ живоѣ души, лишъ церкви повнѣ трупѠвъ. Данило втѣкъ на Угорщину просити Бейлу IV. о помѠчъ.

Походъ Татарѣвъ на Угорщину.

На Волынѣ роздѣлилися Татары на двѣ части. Одна армія поѣхала черезъ Подѣля у Молдавію и трома шляхами увѣхала въ Семигородъ: коло Радны, Брашова й Оршавы. Друга армія роздѣлилася на два оддѣлы. Одинъ оддѣлъ йшовъ на Кременецъ, Галичъ и черезъ Стрийську долину до *Мукачева*. Другій оддѣлъ йшовъ на Володимиръ, Краковъ на Моравію.

Король Бейла IV. выславъ зъ вѣйскомъ паяти-на Володислава, Русина зъ роду, въ Карпаты. Володиславъ зъ вѣйскомъ и зъ Русинами-втѣкачами здержувавъ Татаръ, доки мѣгъ, але не здержавъ. Татары впади на Угорщину цѣлою силою, мордуючи и грабуючи, що попало пѣдъ руку. Бейла втѣкъ зъ родиною и зъ панами у Далматію и благовъ помо-чи австрійського князя и цѣсаря Фридриха II. Татары на заходѣ розбили шлезкого князя Генриха пѣдъ Лигницею и черезъ Моравію перейшли на Угорщину. Туй получилися зъ головною силою Батухана и хотѣли туй поселитися на все. На Угорщинѣ були Татары до 1243. р.

Цѣлый рѣкъ зъ половиною они руйнували огнемъ и мечемъ села и мѣста та убивали людей. Они розвалювали города и палили *церкви и монастыри*. Такъ жалуются монахи Грушевського монастыря королеви Бейлѣ IV. (1215—1270), що при нападѣ Татарѣвъ пропали всѣ ихъ документи и грамоты. Татары опустили Угорщину въ 1243 р.

Татарська опѣка на Руси.

Татарська навала перейшла по Руси якъ буря, ай она не захитала давного порядку. Князь Да-

нило вернувъ зъ Польщи, одбудувавъ мѣста и укрѣплявъ замки. Тымъ часомъ московскѣ князѣ стали ходити до татарскоѣ столицѣ Сераю зъ поклономъ до татарского хана, щобы пѣдобритися та дѣстати потверженя княжества. За ними пѣшли и другѣ. Данило отягався. Ажъ прѣйшовъ одъ хана наказъ: Оддай Галичъ! — тодѣ Данило поѣхавъ до хана. Ханъ прѣйнявъ его зъ честию, але давъ почути свою власть.

Тота подорожъ дуже змѣцнула его становище. Нѣкто зъ сусѣдѣвъ не важився зачѣпатися зъ Даниломъ, щобы не накликати на себе Татаръ, передъ якими тряслася цѣла Европа.

Угорскій король Бейла приславъ своего посла до Данила и просивъ, обы сынъ Данила Левъ оженився зъ его дочкою и щобы Данило замиривъ ся зъ нимъ пѣсля его побѣды пѣдъ Ярославомъ. Данило поѣхавъ на *згзгъ* зъ Бейлою и уложивъ зъ нимъ згду. Сынъ Левъ оженився зъ королевною Констанцією. Данило вернувъ Бейлѣ угорскихъ панѣвъ, взятыхъ въ неволю пѣдъ Ярославомъ та позволивъ носити титулъ короля Галичины и Володимиріи.

Данило — королемъ.

Але Данило не мирився зъ пѣдданствомъ Татарамъ. Ждавъ тѣльки хвилѣ, щобы скинути татарске ярмо. Пѣдчасъ своеѣ подорожи въ орду здибався зъ папскимъ посломъ Пляномъ-Карпини, що йшовъ зъ товаришами до хана. Они наговорили Данилови, що папа збирае до боротьбы зъ Татарами всѣ христіянскѣ державы Европы. Радили Данилови звернутися до папы за помочю. Данило зъ братомъ почали вести переговоры зъ папою.

Але папа намовлявъ прийняти католицку вѣру, а для заохоты обѣцявъ Данила коронувати королемъ. Родина Данила намовила до унії зъ Римомъ. Папскій легать *коронувавъ 1253 року. Данила королемъ въ Дорогичинѣ короною папы Иннокентія VI.* Але окремъ тоѣ корони папа нѣякоѣ помочи не давъ и не мѡгъ дати. Зъ тоѣ унії церковноѣ нѣчого не вийшло.

Зв'язъ Руси зъ заходомъ.

Тогды Данило нав'язавъ зносини зъ сусѣдними державами. Старшого сына Романа одруживъ зъ австрійскою княжною Гертрудою, черезъ того сынъ доставъ вѣденскій престолъ *Австрії*. Другого сына, Шварна, одруживъ зъ литовскою княжною, а черезъ того доставъ князь престолъ *Литвы*. Найстаршого Льва одруживъ зъ угорскою королѣвною Констанцією. Але того все не давало ему дѣйсноѣ помочи до боротьбы зъ Татарами.

Розваль планѡвъ Данила.

Данило рѣшився власнымъ силами выбитися зъ татарскоѣ опѣки. Будувавъ города якъ *Холмъ*, свою столицю, и *Львѡвъ* городъ Льва, старшого сына. Укрѣплявъ старѣ города и твердынѣ валами, частоколами и ровами. Але з'явився татарскій воевода Бурундай зъ великимъ вѡйскомъ.

Онъ зломивъ силы Романовичѡвъ пѡдстуномъ. Голосивъ, що йде на Польшу черезъ Волянъ и называвъ князѣвъ союзниками — „мирниками“. Та якъ пѡдступивъ до границѣ, зажадавъ обы, Русини знищили укрѣпленя своихъ *городѡвъ*. Такъ Романовичи мусѣли своїми руками розкидати тѣ укрѣпленя вѣсѣхъ городовъ, якѣ будували проти Татаръ. Тѡльки Холмъ, столиця Данила, украшена будо-

вами и сильными укрѣпленіями, не по́ддався тому розвалови на тайный приказъ Василька, брата Данила. Данило не мѡгъ погодитися зъ татарскою зверхностію и зъ журбы померъ 1264 р.

Руина Угорщины.

Тымчасомъ Бейла IV. вернувъ зъ чужины. Заставъ Угорщину ще бѡльше зруйновану. Вѡз-
вавъ людей, що ховалися по лѣсахъ, вернути до
своихъ осель, та стягнувъ *колонистѡвъ зъ Руси*
поселитися на Пѡдкарпатскѡй Руси. Та колонизація Русинами тягнулася за него и его сына Сте-
фана и Володислава VI. Окремъ сего спровадивъ
новѣ оддѣлы нѣмецкихъ поселенцѣвъ. Рѡвночасно
поселивъ на Угорщинѣ 40.000 *Куманѡвъ, або По-
ловцѣвъ*, котрѣ тамъ схоронилися передъ Монго-
лами. Тота колонизація Угорщины спорѡдненными
зъ Уграми Половцями скрѣпила *мадярщину* въ
угорскѡмъ народѣ. Угорскій народъ явъ приѣмати
за вѣрою и славянску бесѣду. Щойно при-
хѡдъ Куманѡвъ здержавъ тоту славянщину ѡтъ
мадярскоѣ Угорщины.

Щобы найти помѡчь у Нѣмцѣвъ, признавъ
Бейла IV. надъ собою зверхнѡсть римскихъ цѣса-
рѡвъ и папы. Зъ письма до папы знаемо, що Бейла
приневолювавъ и Русинѡвъ, пѡдданныхъ, признати
панску верховладу надъ собою въ справахъ церкви.

Черезъ подружя дѡчки Констанціи навязавъ
король зъ сыномъ Данила Львомъ союзъ зъ Русею
и переставъ робити натискъ на Русинѡвъ въ
справѣ уніи зъ Римомъ.

До того причинився сынъ короля *Стефанъ V.*
(1270—1272), якій пѡдпиравъ православныхъ явно,

а навѣтъ воювавъ зъ отцемъ. Ще за житя его бувъ признаный королемъ (rex iunior) зъ боку православныхъ. Его наслѣдникъ *Володиславъ VI*. (1272—1290) опирався на Куманыхъ и бувъ явнымъ приверженцемъ схѣдноѣ церкви, но за то называли его схизматикомъ. Населеня ненавидѣло латинникѡвъ и удержувало звязи черезъ монастырѣ и епископѡвъ зъ царгородскими патріярхами. Грецьке цѣсарство одъ 1261 р. обновилось и выгнало латинянъ. Папа и захѡдъ втративъ зовсѣмъ впливъ на Угорщину за останнихъ Арнадовичѡвъ, якѣ воювали зъ Нѣмцями.

Потатарскє заселеня Поднарпатскоѣ Руси.

На тотѣ часы, передовсѣмъ за короля Володислава, припадає *четверте поселеня Русинѡвъ*. Володиславъ пѡйшовъ походомъ на Татарѡвъ одомстити за новыи нападъ и руины Угорщины и захопивъ богато татарськихъ вельможъ у полонѣ. Вертаючи зъ походу, выдавъ въ Кйѣвѣ указъ, щобы всѣ вольнѣ, що хочуть поселитись въ его земляхъ, прилучились до Томоса-Толпапа, якому давъ землѣ въ Шаришскѡй жупѣ для поселеня колыбистѡвъ. На той покликъ короля зголосилося зъ Руси богато емигрантѡвъ Русинѡвъ, бачучи жорстоке володѣня Татарѡвъ у сходнѡй Руси. Они поселялися въ Шаришскѡмъ комитатѣ и по обохъ сторонахъ Тисы въ Марморошѣ.

Поворотъ нашѡѣ землѣ до Руси.

На Угорщину посягнула галицько-волинська держава за руського короля Льва Даниловича и его наслѣдникѡвъ. *Левъ I*. (1264—1300) бувъ

энергичный и властолюбивый. Столицею его бувъ *Львѣвъ*, якій заложивъ его отецъ и назвавъ его именемъ. Левъ силувався простягнути свои границѣ ажъ пѣдъ Кракѣвъ, а навѣтъ сѣсти на Краковскѣмъ столѣ. Зъ королемъ угорскимъ Стефаномъ V. удерживавъ добрѣ односины, якъ его шуринъ. Але за Володислава IV. напавъ на Угорщину 1281 р. и привернувъ пѣдъ свою власть *Подкарпатску Русь*. Въ тѣй способъ злучилися закарпатскѣ Русины зъ корѣнною руською державою впервые одъ Володимира Великого. Сесю пѣдъю оспѣвавъ зрадованный народъ Подкарпатскоѣ Руси въ прекраснѣй пѣсни. Тота щедрѣвка такъ каже :

Ей въ поли, въ поли, въ чистенькомъ поли
Гей воли, гей сывенькіѣ, гей воли !
Тамъ же ми стоитъ загородойка,
Въ тѣй загородойцѣ нова свѣтлойка,
А въ тѣй свѣтлойцѣ округлый столикъ,
При нѣмъ ми сидитъ тай Перемишскій, (князь Левъ)
Передъ нимъ пляше молоде паня. (панъ зъ Прик. Руси)
На тѣмъ паняти рудая сукня,
На ноженкахъ ма'ть шнуровѣ бѣтки,
На бочейкахъ ма'ть кованный поясъ,
На тѣмъ поясѣ золотѣ ретязки,
На тыхъ ретязкахъ золотѣ ключѣ,
На головѣ ма'ть навинный вѣнокъ
На ручейцѣ ма'ть золотый перстѣнокъ.
— Рудая сукня избу замѣтатъ,
Шнуровѣ бѣтки земельку точатъ,
Кованный поясъ бочки подператъ,
Паванный вѣнокъ безъ вѣтру шумить,
Золотый перстѣнокъ безъ огня горить,
А панъ панойно зъ войны приѣхавъ,
Зъ войны, зъ войнойки зъ Угорскоѣ сторонойки.
Позѣзджалися къ ньому панове,
Къ ньому панове, его братове,
Сталися его вивѣдовати:

Що тамъ доброго въ Угравъ слышати?
Добре слышано, бо южъ поорано,
Южъ гоорано, злотоу засѣяно,
Павянымъ перцомъ заволочено,
Золотымъ мечомъ загороджено!

Подкарпатя належало до руськоу галицко-волыньскоу державы одъ 1281—1321 р. Зъ 1299 р. маемо одну грамоту Григорія надзупана бережскоу столицѣ, где онъ называе себе „урядникомъ Льва, князя руського“. (Fejer VI. II. с. 216. 'Katonai Historiae Regni Hungariae T. 17. pag. 1200). Друга грамота короля Кароля Анжу зъ 1322 р. говорить про зайнятя замку Maschk на Подкарпатской Руси, захопленого руськимъ княземъ за останыхъ Арпадовичѣвъ. (Fejer VIII. 2. с. 326 i VIII. 6. с. 60). Тѣ два свѣдѣства показываютъ, що наша Подкарпатска Русь хочъ може не всею територією належала сорокъ лѣтъ до галицко-руськоу державы Романовичѣвъ.

Союзъ Руси зъ Угорщиною.

Останнѣ Арпадовичѣ стисненѣ зъ одного боку нѣмецкимъ заходомъ и папоу, зъ другою неспокоями въ краю, погодилися зъ тою оддачею давнѣ руськоу землѣ, Руси Подкарпатскоу, галицко-волыньскоу державѣ. Они стоятъ зъ гал.-вол. державою въ звязи въ своихъ походахъ и оборонѣ передъ татарскими нападами. Руськѣ князѣ перепускають ихъ войська на Татарѣвъ и берутъ участь въ татарскихъ походахъ на Угорщину. А въ войнѣ Андрѣя III. зъ австрійскимъ герцегомъ помагають ему Русины разомъ зъ Татарами.

IX.

КОНЕЦЬ НАРОДНОЇ ДИНАСТІЇ ВЪ УГОРЩИНѢ И НА РУСИ.

Останнѣ Арпадовичѣ показалися небезпечными ворогами латинства папѣ и его сторонникамъ на заходѣ. Черезъ того папы старалися передати Угорщину въ руки неаполтанскоѣ династїи Анжу, яка злятинизувала италійскихъ Грековъ.

Останній Арпадовичъ.

Андрѣй III (1290—1301), внукъ Андрѣя II, не найшовъ признання у папы. Папа назначивъ королемъ сына сицилійского короля Карла II. Зачалася боротьба. Андрѣя покликали на престолъ руськѣ вельможи може и зъ тоѣ части Прикарпатскоѣ Руси, що не належала до Льва I. галицького.

Внутрѣшній заклоть.

Але папска партїя привезла Карла Роберта до Далматїи и коронувала его. Андрѣй скликавъ

соймъ, боронивъ своихъ правъ, выдававъ корист-
нѣ законы, але тымъ не заспокоївъ ворогѣвъ.
Тогда онъ спорѣднися зъ чеськимъ королемъ
Вячеславомъ, якого признали по смерти Андрѣя
славянскѣ вельможѣ угорскимъ королемъ. Але
папська партія таки однесла побѣду и угорскимъ
королемъ ставъ Карло II.

Бунтъ руськихъ вельможъ проти Карла II.

Угроськѣ магнаты не погодилися зъ тымъ,
задумали противоставити Каролеви галицького
князя и окликати его королемъ. На чолѣ станувъ
Петро Петровичъ (*Petheő Péter*), що бравъ участь
въ магнацкихъ поветаняхъ Капоса, Мойса, Чака
и др. Онъ володѣвъ великими маестностями въ
захѣднѣй части Угорскоѣ Руси, бувъ надзупа-
номъ земплинскимъ и ужскимъ и мавъ великѣ
впливы и засобы. Окремъ него згадують угорскѣ
письменники ще двоихъ вельможъ, на имя *Борисъ*
и *Иванъ*, якѣ утворили заговоръ покликати русь-
кого князя на угорскій престѣлъ. Они знали, що
пѣдъ чужоплеменнымъ иновѣрцемъ не зможуть
задержати права и привилеѣ руськоѣ народности
и вѣры. Але той заговоръ Бориса и Ивана од-
крився и ихъ покарано смертю.

Повстаня Петра Петровича.

Тымчасомъ Петро земплинскій пѣднявъ по-
встаня разомъ зъ палатникомъ Капосомъ коло
1310 р. Онъ намовлявъ руськихъ князѣвъ до вы-
ступу, за то ходивъ самъ на Русь и просивъ кня-
зя Льва II. Юріевича галицкого, абы онъ прій-
нявъ угорску корону и *выступивъ противъ Кароля*.

Але Левъ II. замѣшанный въ боротьбу зъ Литвою и зъ Татарами, давъ ему тольки малу помѣчь. Петро держався кѣлька рокѣвъ. Онъ поновивъ повстаня 1320 р. на руськѣй границѣ, либонь въ тѣй части Подкарпатскоѣ Руси, що ще належала до руськоѣ державы одъ часѣвъ Льва I. Дперва за рѣкъ удалося Каролеви выбити Петровича зъ замкѣвъ и маестностей и его убити. Тогда Кароль занявъ тотъ замокъ на Маковицѣ. Подавленямъ того повстаня *скѣнчилося пануваня руськихъ вельможъ и Русинѣвъ*. Королѣ зъ роду Анжу забрали до Угорицины цѣлу Подкарпатску Русь и протягнули руку по Галичину по смерти останнього зъ роду Романовичѣвъ.

Розцвѣтъ руськоѣ державы.

Руська Галицко-Волинська дѣржава Романовичѣвъ дѣйшла до розцвѣту ще разъ за Юрія I. по смерти Льва. *Юрій I.* (1301—1308) зѣбравъ всѣ землѣ по смерти всѣхъ родичѣвъ и братѣвъ пѣдъ своею рукою. Бувъ то князь могутный и добрый правитель. Его земля, яка обѣймала и нашу Подкарпатску Русь—тѣшилася пѣдъ его панованямъ спокоемъ и достаткомъ, якъ говорятъ всѣ жерела. Панованя Юрія було *золотою добою свѣтлости, богацтва и славы* Галицко-Волинскоѣ державы. На печатѣ своѣй Юрій титулуеся „королемъ Руси“ якъ его дѣдъ Данило. Самого его представляе та печать поважнымъ величнымъ старцемъ, зъ довгою бородою, на тронѣ зѣ скиптромъ въ рукахъ. За его панованя установлено особного митрополита въ Галицко-Волинскоѣ державѣ на всѣ руськѣ землѣ 1303 р. Пѣсля упадку Киѣва зруйнова-

ного Татарами, київскій митрополитъ Петро пенѣся 1299 р. до московскихъ земель. Тогды галицкѣ князѣ выстаралися собѣ у патріарха и цѣсаря грецького, щобы у нихъ була особна митрополія для сходноѣ церкви.

Пѣсля Юрія княжували два его сыны Юрій II. въ Галичинѣ у Львовѣ, Андрѣй у Володимирѣ, але выступали спѣльно (1308—1320). Они провадили вѣйну зъ Литовцями и Татарами.

Останній Романовичъ.

Юрій II. (1325—1340) приймавъ православну вѣру, навязавъ зносины зъ прускими лицарями проти Польщѣ. Онъ зближився до Литвы, одружившия зъ донькою князя Гедимина. Невдоволенѣ бояре стали нарѣкати, що онъ наводить Нѣмцѣвъ и зготовили заговѣръ. Польща и Угорщина стокмилася по его смерти ити походомъ на его землѣ проти его наслѣдника, якимъ мавъ бути литовскій князь Любартъ пѣсля згоды боярѣ. И дѣйсно 1340 отруѣли бояре Юрія II. у Володимирѣ нѣббы за те, що онъ ширить католицьку вѣру и пѣдпирае чужинцѣвъ. Та причина смерти була сесе, що вѣнъ не хотѣвъ ихъ слухати. Теперъ почалася боротьба за руськѣ землѣ межи сусѣдами Литовцями, Поляками и Уграми, якъ по смерти Андрѣя III. останнього Арпадовича на Угорщинѣ.

Повтореня.

Збираючи разомъ описанѣ подѣѣ того періоду знаємо: *Подкарпатска Русь* заселена руськимъ племенемъ Бѣлыхъ Хорватѣвъ мае окремый родовый порядокъ зъ князями на чолѣ. Она належить до *Китв-*

скою Руси, до Володимира Великого включно.

Щойно въ першій четвертинѣ XI. столѣтя подчасть межиусобицѣ сынѡвъ Володимира она стала *залежною одѣ угорскиѣ* королѣвъ. Та она творить окрему провинцію, а королѣ именують своихъ суперникѡвъ, або сынѡвъ князями Подкарпатскоѣ Руси. Русины мають вышю культуру одѣ Малярѡвъ, черезъ того не подлягають вынародовленю. Славянський обрядъ християнства на Малярщинѣ и щоразъ свѣжа емиграція Русинѡвъ зъ Руси додае имъ силы. Майже кождый малярскій король есть або одруженный зъ руською княжною, або мае матѣрь Русинку. Черезъ того на дворѣ Арпадовичѣвъ говоритья руською мовою, бо малярска е мовою темного люду, а не аристократіи.

Угорскѣ королѣ, здобувши Подк. Русь, простягають руки *по Галичину*. Пораженѣ подѣ Перемишлемъ 1099 р. Ростиславичами утихають. Але въ 80 рр. XII вѣку зновъ Маляре користають зъ внутрѣшної боротьбы князя зъ боярами и обсаджують Галичъ королевичѡмъ Андрѣемъ, хочъ ненадовго. По смерти Романа, организатора галицко-волинскоѣ державы, захоплюють Галичъ. Король Андрѣй II. и Бейла пріймае *титулъ короля Галичины й Володимиріи* та зъ польскимъ Лешкомъ наставляе въ Галичѣ своихъ дѣтей, або родичѣвъ на престолѣ. Але Данило Романовичъ розбивае Угрѡвъ подѣ Ярославомъ и робить кѡнець малярскѡй владѣ въ Галичинѣ. Сынъ Данила, Левъ, ожененный зъ королѣвною Констанцією, *здобувае Подкарпатску Русь 1280 р.* и она частиною належить до галицко-волинскоѣ державы руськоѣ до 1323 року.

Династія Арпадовичѣвъ зъ малими выѣмками ширить на Угорщинѣ славянську церкву схѡдного обряду, а руську культуру въ щоденнѡмъ житю. Черезъ того Подкарпатска Русь *грае ролю посередника межи Русею и Угорциною*. Русины займають найперше мѣсце межи магнатами и заховують свою мову и вѣру ажъ до приходу мѣшаноѣ династіи по высмертю Арпадовичѣвъ.

Х.

ДЕРЖАВНЕ И ГРОМАДСКЕ ЖИТЯ ПОДКАРПАТСКОЇ РУ- СИ ДО XII ст.

Родова організація Руси.

Подкарпатську Русь творило руське племя Бѣлыхъ Хорватѣвъ. Они жили родами, займали землю кождый рѣдъ зъ окрема и управляли єѣ. Майно було спѣльно для кождого роду. На чолѣ рѣду стоявъ *старшій* зъ роду, або дѣдъ. Кѣлька родѣвъ творило *волость*, кѣлька волостей творило собѣ городъ, де звозили добро передъ небезпекою. Зъ тыхъ волостей повставало одно племя, на чолѣ племені стоявъ князь. Ему до рады було *вѣче*, або збори всѣхъ найстаршихъ зъ роду.

Князь бувъ военнымъ начальникомъ, начальнымъ жерцемъ та судією. Онъ накладавъ податки сырѣвцями. Вѣче то була громадска рада племені, де розбиралося и обговорювалася всякѣ справи, князѣ признавали власть вѣча надъ собою. Вѣче могло змѣнити князя, коли онъ не йшовъ пѣдъ ладъ громадѣ.

Люде були свободні, звані *кметі*. Зъ часомъ повстали, *абы* зъ невольникѣвъ взятыхъ въ полонъ на войнѣ. Та ихъ зъ часомъ робили вольными. Зъ дружины княжоѣ и старшихъ потворилися зъ часомъ *бояре*, паны, що доставали землю одъ князя.

Односины до Киѣва.

Коли киѣвскѣ князѣ з'єднали всѣ племена до спѣльного походу на богатѣ землѣ Греціи и сходу, за другими племенами присоедналися и племя Бѣлыхъ Хорватѣвъ до Киѣва. Они ходили разомъ зъ другими племенами у походы підъ киѣвськими князями та дѣставали пайку здобичи. Въ мирнѣмъ часѣ платили *Киѣву* *оплату* *сировцями*, то е шкѣрами, медомъ, виномъ, то що. За тото мали опѣку передъ напастями сусѣднихъ неруськихъ племенъ. Такий устрѣй застали Угры на Подкарпатскѣй Руси, коли прійшли зъ Азії дикимъ кочовымъ племенемъ.

Князѣ Подкарпатскоѣ Руси.

Старѣ рукописи выявили бы намъ неоднократно руськихъ князѣвъ на Подкарпатію. Се признае навѣтъ неприхильный Русинамъ старый угорекій историкъ Бардоши. (*Supplementum Analectorum terr. Secp. p. 294.*). Но все таки знаемо имена кѣлькохъ *князѣвъ Подкарпатскоѣ Руси*. И такъ княземъ Подкарпатскоѣ Руси бувъ *Ляборецъ*, що погибъ въ борбѣ зъ Уграми за Ужгородъ. Далѣ бувъ князь *Менумродъ*, тестъ сына Арпада Жолта, або Золтана. Князѣ руськѣ *Булеци* и Гилко, сынъ князя Горки, були хрещенѣ въ Х.

вѣдѣ въ Царгородѣ. Окремъ сего бувъ князь *Томисѡвъ* на Мармарошѣ за часѡвъ Токшаня, сына Жолта, сынъ его Аркунъ за Стефана I. Въ кѡнци князь *Борисъ*, сынъ руськоѣ княжны Предслады, на Спишу в. 1120 р., одержавъ титулъ графа одъ угорского короля. Руськѣ кѣвскѣ великѣ князѣ оставляли мѣсцевый родовый устрѡй зъ мѣсцевыми князями. Они провадили свою частину вѡйска въ походѣ и подписували угоду зъ ворогомъ разомъ зъ великимъ княземъ. Щойно Володимиръ Великій надавъ каждому племени своего сына на намѣстника. Такъ для Бѣлыхъ Хорватѡвъ назначивъ Бориса. Той князь бувъ спершу тѡлько посередникомъ межи мѣсцевыми князями а Кѣв-вомъ.

Щойно Стефанъ I. король угорскій прилучивъ Подкарпатську Русь до Угорщины по смерти Володимира пѡдчасъ боротьбы сынѡвъ его за кѣвскій престолъ, якъ Поляки зайняли города червеньскѣ въ Галичинѣ. Стефанъ именувавъ своего сына Емериха „княземъ руськимъ“. Сотворивъ зъ Прикарпатскоѣ Руси окрему провинцію, яка въ столѣтя потѡмъ называеся „руською маркою“. Зъ сею русскою маркою XII. в. повязано потѡмъ „Руську Краину“ въ пѡзнѣйшихъ часахъ.

Комитатска организація.

Комитатска организація цѣлоѣ Угорщины обнала руську марку на початку и XIII. в. Порѣчя Попрада и Гернада творивъ *Спишскій* комитатъ, порѣчя верхньоѣ Торисы и Топлѣ — *Шарншскій*, середноѣ Топлѣ, Ондавы и Ляборця — *Замплиньскій*, *Ужскій*, Лятоторицѣ и Боржавы—

Березжскій. Сусѣдна зъ Угорскимъ комитатомъ мармарошска земля належала до Угочи. А *Мармарошскій комитатъ*, що займає порѣччя верхньоѣ Тисы, організовано значно пізнійше, щойно вѣ половинѣ XIV. ст. Король именувавъ вѣ кождомъ комитатѣ родового князя начальникомъ комитату, а надъ всѣма поставивъ свого сына княземъ. На тото вказує именованя спишскаго князя Бориса городскимъ графомъ Спишу.

Голова комитата: „*поджупанъ*“ бувъ начальникомъ всѣхъ свободныхъ и непривиліюваныхъ верствъ людности. Онъ має широку администраційну и судову власть вѣ границяхъ свого комитата, скликає всѣхъ обовязаныхъ до вѣйськовоѣ служби и веде ихъ подъ заставою свого комитата. Наджупанъ збирає данину, задержує собѣ третину, а решту передає до королевського скарбу, править судъ и пильнує порядку. Подъ его властею є замковѣ слуги, *servientes castri*, організованѣ вѣ сотнѣ.

Автономія привиліюваныхъ.

Ся сильна комитатска організація ослаблюєся зъ розвоємъ привиліюваноѣ земельноѣ власности. Земельнѣ власники-паны ширяться на Подк. Руси и вѣ цѣлѣй Угорщинѣ вѣ XIII. ст. и здобувають собѣ законъ *Золотѣ Булѣ Андрѣя II.* 1222 р., яка панѣвъ увольняє одъ державныхъ повинностей и т. п.

Для шляхетськоѣ верстви (немешѣвъ) вѣтворюєся *автономія*. Немешѣ вибирають що року кенезіѣвъ (*judices*) и крайникѣвъ. Они рѣшають вѣ спѣрнихъ справахъ, а жалоби одъ кенезіѣвъ под-

носились до крайникѣвъ. Тѣлько въ криминальныхъ и податковыхъ належныхъ королеви справахъ треба було одкликатися до князѣвъ (*duces*), назначеныхъ королемъ, або до жастелянѣвъ (*comites castri, aut summos Capitaneos*).

Замкова полоса гранична.

Зъ XIII. в. можна выказати такѣ замки: Уйварѣ (Новый городъ) на Торисѣ, Шаришѣ и Шоуварѣ на Топлѣ, Шаторѣ, Землинѣ и Потокѣ (Шарошпотокѣ) надѣ Бодрогомѣ, Ужгородѣ надѣ Угомѣ, Мукачѣвъ надѣ Лятоторицею, Боржава надѣ Боржавою, Вишкѣвъ и Хустѣ (Густе) надѣ Тисою. Такій королевскій замокъ бувъ столицею урядничкѣвъ помочникѣвъ наджупана, що мали наглядѣ надѣ людностею и могли лекше потягати еѣ до повинностей. Пѣдѣ его охороною стояли привиліюванѣ правительствомъ верствы, осадники, чи то паны, чи кольонисты, чи духовнѣ. А чимъ далѣ на повнѣчѣ, то власть правительства була слабша.

Суспѣльнѣ верствы.

Въ Руськѣй краинѣ находимо такѣ *верствы суспѣльнѣ*: шляхту, духовенство, кметѣвъ (йобадѣвъ), привиліюваныхъ кольонистѣвъ, селянѣ, непривиліюваныхъ и замковыхъ слугѣ.

Шляхта подѣлена на магнатѣвъ и дворянѣ вытворилася зъ князѣвскихъ потомкѣвъ и боярѣ. Сыны князя Уркуна, Нагрѣло и Радомирѣ дѣстають одѣ короля зѣмлѣ. Потомки ихъ суть до недавныхъ часѣвъ дворянами. Володимирѣ, вицекацлерѣ короля Бейлы IV., зо знатного роду, спорѣдченый зъ руськими князями галицькими, дѣставѣ

те высоке достоинство. Магнатъ Петро Петровичъ за Кароля Роберта мае великѣ маетки и зносины зъ руськими князями. Магнатскѣ добра росли дорогою закупна одъ зубожѣлыхъ бояръ або свободныхъ господарѣвъ, обовязаныхъ до военноѣ службы. Свободнѣ, необсаженѣ землѣ уважались землями замковыми, королевскими. Такими були землѣ дворникѣвъ, або кметѣвъ (йоббадѣвъ), що вмирили, не маючи сынѣвъ, або землѣ забрали за непослухъ и провину. Всѣ тѣ землѣ роздавали королѣ осадникамъ-чужинцямъ. Королѣ давали магнатамъ и залюдненѣ землѣ пѣвсвободною людностею (*servientes castri*). Въ тотъ спосѣбъ росла велика посѣлость привиліюваноѣ версты магнатѣвъ и шляхты.

Духовенство таксамо дѣставало одъ князѣвъ и короля землю на монастырѣ, передовсѣмъ пѣдъ покрышкою ширеня вѣры, пр. монастырѣ Премострантѣвъ въ Лелесѣ, надъ Тисою и Бодрогомъ. монастырѣ Бенедиктинѣвъ въ Серенчу земплиньского ком., хрестоноснѣ лицарѣ въ Мармарошѣ, катедра егерска, достала село пѣдъ Земплиномъ. Низше духовенство держиться народу и выступае разомъ зъ бѣдною верствою.

Кметѣ (йоббадѣ) були свободнѣ господарѣ. Обязанѣ до военноѣ службы на свѣй коштѣ изза частыхъ вѣйнъ починають упадати въ XIII. ст. Черезъ бѣднѣсть продають свои грунты особливо пѣсля татарского нападу. Ихъ маетки дрѣбнѣють черезъ подѣлъ. Правда на основѣ закона (*cotagio castri*) не могли продати свого маетку безъ дозволу короля, але панѣ, що купувавъ его, выдобувавъ сей дозвѣлъ кождымъ разомъ. Такъ чи сякъ, продажею, чи

вымертямъ, маетки переходили въ руки панѣвъ. Та верства малѣла, а росла верства панськихъ пѣдданныхъ рѣжна своимъ складомъ и правами.

Замковѣ слуги (iobagiones castri) и дворники переходили або въ пѣдданныхъ, або дѣставали шляхецкѣ права вже XIV—XV. ст. и ставали шляхтою за выслуги магнатамъ.

Непривиліюванѣ *селяне* упали зовсѣмъ до стану пѣдданныхъ зависимыхъ одѣ шляхты и панѣвъ. Они пѣдлягають судови пана и е его власностею. Въ тотъ способъ зѣ тыхъ рѣжныхъ верствъ пѣсля вымертя Арпадовичѣвъ твориться двѣ верствы: шлята и пѣдданѣ.

Нѣмецкѣ кольонисты.

Осѣбне мѣсце межѣ верствами займали *нѣмецкѣ кольонисты* зѣ XII. и XIII. ст. Уже король Гейза II. позвавѣ Сасѣвъ на кольонизацію и поселивѣ ихъ въ Семигородѣ и въ *Спишскѣмъ комитатѣ* межѣ 1141—1161. Осѣбливо пѣсля нападу Татарѣвъ король хотѣли заселити пустѣ землѣ Нѣмцями, осѣбливо русько-словацкѣ пограниче. Окремъ Спишу и Шарину они йшли далѣ на схѣдѣ. Зѣ нѣмецкихъ громадъ е: Пряшѣвъ и Кошицѣ, Бардѣвъ, далѣ Satoraljaújhely, Sárospatak, Luprech-haza (Beregszász). Въ Мармарошѣ кольонизація Нѣмцями пошла щойно въ XIV. ст., кольонисты е: въ Хустѣ, Вишковѣ, Тячѣвъ (Técső) властиво Deutschan, Довгополи (Hosszumező).

Правительство було имѣ ласкаве, называло ихъ (hospites nostri clarissimi) гостями. Громады нѣмецкѣ мали повну самоуправу. Выбирали собѣ старшину (vicillus) и священника. Наджупанѣ мавѣ судѣ

надъ ними только у важнѣйшихъ справахъ, якъ убійство, грѣхъ противъ крови, крадѣжъ, — а у другихъ сравахъ судивъ вайтъ. Въ свою громаду могли пріймати каждого свободного и вѣльно було каждому зъ неѣ выступити, а державѣ только платили досить високу оплату.

ТРЕТІЙ ПЕРІОДЪ:

(ОДЪ 1305—1526). ЧАСЫ МЪШАНОЊ
ДИНАСТІИ.

XI. Боротьба Литвы зъ Угорщиною и
Польщею. XII. Часы Федора Коріато-
вича. XIII. Турецька небезпека и рели-
гійный роздоръ. XIV. Часы Матвѣя
Корвина. XV. Внутрѣшна перемѣна въ
житію Подкарпатскоѣ Руси.

XI.

БОРОТЬБА ЛИТВЫ ЗЪ Угорщиною и Польщею.

Руська галицько-волинська держава втратила
въ Юрію II. останнього князя зъ роду Романови-
чѣвъ. Схѣднѣ землѣ руськѣ зависимѣ одъ Тата-
рѣвъ оддалися въ руки литовскихъ князѣвъ. По-
сѣмъ почалася сороклѣтня боротьба межи Литвою
а Польщею и Угорщиною за руськѣ землѣ.

Литовска держава.

На сходѣ Европы выступае нова держава *ли-
товска*, zorganizована зъ малого литовского наро-
ду въ половинѣ XIII. в. княземъ Мендовгомъ. Ли-
товскѣ князѣ притисненѣ Нѣмцями зъ заходу

яли шукати засобѣвъ и помочи въ сѣднѣхъ руськихъ земляхъ.

За князя Гедимина въ 1320 рр. стоявъ вже *Кингъ* пѣдъ литовскою владою, хочъ кѣвскѣ князѣ були пѣдъ зверхностю татарскою. А галицькѣ бояре по смерти Юрія II. покликали на престѣлъ галицько-волинськѣ державы *Любарта Гедиминовича*, литовского князя, зятя Юрія II. Литовська держава росла на очахъ на сѣдѣ Европы, бо руська люднѣсть радо прѣймала ихъ князѣвъ.

Политика литовськихъ князѣвъ.

Литовськѣ князѣ женилися зъ руськими княжними, прѣймали руську мову и вѣру, прино-рвлялися до руськихъ порядкѣвъ и звичаѣвъ. „Мы старины не рушаемо, а новины не увозимо“ — говорили они. Однимъ словомъ ставали *руськими князями*, на якихъ дворѣ процвѣтала руська культура. Люди руськихъ земель могли спѣдѣватися, що пѣдъ тими князями найдуть оборону передъ Татарами и прѣймали литовську владу „безгвалту, безъ крику“. Загаломъ литовськѣ князѣ заступили руськихъ давнихъ князѣвъ. Говорили на дворѣ по руськи, пѣдпирали церкви и монастирѣ, виховували дѣтей въ руськѣй культурѣ и т. п.

Зѣбраня руськихъ земель.

Великѣй литовськѣй князь *Ольгердъ* Гедиминовичъ захопивъ ще и Чернигѣвщину и насадивъ своихъ сынѣвъ въ головныхъ городахъ князями. Коло 1360 р. забравъ *Кингвинцу* и споставивъ своего сына Володимира княземъ на мѣсце князя

Федора, підлеглого Татарамъ. Татаре хотѣли заступитися за давнымъ княземъ и выступили вѣйною.

И ось лѣтопись пише : Коли господаремъ литовскоѣ землѣ бувъ великій князь Ольгердъ, онъ вийшовъ зъ литовськимъ вѣйськомъ въ поле и побивъ на Синѣй водѣ Татаръ трьохъ — братѣвъ : Качибея, Кутлубугу и Дмитра. А тѣ три браты, татарскѣ князѣ, були отчичѣ и дѣдичѣ Подольскоѣ землѣ. А бувъ братъ у Ольгерда князь Корятъ, що державъ Новгородъ Литовскій и було у него чотырохъ сынѣвъ : то були князѣ Юрій, Олександръ, Константинъ и *Федѣръ* (пѣзнѣйше князь Мукачева). А отъ тѣ княжата за позволенямъ вел. князя Ольгерда и зъ помочію литовскоѣ землѣ пѣйшли тогды въ *Подольску* землю. Увойшовши въ приязнь зъ начальниками людности, отаманами, почали они Подольску землю одъ Татаръ боронити, а баскакамъ татарськимъ дань давати перестали. Они заснували на Подолію мѣсто *Камянець* надъ Смотричемъ и всѣ города помуровали. Такъ литовска держава зайняла майже всѣ руськѣ землѣ.

Змова Угорщины зъ Польщею.

Але литовске князѣвство, хочъ стало велике, було слабо zorganizоване межи двома ворогами. Одъ заходу Нѣмцѣ, одъ сходу зависна Москва. А тымчасомъ прійшовъ великій клопѣтъ литовськимъ князямъ черезъ галицько-волинськѣ землѣ Любарта. По тѣмъ землѣ вытягнули руки польскій король Казимиръ и угорскій *Людвигъ*. Польща за Казимира оддала Шлескъ до Чехіи а Поморя до прускихъ лицарѣвъ, якъ добровѣльно усту-

пила, щоби звернутися зъ пѣдбоємъ на схѣдъ. Зъ угорськимъ королемъ Карломъ Робертомъ, своимъ шуриномъ, заключивъ Казимиръ угоду въ Вышеградѣ 1339 р., що оба мають разомъйти на Галичину. Польска корона припаде на сына Каролевого Людовика за того, що Галичина прійде до Польщѣ. Тымчасомъ по смерти Юрія II. бояре покликали зятя его Любарта Гедиминовича на князя.

Любартъ въ Галичинѣ.

Любартъ бувъ княземъ въ Галичинѣ девять лѣтъ (1340—1349). На того вказує дзвѣнъ въ церкви св. Юрія у Львовѣ, що має написъ его имени яко ктитора (фундатора) зъ року 1349. Але Казимиръ зъ королемъ угорськимъ Карломъ Робертомъ выступивъ походомъ на Галичину въ 1340 року. Начальникъ Галичанъ Дмитро Детко спровадивъ Татарѣвъ и пустивъ ихъ на Угорщину грабувати. Татаре розумѣся впали на Подкарпатску Русь. Такъ Русины мусѣли платити своєю шкодою и кровю за то, що королѣ польскій и угорскій хотѣли забрати не свѣй край одъ Руси.

Тотъ *Дмитро Детко* найстаршій зъ боярь бувъ „управителемъ руськоѣ землѣ“ и именемъ Любарта боронивъ еѣ цѣлый часъ боротьбы на чолѣ галицького народу.

Походы Казимира на Галичину.

Польскій король Казимира дѣстає гроши одъ папы и помѣчь одъ угорського короля Людовика, наслѣдника Кароля, та робить цѣлый рядъ похо-

дѣвъ на Галичину. Спершу захоплюе онъ только Сянокъ, мѣсто надъ Сяномъ, щойно 1349 року займае Галичину. Польскій король прибуває до *Львова* и захоплюе королѣвскѣ *одзнаки* (*инсигнія*) то е: корону, жезлъ, плащъ и хрестъ руськихъ князѣвъ и одводить до Кракова. Тотѣ инсигнїѣ перетопили Поляки потѣмъ за свого повстаня, оставъ только золотый хрестъ зъ емаліевыми образками. Та руській народъ опирався Польщѣ тымъ больше, що король польскій ставъ насаджувати чужинцѣвъ колонистѣвъ у руськѣ города и маетки одбирати пѣдъ латинскѣ костелы и монастирѣ. Казимиръ мусѣвъ майже що року ити зъ оружною силою на Русь. Але два разы выбрався зъ нимъ и угорскій король *Людвикъ Великій* (1342—1382).

Невдалый похѣдъ Людовина.

Першій похѣдъ пѣдняли оба королѣ зъ Кракова на Волинь. А що Казимиръ захоровавъ и лишився у Люблинѣ, маючи у неволѣ Любарта, Людовикъ зъ обома войськами увѣйшовъ въ Берестейску землю, що належала до *Кейстута* Гедиминовича. Кейстутъ выславъ послѣвъ годитися. Згодилися за то, що Любарта выпущено зъ неволѣ, Людовикъ и Казимиръ доставали Галичину, а Любартъ мавъ задержати Волинь, Кейстутъ мавъ йти до Буди охреститися на латинську вѣру и запровадити на Литвѣ латинську іерархію. Любарта выпустили, а Кейстутъ втѣкъ по дорожѣ.

Погромъ Угрôвъ пôдъ Белзомъ.

Другій разъ рушивъ Людовикъ въ 1352 р. зъ Буды на Сянôкъ и подôйшовъ до Белза, де заставъ вже Казимира зъ вôйськомъ. Белзкій воевода, Дроздъ, побачивъ велике вôйсько Полякôвъ и Угрôвъ, прійнявъ послôвъ одъ королѣвъ, що вzywали пôддатися. Цѣлый тыждень тягнувъ переговори, а тимчасомъ укрѣпивъ свôй замокъ, напустивъ въ ровы довкола замку воды. На рештѣ заявивъ, що не поддаєся. Королѣ пôшли здобувати замокъ приступомъ. Зъ рана до полудня билися ихъ вôйська, стоячи въ холоднôй текучôй водѣ, понесли великѣ страти и вкôнці одступили. Межи убитими бувъ одинôкій *сынъ Людовика*, наслѣдникъ престола. Людовикъ Великій дôставъ палицею по головѣ, такъ що злетѣвъ зъ коня и трохи не пропавъ. Покалѣчено тôлько Полякôвъ и Угрôвъ, що, якъ каже угорське письмо; не можна було почи-слити. Людовикъ рѣшивъ вертати. Щобъ уратуватися одъ сорому, его дорадники намовили уложити якусь угоду зъ белзкимъ воеводою про око. Белзкій воевода повѣсивъ на его жаданя на мурахъ угорську хоругву. Угорське вôйсько пôйшло собѣ до дому, а Людовикъ перебѣгъ Галичину навпростецъ черезъ Мукачѣвъ. Та по дорожѣ трохи не наложивъ головою, бо гôрняки Русины пôдчасъ пôчлѣгу западили хату, де онъ ночувавъ.

Перемиря Казимира зъ Литвою.

По тыхъ невдалыхъ походахъ Казимиръ уложивъ зъ литовскими князями перемиря: Галичина була за Польщею, Волинь за Любартомъ. Литовскѣ князѣ напускали Татаръ на Польщу и на Угорщину, але Казимиръ перетягнувъ Татарôвъ на свой бôкъ черезъ того, що Подоля и Киѣвщину одняли у нихъ Литовцѣ. Далѣ намовивъ Казимиръ Нѣмцѣвъ вдарити на Литву. Война тре-

вала трийцять лѣтъ, ай вкѣнци за Польщею оставала Галичина зъ Белзкою и Холмскою землею, а Волинь належала до Любарта.

Галичина за Володислава Опольскаго.

Але по смерти Казимира (1370 р.) ставъ королемъ Польщѣ на основѣ токмы Людовикъ. Литовскѣ князѣ оддали Белзъ и Холмъ, а Галичину Людовикъ одъ Польщѣ прилучивъ до Угорщины. Але утворивъ зъ Галичины особне руське королевство и заименовавъ дѣдичнымъ (наслѣднымъ) управителемъ князя Володислава Опольскаго.

Володиславъ Опольскій (1372—1378) титулуе себе „самодержцемъ“ Руси, якъ Романъ Великій. Бѣе свою монету зъ гербомъ Львова львомъ и написомъ „moneta Russie“ и пануе на повнѣмъ княжѣмъ правѣ пѣдъ зверхностію угорскаго короля. *То бувъ останній князь Галичины.*

До галицькаго королѣвства була вѣдавъ прилучена *Подкарпатська Русь* тымъ бѣльше, що Людовикъ передъ смертію одѣбравъ одъ Володислава Галичину и прилучивъ еѣ прото до Угорщины.

Побѣда Риму на Угорщинѣ.

Зъ приходомъ андигавеньскоѣ династїи на Угорщину побѣдивъ Римъ Византію. Папа и латиньска церковь берутъ верхъ надъ давнымъ словянскимъ образомъ сѣдноѣ церкви. Зъ того часу папы звернули увагу на того, чтобы при помочи чужихъ королѣвъ помножити число католикѣвъ. Каждый чужоземный князь, що обоймавъ угорскій престолъ, не забувавъ взяти зъ собою на

Угорщину латинських монахівъ, множивъ число латинськихъ монастирѣвъ.

Якъ чорні гайвороны налетѣли они на города и на села и вышірали славянскій обрядъ схѣдноѣ церкви. Они поставили епископѣвъ въ тыхсамыхъ городахъ, де були епископы грецькоѣ церкви. Въ той спосѣбъ кожда епархія мала двоухъ пастирѣвъ, якѣ перетягали на свое овецъ и впровадили великѣ ворожнечы межи людьми.

Политика Людовика.

Самъ Людовикъ, якъ мы бачили, хотѣвъ ме-чемъ зневолити Литву до принятя латинскоѣ вѣры и церкви. Такъ само и на Угорщинѣ, хотѣвъ привернути всѣхъ „схизматиковъ“ до католицкоѣ церкви. *Волохи*, що жили въ Бережскѣмъ и Марамороскѣмъ комитатѣ, не хотѣли перейти до римскоѣ церкви. Прото емигрували до Молдавіи, де заснували нову державу *пѣдъ воеводою Богданомъ*. Она признала верховладу Угорщины. Ай Русинѣвъ охоронивъ одъ переслѣдованя князь *Федръ Коріатовичъ* зъ Подѣля своею хитрою политикою. Людовикъ, якій втративъ сына *пѣдъ Белзомъ*, оставивъ двѣ дѣтки: Марію и Ядвига. Марія була королевою Угорщины, вийшла за Жигмонта Люксембургскаго, Ядвига, королева польска, вийшла за литовскаго вел. князя Ягайла. Оба дѣстали престолы своихъ жѣнокъ, Жигмонтъ на Угорщинѣ, Ягайло въ Польщѣ.

По смерти Людовика правила Угорщиною мати королевы Маріи Елисавета. Проти неѣ выбухнувъ бунтъ. Польща одорвалася, выбрала собѣ

королевою молодшу дочку Ядвигу. Бунтовники задусили Елисавету, а *Жигмунтъ* щойно вызволивъ свою жѣнку зъ ихъ рукъ и коронувався *королемъ Угорщины*. Жигмонтъ бувъ сыномъ чеського короля и цѣсаря римского Карла IV. И онъ не могъ довгий часъ привести ладу на Угорщинѣ.

Подружа Ядвиги зъ Ягайломъ.

Тымчасомъ *Ядвига*, королева польска, одружилася зъ улюбленимъ Вильгельмомъ австрійськимъ и жила въ Краковѣ. Та малопольскѣ паны прогнали еѣ и на силу одружили еѣ зъ великимъ княземъ литовскимъ, Ягайломъ Яковомъ, сыномъ и наслѣдникомъ Ольгерда.

Ягайло (1334—1385), сынъ Ольгерда и другоѣ жѣнки руськоѣ княжны Юліяны, не мавъ поваги на Литвѣ проти старшихъ Ольгердовичѣвъ. Про то посватавъ Ядвигу. Польскѣ паны згодилися выдати еѣ за него зъ тымъ, щобы онъ перехрестився зъ православного Якова на католицъ-Володислава. А до того мавъ охрестити цѣлу Литву на катлицьку вѣру и прилучити на вѣчнѣ часы до Польщи всѣ землѣ, якѣ належали до литовськихъ князѣвъ, отже и бѣлоруськѣ и украинсько-руськѣ. Ягайло згодився и підписавъ *умову въ Кривѣ 1385 р.* Оженившися зъ Ядвигою, ставъ онъ королемъ Польщи. Ягайло пойшовъ зъ латиньскими священниками хрестити Литву, а польскѣ паны выслали Ядвигу займати Галичину.

Прилученя Галичины до Польщѣ.

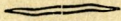
Въ Галичинѣ настановила Марія, королева угорська зновъ володаремъ *Володислава Опольского*, абы онъ задержавъ еѣ при Угорщинѣ. Володи-

славъ володѣвъ зновъ Галичиною на основѣ до-
животнього наданя (въ роцѣ 1385—87) якъ русь-
кій князь. Але на Угорщинѣ вибухли неспокоѣ,
а онъ побачивъ, що помочи проти Полякѣвъ не
дѣстане. Рѣшивъ не мѣшатися до войны и пере-
давъ руську землю чеському королеви Вячеславу,
що бувъ опѣкуномъ угорськихъ королѣвъ. Тым-
часомъ Ядвига рушила зъ вѣйськомъ на Галичи-
ну черезъ Перемишль и Львѣвъ, якѣ не опира-
лися. Тѣлько Галичъ не хотѣвъ пѣддатися Ядвизѣ,
ажъ Ягайло выславъ литовскихъ князѣвъ зъ вѣй-
ськомъ. Ягайло прибувъ до Галичины и потвер-
дивъ грамоты вольностей Галичанъ, але *прилучивъ*
Галичину до Польщи 1387 р. Жигмонтъ, король угор-
ський, не мавъ силы постояти за одорвану землю.
На Угорщинѣ повстаня не пригасло. Турецка ту-
ча присувалася зъ полудня, грошей не було, бо
паны не платили податкѣвъ, а до того Марія не-
бавомъ померла. Жигмонтъ мусѣвъ мовчати, бо
Ядвига могла зажадати угорського престола для
себе. Уложено отже згоду про око зъ Польщею.
Тогды установлено *граничну линію межи Галичи-*
ною а Подкарпатскою Русею, що удержалася до
нынѣшного дня.

Литва проти унії зъ Польщею.

Поляки надѣялися, що на основѣ пѣдпису
Ягайла въ Кревѣ всѣ землѣ литовскѣ, бѣлоруськѣ
и украиньскѣ ихъ будуть. Але литовскѣ паны ка-
зали, що они на ту умову въ Кревѣ не приста-
вали, лемъ Ягайло зробивъ еѣ самовѣльно. Нача-
лася *суперечка помежи Польщею а Литвою*, яка
тривала пѣвтораста лѣтъ. Литовскѣ, бѣлоруськѣ и

украинськѣ паны выбирали собѣ великихъ князѣвъ своими старшими. Они не слухали польскихъ королѣвъ и правили на свою руку. Такимъ княземъ ставъ *Витовтъ* (1392—1430). Ягайло зъ польскимъ правительствомъ мусѣли признати его управителемъ, а далѣ вел. княземъ литовскимъ.

ХІІ. ЧАСЫ ФЕДОРА КОРІЯ- ТОВИЧА.

Политика Витовта проти обласныхъ князѣвъ.

Витовтъ, ставши великимъ княземъ литовскимъ, ставъ выкидати сильнѣйшихъ князѣвъ братѣвъ зъ ихъ волостей и прибирати всѣ землѣ въ своѣ руки. Такъ одобравъ Полоцьку волость одъ Андрѣя Ольгердовича, Волынѣ одъ Федора Любартовича, Киѣвську волость одъ Володимира Ольгердовича протягомъ 1393/4 р. Въ кѣнци звертаеся на Подоля, де бувъ княземъ *Федоръ Коріатовичъ*.

Родъ князя Федора Коріатовича.

Побивши Татарѣвъ на Синѣй водѣ, оддавъ Ольгердъ Подѣльску землю найстаршимъ сынамъ Коріаты, Юрію, Константинови и Александрови. Коріата оставивъ княземъ въ Новгородѣ литовскѣмъ. Якъ померъ Коріатъ, на его мѣсци за сѣвъ наймолодшій сынъ *Федѣръ Коріатовичъ*. Коли небаромъ повмирали стріѣ, цѣле Подѣля и Новгородъ опинилася въ рукахъ Федѣра Коріатовича.

Боротьба Витовта зъ Федоромъ Коріатовичемъ.

Литовсько-руський князь Витовтъ, енергичный и войовничий князь, хотѣвъ злучити въ одну цѣлость литовсько-руськѣ землѣ. Тому ставъ воювати зъ малыми князями, якѣ сидѣли въ поодинокихъ городахъ та якѣ его не слухали. Межи иньшими зачавъ воювати изъ Федоромъ Коріатовичемъ. Було то въ 1393 р. Витовтъ прогнавъ найперше князя Федора Коріатовича изъ Новгорода, а потомъ ставъ облягати Ф. Коріатовича въ Камянці на Подолѣ, де Ф. Коріатовичъ укрьпився.

Але Федоръ Коріатовичъ не бувъ въ силѣ ставити Витовтови опору. О помѣчь звернувся онъ до угорського короля. Знакомѣсть князя Коріатовича зъ Мадырами була вже давнѣйша. Въ другой половинѣ XIV. столѣтя стали Татары зновъ нападати на Подѡля. Вже тодѣ шукавъ Ф. Коріатовичъ помочи въ сильного въ тѣ часы угорського короля Людвика. Людовикъ хотѣвъ обезпечити Угорщину одъ лиха зъ боку Галичанъ, яке его постигло (въ походѣ 1352 р.) и хотѣвъ дѣстати право на руськѣ землѣ.

За то приславъ Коріатовичеви около 20.000 людей на помѣчь. Федѡръ одбивъ напады Татаръ. Отже коли въ 1393 р. ставъ Витовтъ воювати Ф. Коріатовича, той звернувся зновъ зъ просьбою о помѣчь до Мадырѡвъ.

Федѡръ обсадивъ подольскѣ города: Скалу и Камянець Волохами и угорськимъ вѡйськомъ, що приславъ ему король Жигмонтъ. Але того вѡйська було мало, тому самъ Коріатовичъ пѡшовъ на Угорщину за новою помочю тымъ бѡльше, що Жигмонтъ угорський бувъ непримиримый ворогъ Ягайловоѣ унії и помогавъ внутрѣшнѡй колотнечѣ въ серединѣ польского-литовського царства.

Федоръ Коріатовичъ на Подкарпатской Руси.

Одъ Угорщины не дѣставъ Ф. Коріатовичъ нѣякоѣ помочи, тѡльки бувъ принятый по наказу

угорського короля зо своєю дружиною, що прийшла разомъ зъ нимъ. На Подкарпатській Русі

одержавъ Ф. Коріатовичъ князівство Мукачівс.
и Маковицю въ державу и володѣвъ нимъ до

смерти. Справлявъ урядъ бережського наджупана, але при тѣмъ не покидавъ свою титулу „князя подѣльскаго“. Разомъ зъ нимъ переселилася на Подкарпатську Русь бѣльша громада Русинѣвъ—мало бути 40.000 людей. То була пята и послѣдне поселеня Русинѣвъ. Въ Мукачевѣ построивъ князь монастиръ, замокъ и городъ Мукачевъ и окруживъ его ровомъ. Лѣтописцѣ угорскѣ ясно доказують, що король Кароль І. додавъ до того замку багато селъ, и утворивъ для новопривушого князя *князѣство Мукачевське*, якимъ давнѣйше вже володѣвъ руській князь и котре мало тогды около 300 селъ.

Тымчасомъ Витовтъ въ неприсутности Федора Коріатовича позаймавъ одинъ городъ за другимъ на Подѣлѣ. Онъ забравъ у неволю Федороваго воеводу Нестака и обсадивъ города своими старостами. Князь Федѣръ Коріатовичъ оставивъ всѣ мрѣѣ на поворотъ и передавъ право на наслѣдя Подоля королеви Людовику І.

Заслуга Коріатовича.

Наибѣльшою заслугою Федора Коріатовича е численне заселеня Подкарпатскоѣ Руси Русинами. Тото заселеня одбувалося вѣдавъ довгий часъ черезъ цѣлу довголѣтну войну польско-литовску. На руськѣ землѣ идуть зо всѣхъ сторонъ Поляки, Литовцѣ, Татары, и Угры майже що року. Люде притисненѣ наѣздниками шукать захисту за горами. Такій захистъ отворивъ Русинамъ своимъ договоромъ Коріатовичъ. Число втѣка-

Theodorus Koriathovics, Princeps Ruthenus, Dux
de Munkács, et Podoliæ Basilianorum ad Munkács
Fundator Anno. 1360

чѣвъ мало зрости до 40.000. Ихъ всѣхъ взявъ пѣдъ свою охорону князь Коріатовичъ. Звѣдси неймовѣрна вѣстка, що вѣнъ самъ привѣвъ на Угорщину 40.000 Русинѣвъ, замѣсть воювати зъ Витовтомъ. Черезъ тото послѣдне переселеня Коріатовичъ *скръгнувъ руську люднѣсть Подкарпатя* и охоронивъ еѣ одъ вынародовленя.

Король Людовикъ бувъ ворогомъ схѣдноѣ церкви, але зъ огляду на заслуги Коріатовича и на численнѣсть православныхъ поселенцѣвъ не противився, коли князь Ф. Коріатовичъ одновивъ монастирь о.о. Василянъ на Чернечѣй горѣ, коло Мукачева. Такъ построеный имъ *монастирь въ Мукачевѣ* ставъ осередкомъ религійного и духового житя Подкарпатскоѣ Руси. Онъ дарувавъ села Бобовище и Лавку зо всѣми доходами и десятиною тому монастиреви и давъ тому огнищу руськоѣ вѣры постѣйне обезпеченя, подтверджене королями. Окремъ сего его жена Доминика основала другій *женський монастирь* василянскій на горѣ Сороки.

Найкращою ознакою заслуги Коріатовича для руського народу Подкарпаття суть легенды про него середъ мѣсцевого люду. Народъ повѣдає, що Коріатовичъ убивъ смока (змія) пѣдъ Мукачѣвскою горою, а въ ночи явився ему ангель, що йшовъ по водѣ Ляторицѣ и показавъ ему на Чернечу гору. Тота легенда высказує цѣлу правду про его дѣло. Змѣй означає небеспеку, яка грозила руськоѣ землѣ, а тотъ ангель—выхѣдъ зъ тяжкого положеня просвѣтою народу, яка йшла тогды зъ монастирѣвъ. Надармо вѣривъ до нынѣ народъ, що приїде тотъ часъ, що гербъ Коріато-

вича, двораменный хрестъ повалить чорного орла Раковція, що повисъ надъ тымъ руськимъ замкомъ. Федѣръ Коріатовичъ бувъ приверженцемъ славянському вѣроисповѣданю грецької церкви, якъ всѣ зъ рештою литовсько-руськѣ князѣ. Поховано его въ монастирѣ, який построївъ на Чернечой горѣ одповѣдно до його заповѣту.

Грамота зъ 1360 р. Ф. Коріатовича.

Два историки, Венилинъ и Орлай, а за ними й иньшѣ, опираються на грамотѣ зъ 1360. р. и подають, що вже въ тѣмъ роцѣ бувъ Ф. Коріатовичъ на Подк. Руси. Однакъ, новѣйшѣ працѣ (Lehoczky: Beregvármegeje monographiája. 1881. Петровъ и Холодняковъ: Матеріалы по исторіи Угорской Руси, III.) ствердили фальшивѣсть-недостовѣрность тоѣ грамоты. Федѣръ не могъ володѣти Мукачевомъ передъ войною зъ Витовтомъ. Правдивѣ документи про володѣня починаються щойною одъ 1398 року за часѣвъ Жигмонта. Въ грамотѣ зъ 1401 р. выступае Коріатовичъ, якъ управитель мукачѣвского замку. Въ грамотѣ зъ 1404 р. Жигмонтъ даруе 3.000 зл. на обновленія того замку. Далѣ згадуєся въ рр. 1406 и 1400 у всѣлякихъ правахъ имя Коріатовича. Его підпись и печатка на квитанціи зъ 1404 р. хорониться въ кошицькомъ архивѣ Грамота зъ 1360 р. есть не точно одписана въ XVI столѣтїю зъ якоѣсь староѣ грамоты, або монастирскоѣ лѣтописи монахами, якѣ хотѣли боронити своихъ посѣдостей и дѣстати потвердження одъ короля. Они не ошибались що до змѣсту, лишъ ошиблись въ поставленю даты зъ року 1360. А сего року Коріатовичъ *ще навѣтъ не володѣли на Подѣлю*. Подоля достали они по битвѣ на Синѣй водѣ, яка була въ 1363 р.

Турецька небезпека.

Въ 14. и 15. вѣдѣ стають Турки зъ Малоѣ Азїи простягати свои руки по европейськѣ краѣ. Въ 1365 р. перейшли они вже Дарданелѣ.

Страшна турецька рука досягала границь Угорщини. Европа попала въ страхъ. На зазывъ угорского короля Жигмонта Люксембургского зѣбралася армія зъ лицарѣвъ французькихъ, нѣмецкихъ, италійскихъ и угорьскихъ, але Баязеть розбивъ еѣ пѣдъ *Никополисомъ въ 1396 р.* на голову. Тогды хотѣвъ здобути Царгородъ, але въ Азіи появився новый хоробрый вождь дикихъ ордъ *Тамерланъ*. Онъ вдаривъ на турецьке царство зо сходу и знищивъ захѣдну Азію, розбивъ Баязета и ослабивъ турецьку державу на довшій часъ. Турецька небеспека одалися на хвилю одъ Угорщини и Европы.

Религійный роздоръ.

Тымчасомъ на заходѣ не було едности межн державами черезъ роздоръ въ церкви. На чолѣ церкви стануло ажъ трехъ папъ. Каждый мавъ своихъ покровителѣвъ и поборювавъ другого. Жигмонтъ угорскій, выбранный римскимъ королемъ (1410—1437), поставивъ собѣ за задачу усунути велику церковну схизму. За его старанямъ скликано великій соборъ до *Констанціи* (1414—1418). Тотъ соборъ усунувъ всѣхъ трьохъ папъ, выбравъ на папу Мартина I. и привернувъ еднѣсть въ церкви. На томъ соборѣ розсуджено и справу Ивана Гуса.

Гусъ реформаторъ.

Кѣлькадесять лѣтъ передъ соборомъ въ Констанціи голосивъ англійскій ученый Иванъ Виклифъ нову науку. Онъ выступавъ проти богатства духовныхъ и проти церковныхъ догмъ

(правдъ). Тоту науку привѣзъ до Праги ученикъ Виклифа, Гіеронимъ зъ Праги. Нею перейнявся учепый чеській богословъ, проповѣдникъ и письменникъ *Иванъ Гусъ*.

На взѣръ Виклифа явъ онъ голосити науку, що не треба слухати свѣтскоѣ и духовноѣ власти, якъ она попаде въ тяжкій грѣхъ. Запровадивъ *причастія пѣдъ видами хлѣба и вина* и накликавъ одобрати духовенству маетки.

Констанцкій соборъ покликавъ Гуса до себе на оправданя. Цѣсаръ Жигмонтъ давъ ему желѣзный листъ безпеки передъ переслѣдуванямъ. Гусъ явився на соборѣ. Але соборъ засудивъ Гуса на смерть и его *спалено на костирѣ 1415 р.* Одъ того стосу запалилася цѣла Чехія и Середна Европа до кровавоѣ войны, яка тревала до 1434 р.

Король Жигмонтъ

Жигмонтъ, якъ угорекій король (1387—1437) бувъ неспокойный, легкодушный и невытревальный, але вельми предприемчивый и оборотный. Онъ провадавъ на всѣ боки войны. На войну зъ Венецією заставивъ королеви польскому, Володиславови Ягайлови, *16 сѣнскихъ городѣвъ* нашоѣ Подкарпатскоѣ Руси. Тотѣ города належали до Польщѣ ажъ до 1772 р. то є до розбору Польщи.

Перше повстання руськихъ князѣвъ пѣдъ Свидригайломъ

По смерти Витовта Жигмонтъ пѣдпиравъ великого литовского князя Свидригайла, выбраного Литовцями и Русинами. Свидригайло обѣцявъ Русинамъ рѣвность правъ на церковнѣмъ и

политичнѣмъ полѣ, а Литовцямъ самостѣйность одѣ Польщѣ. Жигмонтъ жертвувавъ ему королѣвску корону. Але Поляки заразѣ по смерти Витовта пѣдступомъ зайняли Подоля. Свидригайло пѣднявъ повстаня Русинѣвъ и Литовцѣвъ проти Польщи. Поляки перетягнули на свою сторону католицькихъ Литовцѣвъ и посадили на великокняжѣмъ престолѣ Витовтового брата, Жигмонта. Межи ними прѣйшло на Бѣлой Руси до битвы надъ рѣкою Святою. Свидригайло побито, 42 русько-литовськихъ князѣвъ впало въ полонѣ, а богато ихъ убили. Свидригайло втѣкъ зѣ душею въ Полоцькѣ. Та руськѣ паны Чарторийськѣ за кѣлька лѣтъ убили великого князя Жигмонта Кейстутовича и поместили руську кровь, пролиту за волю.

Битва зѣ Турками пѣдъ Варною.

По Жигмонтѣ володѣвъ на Угорщинѣ король Альбрехтъ, але дуже коротко. По його смерти вродився сынъ Володиславъ, прозванный томъ Посмертнымъ. Угорськѣ паны выбрали тымчасомъ королемъ польского короля Володислава, названого потѣмъ Варненчукомъ.

Володиславъ I. Варненчукъ, король польскѣй и угорскѣй (1440—1444) зѣ папѣскимъ легатомъ Юліемъ Цезарини привернувъ згоду на Угорщинѣ. Турки скористали зѣ внутрѣшної колотнечѣ и обсадили Бѣлгородъ. Та Иванъ Корвинъ Гуняди пѣднявъ оборону Семигороду. Онъ розбивъ Туркѣвъ и тогды султанъ Муратъ II. подавъ користнѣ умовы мира. Миръ прѣявъ соймъ въ Сегиденѣ. Але за намовою легата король зорвавъ миръ, коли Муратъ пойшовъ вѣйною до Малоѣ.

Азіи. На вѣсть, що флота зъ хрестоносцями вже въ дорожѣ зъ Італіи, вирушивъ король вздовжъ Дунаю на Туркôвъ. Муратъ вернувъ, розбивъ угорске вôйсько въ битвѣ пôдъ Варною 1444 р. Король Володиславъ погибъ, а Иванъ Гуняди спасся зъ недобитками арміи. Иванъ Гуняди ставъ теперъ регентомъ Угорщини, ажъ пôдрôсь малый Володиславъ Посмертний.

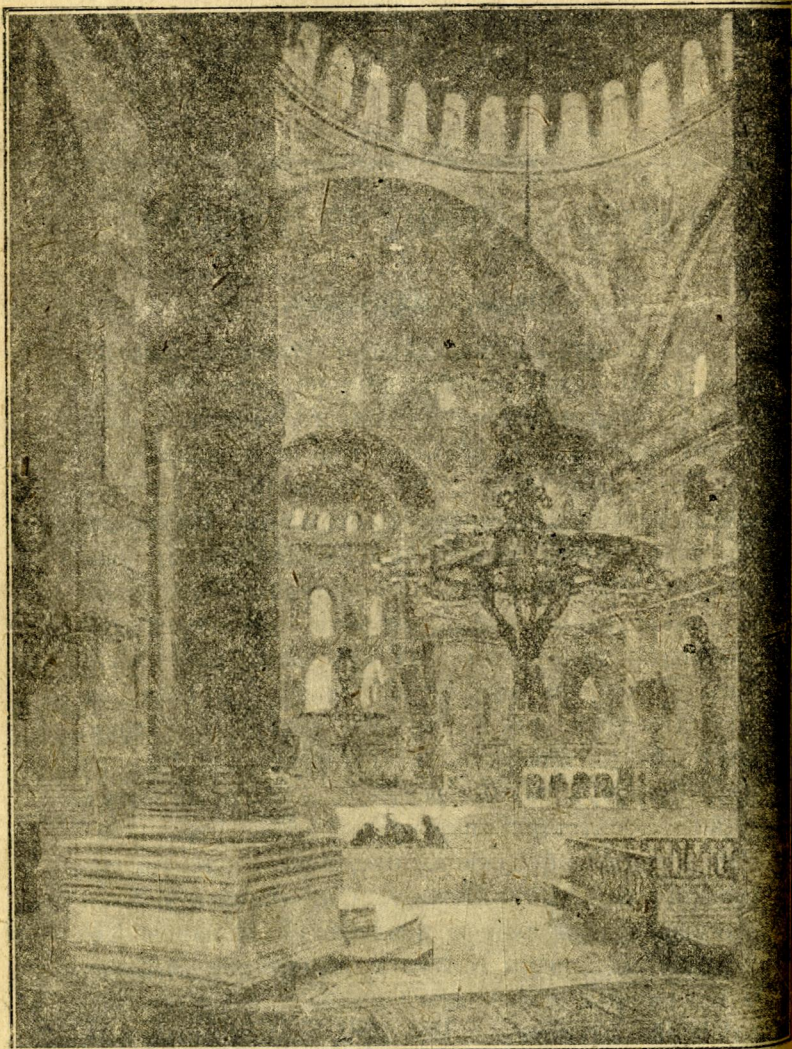
XIV.

ЧАСЫ МАТВІЯ КОРВИНА.

Упадокъ Царгороду.

Обновлене грецьке царство династїи Палеологѣвъ (1261—1453) було вельми немочне. Не мало доброѣ організації нѣ численного войска, а мало богато ворогѣвъ. Зѣ пѣдъ его власти выбилася Сербїя, Болгарїя и Мала Азія. Визаитїйска держава обмежилася на Царгородъ зѣ округомъ. Небавомъ турецьке царство зѣ столицею Адріянополемъ звоювало Сербїю и Болгарїю. Оно окружило Царгородъ, якъ клѣщами зо всѣхъ сторѣнь. Грецкѣ цѣсарѣ споглядали зо страхомъ на зростаючу силу Туркѣвъ. Порѣшили звернутися до папы и годилися прїйняти унію, щоби одержати помѣчь зо заходу. Самъ цѣсаръ Иванъ VIII. Палеологъ прибувъ на великій соборъ до *Фльоренції* вѣ 1339. р. Зѣ нимъ прїйшовъ патріярхъ царгородскїй Йосифъ, никейскїй архїєпископъ ученый Бесарїонъ и русьскїй кїївскїй митрополитъ Исидоръ. Они прїняли *унію* зѣ латинською католицкою церквою пѣдъ папою Евгенїємъ IV. Але зѣ тої унії нѣчого не вийшло. Всѣ учасники небавкомъ поумерали, оставъ только кїївскїй митрополитъ Исидоръ, именованный кар-

диналомъ. Ефескій епископъ, Марко, подбуривъ
всѣхъ сходныхъ епископѣвъ проти уніи. Тымча-

сомъ султанъ турецкій Магометъ II. обложивъ войскомъ изъ 165.000 людей Царгородъ одъ суши и одъ моря. Цѣсарь Константинъ XI. просивъ у папы *помочи* и принявъ унію. Папа выславъ 2000 хрестоносцѣвъ зъ кардиналомъ Исидоромъ.

Та якъ Греки побачили, що въ Софїи мае одбутися уніяцке богослуженя, обурилися. — Краще побачити намъ турецкій турбанъ въ церкви, якъ латинськѣ инфулы и тїяри! — казали они. Дня 29. мая 1453. одбулася остатня служба, одправлена руськимъ кардиналомъ Изидоромъ. Тымчасомъ Турки высадили войско на сушу и впали на Царгородъ изъ полудня. Та не було середъ Грековъ одушевлення; зъ полудня впавъ Царгородъ въ руки Туркѣвъ. *Константинъ* кинувся зъ мечемъ въ найлютѣйшу сѣчу и полялъ зъ гореткою вѣрныхъ оборонцѣвъ якъ богатирь въ бою проти 200.000 Турковъ. Султанъ Магометъ войшовъ до церкви св. Софїи и замѣнивъ еѣ на мечеть. Городъ ѡддано на сплюндрованя, 100.000 трупѣвъ христїянъ лягло на улицахъ Царгороду. Турецкій табѣрь фанатичныхъ Музулманѣвъ розсѣвся въ Европѣ зъ всѣми лихами середъ европейскоѣ культуры на страхъ, руину и варварство.

Значѣня и наслѣдки упадку Царгороду.

Зъ упадкомъ Царгороду въ руки Туркѣвъ упало тысячлѣтне грецьке царство и огнище високоѣ цивилизаціи. Царгородъ, свѣтило грекко-славянскоѣ культуры погасѣ. Роля оборонця тоѣ культуры перейшла на Русь и московське велике князѣвство. Русь мала виеоку культуру, та пере-

стала бути самостойною державою въ союзѣ зъ Литвою и Польщею. Руською мовою говорили королѣ польскѣ и литовскѣ великѣ князѣ, шляхта и вище духовенство — але духъ тыхъ державъ хилился въ сторону западу, якъ духъ угорскоѣ державы. Оборонцемъ сходно-славянскоѣ культуры ставъ великій князь *московскій Иванъ III.*, що приймивъ гербъ византійскій двоглавого орла и оженився за посередництвомъ папы зъ Софією, внучкою грецькихъ цѣсарѣвъ Палеологѣвъ. На него звернулися очи всѣхъ православнихъ зъ Руси, Литвы и Балкану.

Турецкѣ напады на Русь-Украину.

Якъ Турки заняли Сербію, Болгарію и Грецію, зачали нападати и на Русь-Украину. Першій разъ подѣшовъ Менгли Гирей пѣдъ *Київъ* въ 1482. роцѣ. Татаре запалили мѣсто и здобули замокъ. Взяли въ неволю силу людей, пограбили церкви, попустошили околицѣ и вернули домѣвъ зъ великою здобичею. Зъ забранихъ церковныхъ рѣчей ханъ пославъ Иванови III., московскому князеви, золоту чашу и дискосъ зъ Софійскоѣ катедры. Великій князь Иванъ III. подяковавъ ему за київскій погромъ и просивъ далѣ вести напады на Русь (на Подоля и Київщину.) Зъ тою бисурманьскою силою зеднався Иванъ III. проти христіянського заходу — Польщѣ, Литвы и Угорщины. Два свѣты схѣдний и захѣдний станули проти себе до бою нажитя и смерти. А Русь межи ними упадае зъ двохъ сторонъ бита: одѣ Польци та Угорщины и одѣ Москвы та Татарѣвъ.

І спѣвавъ народъ:

Зажурилась Украина, що нѣгде прожити,
Вытоптала орда кѣньми маленькїхъ дѣтѣ,
Ой маленькихъ вытоптала, старыхъ порубала,
Середущихъ постягала, у полонѣ загнала!

Матвѣй Корвинъ на Угорщинѣ.

По смерти Володислава Посмертного выбравъ угорскій народъ на ракошескѣмъ полѣ королемъ Матвія Корвина Гуніяди. Тотъ *Матвѣй Корвинъ* бувъ однимъ зъ найкращихъ королѣвъ Угорщини (1458—1490). Онъ опираєся на нищихъ станахъ, на шляхтѣ и мѣстахъ, усмиривъ вельможъ, завѣвъ постѣйне войско и збогативъ край черезъ ладъ и порядокъ. Ожененый зъ Италіянкою, окруживъ ся учеными зъ Италїи и артистами зъ епохи одродженя и згромадивъ бібліотеку (Corviniana).

Король Матвѣй бере Сербѣвъ въ опѣку. Подпирає колонизацію Сербѣвъ межѣ Савою и Дунаємъ. Его воеводы зъ *Вукомъ Бранковичемъ* на чолѣ розбили Туркѣвъ въ Семигородѣ, впали до Сербїи и Болгарїи та привели 50.000 Сербѣвъ на Угорщину. Тыхъ Сербѣвъ поселили въ Банатѣ (1481. р.) За того король Матвѣй ставъ героємъ-богатиремъ въ сербскихъ пѣсняхъ, якъ его отецъ.

Справедливѣсть Матвѣя Корвина була причиною, що й рускїй народъ признавъ Матвія Корвина своимъ чоловѣкомъ. Одна исторична казка Подкарпатскихъ Русинѣвъ каже: Онъ тримавъ руску вѣру, тримавъ изъ народомъ благочестивымъ, хранивъ Угорщину. Въ замку Камяниці жила Поганъ-дѣвча турецькоѣ вѣры и нѣхто не могъ еѣ выгнати. Зробивъ того ажъ Матяшъ. Закимъ ще ставъ королемъ, служивъ онъ у Руснака въ Орѣховиці. Онъ тогды выпала коронація и

богато людей вибралося на ню. Матвѣй закликавъ свого газду, но тотъ не мавъ великоѣ охоты. Вкѣнцѣ обѣцявъ пойти, коли истикъ розовѣється, закимъ ободуть поле, а тогды котрыйсь изъ нихъ може королемъ бути. Истикъ розвинувся — отже Матіяшъ иде на коронацію. Приходить саме, якъ „вже краля клали. Пустили коруну, обы лѣтала та на кого сяде, тотъ буде за краля. Та лемъ на нього сѣдять, на того хлопчиска; а другѣ паны гнѣваються. И три разы тота коронація була, а Богъ все хотѣвъ, обы вѣнъ ставъ королемъ“. Пустили коруну, а корона лѣтай, лѣтай и на него сѣла; а вѣнъ бувъ обдертый, та ся нимъ встидали; взяли коруну здерли зъ нього, выпрали го, а онъ втѣкъ ажъ до воды, и въ лозы ся сховавъ. За того го не хотѣли покороновати, що бувъ такий невеликій, худобный, сирохманъ и Руснакъ“ . . . (Казки зѣбранѣ Игнатіемъ зъ Николовичъ, передрукованѣ Драгомановомъ, Киѣвъ 1886., ст. 425—429).

Тота казка дае *образъ життя Русиновъ* на Угорщинѣ за мѣшаноѣ династїи. Той, що бувъ праведный, бувъ наймитомъ, а кривда панувала зъ панами. Коли явився справедливый король, то мусѣвъ бути Руснакъ и бувъ наймитомъ. Онъ обдертый, его стидаються, его бють, онъ ховаеся у воду въ лозы. Ажъ справедливѣсть Божя нагородила его короною чудеснымъ способомъ.

Матвѣй Корвинъ для Русинѣвъ.

Венелинъ, що походивъ зъ Подкарпатської Руси, подае такий поглядъ на короля Матвѣя: „Въ XV. столѣтїю король Матвѣй, будучи и самъ грецького вѣроисповѣданя, обдаривъ свободою Русинѣвъ и Волохѣвъ и освободивъ ихъ одъ державныхъ податкѣвъ“.

И дѣйсно онъ бувъ справедливый для всѣхъ безъ рѣжницѣ вѣроисповѣданъ. До насъ дошли его *грамоты* въ оборонѣ маекы *руськихъ монасти-*

рôвъ проти латинникôвъ. Латинскѣ духовники зайняли села Мукачѣвского монастыря, але мусѣли ихъ оддати на розказъ Матвѣя. Коли латинскѣ духовники стали одбирати десятину, зôбрану руськими монахами и знущатися надъ ними, Матвѣй Корвинъ выдавъ другу грамоту до головного команданта Будиньского замку, щобы розслѣдивъ справу и задовольнивъ покривдженихъ. А що бувъ приступный для жалобъ всѣхъ нищихъ, то и Русины могли доправотитися, коли дѣялася кривда. Звôдты та легенда про Матвѣя, що онъ бувъ руськоѣ вѣры, а навѣтъ, що самъ бувъ Русиномъ.

Володиславъ II.

По смерти Матвѣя Корвина выбрали Угры зъ помежи рѣжныхъ кандидадôвъ *Володислава II. Ягайловича (1490—1516)*, короля чеського. То бувъ найслабшій, найбільше лѣнивый король своего часу. На все казавъ зъ польска: добже, за того назвали его „кравемъ добже“, а на Угорщинѣ Добже Ласловомъ. А выбрали его собѣ магнаты, щобы нимъ крутити якъ хоруговою. За его панованя упало все, що зробивъ Матвѣй Корвинъ на Угорщинѣ и Юрій зъ Подъбраду въ Чехіи для внутрѣшнихъ односинъ. *Вельможи* осягнули повну перевагу разомъ *зо шляхтою*. Закрѣпостили селянъ, якъ худобину на своихъ поляхъ и довели до упослѣдження мѣстъ. Они выдали *книгу законôвъ*, яку зладивъ прототарій Степанъ Вербецій 1514 р. (пôдъ назвою *Tripartitum opus juris consuetudinarii incliti regni Hungariae*). То було святе письмо угорскоѣ шляхты на 300 лѣтъ. Тамъ закрѣплено на 300

лѣтъ чотыри закони: 1. Шляхта (немещи) не може бути вязнена безъ шляхетского суду. 2. Она пѣдлягае тѣлько королеви. 3. Она звѣльнена одъ всякого податку и службы. 4. Она мае право выступити проти короля вѣйною, якъ онъ тотыхъ законѣвъ шляхты не буде честовати. Отже простый народъ („misera contribuens plebs“) мавъ поносити *всѣ тягарѣ и податки*, а шляхта (немещи) могла робити, що хоче. Хочъ їдзь, пий та розпережися, нѣхто не мае до розказу.

Яла теперъ верховодити шляхетська анархія на Угорщинѣ, въ Чехахъ та небавомъ у Польщѣ.

Повстаня нуруцѣвъ.

Пѣдъ шляхетскою анархією стогнавъ народъ одъ поневоленя и наруги. *Шляхта* бавилася и гуляла по своихъ замкахъ и вѣчныхъ соймахъ, а робочій народъ мусѣвъ робити на поляхъ и жити тоту бездѣльну верству, готову тѣльки чинити сваволю та заговоры. *Робота селянъ* и ихъ повинности проти панѣвъ называлася *панщиною*. Панщина сягае часѣвъ св. Стефана. Селяне мали платити за землю, яку мали близько панського двора—десятину зо зерна для духовенства, девяту часть для пана, а порцію подымную (fűstadó) до державноѣ касы, якъ подать. Паны (domini terrestres) були увольненѣ одъ податки зъ часу Золотоѣ Булѣ Андрія II. 1222. А они мали право суду жита и смерти надъ селянами. Законъ 1405 р. рѣшавъ, що панъ мае всю землю, але селянамъ можна було переселятися зъ одноѣ землѣ на другу до другого пана. Але паны трималися и всюди яли давити нелюдскими способами селянъ. На-

родъ ждавъ хвилѣ, щобы поднятися проти тоѣ самоволѣ. И така нагода лучилася въ 1514 р. Первоепископъ Угорцины Тома Бакачъ проголосивъ булю папы Льва X, що хто пѣйде воювати проти Туркѣвъ въ хрестоносный похѣдъ, доступить одпущеня грѣхѣвъ. Велике число народу рѣжныхъ верствъ зойшлося передовсѣмъ зъ околиць Великого Варадина и Кечкемета пѣдъ Будюю въ числѣ 40.000 людей. Выбрали они собѣ вождомъ сотника Юрія Сикулъ *Довжу* начальникомъ того хрестоносного походу. Всѣ учасники походу припняли собѣ хрестъ на шатю и звѣдси приняли назву куруцѣвъ. Тогда шляхта попала въ страхъ и яла насильствомъ придержувати слугъ и служилыхъ людей. Она подняла крикъ, що не стане силъ, кимъ обробляти землю. Середъ селянъ повставъ якъ блискавица шумъ проти шляхты и поднявся *бунтъ*. Дперва воевода Иванъ Заполя здавивъ тотъ бунтъ страшными карами и жестокостями. Довжу спалено живцемъ, 70.000 селянъ убито за бунтъ, а народъ закрѣпостили паны ще бѣльше, якъ передъ повстанямъ. Наложено на селянъ ще тязишѣ повинности и, однято имъ свободу переселюваня. Селяне були прикрѣпленѣ до землѣ якъ худобина. Той станъ назывався *крѣпачтво*. Почалася золота свобода необмежноѣ нѣякимъ закономъ шляхетскоѣ самоволѣ.

Руське епископство.

Зъ именемъ короля Володислава звязуеся установка мукачевскоѣ епархїи черезъ номинацію епископа Ивана въ 1490 р. Установою епископства на Подкарпатськѣй Руси хотѣвъ. король за волею

латинського духовенства звільнити Русинів одь впливу галицьких православних єпископів зь Перемышля. Іменования єпископа для Подк. Руси було важне вь своїхь наслідкахь. До того часу руське духовенство Подкарпатскої Руси було зависиме одь єпископа вь Перемышлі. Отся зависимість позволяла, що руське духовенство оставало далѣ підь впливомь сходу, зь Галичини спроваджувано книги, до Галичини виїздили висвячуватися и т. д. Однимь словомь: була звязь. По установленю єпископа вь Мукачевѣ звязь зь Галичиною слабне, єпископы стають зависимѣ одь мѣсцевыхь впливівь, доки вь XVII. вѣцѣ не подчинено ихь підь впливь латинськихь єпископівь вь Ягерѣ.

Битва подь Могачемь.

По смерти Володислава наступивь его сынѣ *Людовикъ II.* (1516—1526) недалѣтокъ, зле вихованный, легкодухъ и ворогъ всякого поважного дѣла. За него розгорѣлася *межшисобиця между магнатами*, нѣхто не шанувавъ законівь, доходы вь державнѣй касѣ впали до нулѣ (зера). Тымчасомь турецька небезпека зновь повисла хмарою надь Угорщиною вь повнѣй силѣ підь проводомь найбільшого султана завойовника *Солимана Величавого*. Онѣ зайнявѣ *Бѣлгородъ* и увѣйшовѣ на Угорщину зь 300.000. армією. Заполѣя зь своимь вѣйськомь стоявѣ осторонѣ згорнувши руки. Король Людовикъ выступивѣ до бою зь горсткою *пѣдъ Могачемъ* 1526 р. Угрѣвѣ розбили Турки на голову. Тысячи ихь зь достойниками впали трупомь. Самѣ король спасався утечею. Та кѣнь его упавѣ и кинувѣ короля у багно рѣчки Челе. Тамѣ онѣ и утопився. На нѣмѣ кончиться епоха (доба) мѣшаної династїи, а Угорщина пѣдпадає пѣдѣ власть Туркѣвѣ.

XIV.

ВНУТРІШНА ПЕРЕМІНА ВЪ ЖИТЮ ПОДКАРП. РУСИ.

(За мѣшаноѣ династіи).

Упадокъ руськоѣ державности.

Упадокъ незалежноѣ руськоѣ Галицько-Волинськоѣ державы пѣсля вымертя династіи Романовичѣвъ мавъ великѣ наслѣдки на житя Русинѣвъ въ Подкарпатскоѣй Руси. Галичина прійшла пѣдъ панованя Польщи и Угорщини, решта руськихъ земель пѣдъ Литву. Руська мова була ще мовою выщихъ верстовъ и королѣвъ Ягайловоѣ династіи въ польско-литовськоѣй державѣ—але духъ тоѣ державы хилився щоразъ бѣльше въ бѣкъ латиньского заходу. Церква славянського обряду зѣйшла зо становища пануючоѣ церкви и заняла мѣсце рѣвнорядноѣ зъ латинською. Тоту латиньску церкву подпиравъ королѣвскѣй двѣръ и въ Польщѣ и на Угорщинѣ. *Русины перестали бути державною нацією*, а були рѣвноряднѣ спершу зъ Литовцями и Поляками. Повстаня въ оборонѣ давного становища Руси пѣдъ Свидригайломъ не вдалося—Ру-

сини втратили впливъ на державнѣ справи, якій мали до того часу. Тільки *руська мова* якъ мова, що мала найбольшу литературу и повагу старинности, удержалася въ актахъ и въ бесѣдѣхъ вищихъ верстовъ, навѣть середъ визнавецѣвъ латинської вѣры до XVI. вѣку.

Упадокъ византійского впливу.

Великій осередокъ схѣдно-грецької культури, Византія, перестала свѣтити давнимъ блескомъ могучости. Нова держава *Палеологѣвъ* (1261—1453) малѣла пѣдъ натискомъ турецькихъ Османѣвъ, що обступали еѣ залѣзнымъ перстенемъ. Вкѣнци обмежувалася на самъ Царгородъ зъ околицею. Грецькѣ цѣсарѣ шукали опори въ папѣ римськихъ и годилися на унію схѣдноѣ (вост.) церкви зъ Римомъ. Давна повага першого на свѣтѣ грецького цѣсарства знижилася до благання о ратунокъ у захѣднихъ державъ и у латинської церкви. Зъ *упадкомъ Царгороду* (1453) згасло велике огнище грецької культури и вѣры, якою живѣ схѣдъ Европы цѣлѣ столѣтя. Тымчасомъ на захѣдѣ въ Италіи пѣдъ впливомъ грецькихъ и латинськихъ письменникѣвъ пробудився гуманизмъ и одродження штуки (мистецтва). Въ середнихъ вѣкахъ на захѣдѣ люде займалися наукою богословія. Щойно по упадку Царгороду прійшли стариннѣ грецькѣ и римскѣ твори до Италіи. Онѣ займаються чоловікомъ и людскими справами (*humana*). Люде яли розчитуватися въ тотыхъ творахъ, збирати рукописи и твори штуки (мистецтва). Зъ того выросла течія въ науцѣ звана *гуманизмомъ*, а въ штуцѣ (мистецтвѣ) звана одродженнямъ (*ренесансомъ*)

Предметомъ нового свѣтогляду стали чоловікъ и природа. Впливъ нового свѣтогляду мавъ латиньскій характеръ, а провѣдъ въ его поширеню взяла *латиньска церква зъ папою* на чолѣ. Въ Италіи повстали въ XV. великѣ бібліотеки и музеѣ. А перше мѣсце займають ватиканьскѣ (одъ Ватикану, де живе папа). Тымъ способомъ побѣдивъ Римъ Византію и въ тыхъ державахъ, де колись мала перевагу грецько-византійска культура. Зъ Италіи ишло свѣтло на цѣлу Европу, и все живе, тямуще, свѣже оберталося лицемъ до Риму.

Упадокъ верховлады Русинѣвъ на Угорщинѣ.

На Угорщинѣ по вымертю Арпадовичѣвъ прійшла неаполитаньска династія Анжу, ревна и завзята въ ширеню католицькоѣ вѣры. Проти нового латиньского курсу подняли повстаня руськѣ магнаты пѣдъ проводомъ Петра Петровича. Они хотѣли ратувати державне становище Русинѣвъ и схѣднославянского обряду на Угорщинѣ. Тому старалися покликати на престолъ галицького руського князя, але зъ того нѣчого не вийшло. Руській володаръ окружений ворогами не мавъ змоги пѣдперти руськихъ магнатѣвъ.

Повстаня подавлено. На Угорщинѣ взяла верхъ латинизаторска струя за королѣвъ мѣшанѣ династіи одъ 1305—1526 р. Давнѣ Арпадовичѣ опиралися о руську київску чи галицьку державу, а вязалися родинними узами зъ руськими та византійськими володарами—словомъ були пѣдъ впливомъ Руси и Византіи. Новѣ королѣ мѣшанѣ династіи були спорѣдненѣ зъ династією поль-

ського королівства та оставали під впливом Риму, якого волю сповняли. Угорщина в своїй політиці иде рука в руку з *Польщею*, або з *Римом*. Як в польско-литовській державі, так на Угорщині Русини впали з привіліюваного становища. Их спершу ще признають рівноправними, а далі усувають од всякого впливу на державні справи.

Папска верховлада.

З впровадженням династії Анжу на угорській престолі перше слово в політиці Угорщини займав *папа и Рим*. Папа высылає своїх легатів на Угорщину, що кермують політикою королів і державних мужів. До сего дає добру нагоду гуситська тревога и турецька небезпека, що повисли над *Угорщиною*. Всі королі суть орудієм папської політики, не виключаючи Матвія Корвина. На розказ папи он підняв війну з Юрієм з Подєбраду и одвернувся од своєї великої місії боротися з Турками. Другою зовнішньою силою, котра впливає на Угорщину, була *Польща*, що скріпилася унією з Литвою. Она побіджає вкінці всякі впливи и осаджує на угорському престолі династію Ягайловичів, що привела Угорщину до стану шляхецької самоволі и розлада.

Наплив латинських монахів.

Важнішою стороною для життя Угорщини була церковна переміна за м'шаною династією. Папи старалися з кождою зміною короля впровадити як найбільше *латинських монахів* и оснувати як найбільше латинських монасти-

рѣвъ на угорскѣй земли. Пѣдъ руксю тыхъ королѣвъ Анжу зъ Итали, Люксембургѣвъ зъ Чехи, Ягайловичѣвъ зъ Польщѣ и Чехи, та Габсбургѣвъ зъ Австрiи впроваджено хмару латинськихъ монахѣвъ и оддано имъ найкращѣ землѣ. Такъ прiйшли на Угорщину Августины, Бенедиктины, Камалдумiйцѣ, Капуцины, Кармелиты, Цистерциты, Круцигеры, Доминиканы, Францишканы, Минориты, Мизерiскордiяны, Павлѣны, Пiяристы, Премонстранты, Сервиты, Езуиты и Тринитарiи. Далѣ прiйшли монахинѣ: Августiянки, Клярисы и Урсулисы. Всѣ тотѣ проповѣдники латиньскоѣ вѣры стояли пѣдъ опѣкою своихъ провинцiалѣвъ, *зависимыхъ просто одъ папы*. Всѣ они були агентами папськоѣ политики на Угорщинѣ. Всѣ ревнo поборювали давну славянську вѣру схѣдного обрѣду середѣ верстовъ, якѣ мали впливъ на державнѣ sprawy. Они доставали землю по цѣлѣй Угорщинѣ, отже и на Подкарпатскѣй Руси на заснованя и удержаня своихъ монастирѣвъ. А тота латиньска церква не тѣльки здержала славянщениа Угрѣвъ, але и пособляла *мадяризацiи всехъ выщѣхъ верствъ* Славянъ, а передовсѣмъ Русинѣвъ, що втратили свою державу.

Латинщениа руськоѣ шляхты.

Новѣ поселенцѣ на королѣвськихъ маєткахъ, латиньскѣ монахи, привилiйованѣ королѣвськимъ дворомъ, найшли гостинне принятя середѣ *честлюбногоу шляхты и магнатѣвъ*. Православна шляхта була одсунена одъ впливу новою польско-папською политикою новыхъ королѣвъ. А що хотѣли узы-

скати назадъ впливъ на дворѣ, тому принимали латиньску вѣру.

Якъ въ Польщѣ давнѣ руськѣ князѣ Вишневецкѣ, Чарторийскѣ, Сангушки, Острожскѣ и другѣ—такъ подкарпатскѣ *руськѣ магнаты* приѣмали латиньску вѣру. А за то доставали достоинства, або и маетки зъ руки королѣвъ, щедрыхъ для всѣхъ неофитѣвъ. Приѣнявши нову вѣру державну, они *змѣняли* давнѣ славянскѣ *имена* на близшѣ до именъ мадарьскоѣ аристократіи и займали высокѣ чины въ мадарьскоѣ державѣ разомъ зъ чужинцями, що обильно наплывали зъ Италиі, зъ Нѣмеччины и зъ Польщѣ на Угорщину. Такъ зъ шляхты славянорусского походження творилася *нова шляхта* зъ мадарьскими именами Петровѣ — Petrovczy, Ракѣвъ — Rakovczy, Павлѣвъ — Pálffy, Турецѣвъ — Turoczzy, Комарѣвъ — Komaroczzy, Ловнѣй — Lónyay, Вай — Vay, Бай — Bay, Шилодѣй — Szilagyí, Ешторазъ — Eszterhazy и т. д.

Притѣсненія автономіи Подкарпатскоѣ Руси.

Та нова полатиньщена шляхта вразѣ зъ наплывовою шляхтою зъ близькоѣ и далекоѣ чужины яла утискати автономичнѣ уладженія православныхъ верстовъ Подкарпатскоѣ Руси. Русины сходили щоразъ ниже зо становища рѣвнорядныхъ до стану утисненихъ. Довгѣ вѣки они користувалися княжимъ правосудіємъ въ криминальныхъ справахъ, а въ другихъ справахъ мали своихъ урядникѣвъ. Теперъ они приневоленѣ шукати опѣки и розрѣшенія у короля, бо прим. Мукачевскѣ каштеляны стараються *знищити ихъ автономію Бережовскоѣ краини*.

Заховалися грамоты Елисаветы, матери Людовика Великого зъ р. 1378., грамота Ивана Корвина, природного сына Матѣя Корвина Гунядія и грамота Елисаветы Силадѣй зъ 1466 р. затвердженѣ въ Архивѣ Лелеского Конвенту всѣми королями ажъ до Максимилиана и Юрія I. Раковція, де говорится про полекши для Русинѣвъ, що мали одъ непамятныхъ часѣвъ самоуправу. Очевидно була потреба ихъ выдавати и затверджувати, бо нова шляхта и магнаты посягали на права Русинѣвъ злочинною рукою. Автономія Подкарпатскоѣ Руси обмежувалася тѣлько на шляхетскѣ рускѣ версты ще за Арпадовичѣвъ. А за мѣшаноѣ династїи и за Габсбургѣвъ потвердження тоѣ автономїи можна було дѣстати тѣлько особамъ, що схилялися до вѣры державноѣ королѣвъ католикѣвъ. Зо зростомъ шляхецького правлѣня на Угорщинѣ спознала и нища руська шляхта, що зъ давнюю предковѣчною вѣрою не далеко зайдешъ. Тому за примѣромъ магнатѣвъ стали переходити *до новоѣ вѣры и середнѣ шляхтичѣвъ*, якѣ хотѣли займити одповѣднѣ державнѣ становища. Тымъ способомъ тою автономїею хоснувалася не Русь, але златинщена шляхта, яка зъ часомъ зовсѣмъ выреклася за вѣрою руського имени. Тѣ, що остави при руськоѣ народности и православнѣй вѣрѣ, були худобнѣ шляхтичѣ, або селяне. Якъ по повстаню Довжи заведепо крѣнацтво на робучій народъ — то тотъ невольничій станъ упавъ на цѣлу Русь, бо Русиномъ оставъ майже тѣлько хлопъ и пѣпъ та ще мало хто зъ дробноѣ шляхты.

Грабѣжъ церковного добра.

Одинокимъ захистомъ Русинѣвъ остала *церква*, оддѣдичена по предкахъ у сходнѣмъ славянскѣмъ обрядѣ. Та королѣ и папа осаджували латинськихъ монахѣвъ и священникѣвъ на своихъ и церковныхъ маеткахъ давноѣ церкви, якъ то було въ Польщѣ. Тотѣ *латиньскѣ священники выдерали* на силу проти закону *маетки и добра* та де-

сятины руськимъ монахамъ и священникамъ. Руськѣ монахи и священники вносили жалобы до престола, та не все тотѣ жалобы були выслуханѣ. Королѣ мѣшаноѣ династїи були окруженѣ папскими прислужными и приверженцами латинськоѣ вѣры, якѣ не допускали тыхъ жалобъ, або перехиляли осудъ королѣвъ на сторону грабѣжничковъ, латиньскихъ священникѣвъ. Выимокъ становить справедливый Матвѣй Корвинъ, якій каже грамотою зъ 1454 р. латиньскому Лелескому духовенству звернути села Бобовиця и Лавки пресвитеру Мукачевського монастира. Але якъ латиньскѣ священники мусѣли вернути добра, тогды нападали на монаховъ, що выходили збирати десятину. И зновъ грамота Матвѣя Корвина зъ 1488 р. забороняе плебанови Бенедиктови Дейвани таке поступованя. Але Матвѣй Корвинъ бувъ одинъ, а всѣ прочѣ королѣ були неприхильнѣ нашоѣ церкви. И правосудїя для руськоѣ чистоѣ sprawy одъ тыхъ королѣвъ не ждати. Зато руськѣ монастырѣ и *духовенство худобнѣло* разомъ зо своимъ народомъ. Нарѣдъ попадавъ въ крѣпаки, а духовенство въ темноту, бо мусѣло працювати на выживленя себе. Тяжкою працею забите не бралося за освѣту и науку, потрѣбну до духовноѣ дѣяльности.

Церковь—захистъ Руси.

Та все таки тота зубожѣла церковь стала одинокимъ огнищемъ Руси, звѣдки неслоя боже слово руською мовою. Священство дѣставало пѣдпору зъ руськихъ земель, бо оно було зависиме одъ перемиского епискона. Щойно за Володислава

Ягайловича установлено окреме *епископство мукачевске 1491 року.*

Духовенство руськоѣ народности, що вросло корѣнямъ въ народъ, боронилося проти насильства тыми способами, якѣ могла зъ себе добути. Передъ установою епископа въ Мукачевѣ організувало свои монастирѣ, якѣ були твердынями руськоѣ народности середъ бурхливыхъ филь латинизаціи. Останнѣ вельможѣ вѣрнѣ своѣй церкви и народности, Баличъ и Драгъ, засновали *монастирѣ св. Михайла въ Марамароши.* Патріярхъ царгородскій. Антоній затвердивъ его грамотою 1391 р. зъ правомъ власти на церкви и вѣрныхъ по духовнымъ дѣламъ.

Тотъ монастирѣ и Аббація Грушевска мусѣли оборонятися передъ нахальною рукою палятина Гедерварія 1438 р., якій высылає католикѣвъ означити межѣ ихъ посѣданя. Монастирѣ були довго *религійными осередками* Подкарпатскоѣ Руси. Обѣ ихъ мурѣ розбилися хвилѣ латинизаціи Русинѣвъ пѣдъ тяжку годину переслѣдованя славянскоѣ церкви схѣдного обряду.

Сила руськоѣ культуры.

Та въ народѣ бувъ головный корень, якого не одолѣла велика филь латинскоѣ культуры, яка заливала Угорщину. Самъ народъ мавъ за собою *культуру столѣтъ*, яка вытворила народнѣ обряды, пѣсенѣ, звичаѣ, орнаментъ питомый всему руському народови по тамтѣмъ боцѣ Карпатъ ажъ до Киѣва. И вчуешъ середъ нашего народу тотѣ самѣ мелодіи и тѣ самѣ свѣтскѣ и церковнѣ пѣсенѣ, що далеко въ самѣмъ Киѣвѣ. Народъ,

що привандрувавъ зъ корѣня руськихъ земель, заховувавъ не тѣлько *вѣру* въ чистѣмъ видѣ, але и *вѣру* въ такѣмъ самѣмъ станѣ, якъ еѣ принѣсь зъ далекоѣ отчины. Видимымъ знакомъ одноцѣлости руськоѣ культуры остали нашѣ деревлянѣ *церкви* по селахъ, всюды однаковѣ у своихъ рѣж-ныхъ типахъ одѣ Попрада до Киѣва до Кавказу. Только на мѣйскѣ мурованѣ церкви припала латиньска культура зверху, але и та не змѣнила кореня ихъ будовы. Така старинна церковь тыхъ часѣвъ въ Горянахъ, коло Ужгороду, будована въ стилю галицькихъ церковъ, що були пѣдъ впливомъ романськимъ. Хоть она перехрещена на латиньску каплицю, але фрески (малюнки) въ серединѣ на стѣняхъ показують, що була она мальована якъ вѣѣ церкви на Руси по византійскимъ правиламъ. Правда, Мадяре перемалювали еѣ, подавали латиньскѣ написи, а такожѣ латиньскій образъ кровавоѣ Христовоѣ муки. Але кождый безсторонный чоловѣкъ скаже, що тамъ пѣдъ тымъ мадарскимъ мальовиломъ е творы мальованѣ майстромъ свѣдомымъ високого византійского стилю. Тамъ кожде лице святого мало свою повагу, обрисъ, характеръ найвыщоѣ декоративноѣ штуки, выробленоѣ столѣтьями достойно и далеко одѣ всякого земского и низького буденного свѣта.

Латиньска мадарщина залила зверху нашъ край, перемалювала фирму новою краскою, та *основа*, въ якѣй живе душа народу—*остала руська*, свѣдома своеѣ высшости. И черезъ тоту свѣдомость мѣгъ нашъ народъ выдержати ще дальшу бурю за часѣвъ протестантизму и гоненя зъ боку Габсбургѣвъ въ сторону латинства та выйшовъ зъ тоѣ бурѣ чистый, повный силы и свѣдомости въ довѣчну правду, яка кермуе свѣтомъ въ исторіи столѣтъ.

(Конецъ першоѣ части).

ДОДАТОКЪ.

Екскурзъ до 36. 41. 63. 73. 99. 103.
стороны.

Освѣтленя мадярскоѣ исторіи (до ст. 36).

Всѣ описы заняты Паноніи въ мадярскоѣ исторіи походятъ одѣ выгаданныхъ оповѣданъ Безименного историка короля Бейлы IV. Онъ оповѣдае зъ великою славою, якъ Мадяре розбили шѣсть самостѣйныхъ державъ надъ Дунаемъ и покорили за сѣмъ лѣтъ цѣлу наддунайску низину. Въ то то нынѣ вѣрятъ всѣ Мадяре, бо ихъ поеты розголо-сили то то красными творами.

Историки старши якъ Туровцій, Кеза, Бонфинъ, Прай, Бель и др. такъ и новѣйши: Горватъ Стефанъ, Горватъ Михайло, Салай, Рибарій и др. пріймають оповѣданя Безименного за святу правду. Та головна похибка Безименного лежить въ тѣмъ, що онъ пѣзнѣйшу утечу Половцѣвъ (Куманѣвъ) передъ Татарами зъ надъ Дону на Угорщину зъ XIII. вѣка перенѣсь на похѣдъ Угрѣвъ пѣдъ Арпадомъ въ IX. вѣдѣ. До живыхъ ще споминѣвъ про похѣдъ 40.000 Половцѣвъ въ 1238 року додавъ фантастичнѣ неправдивѣ подѣѣ

и пустивъ ложъ въ исторію Угорщины. Тою ложою послугуються мадярскѣ историки для потвердження своего тысячлѣтнаго панованя надъ всѣма народами Угорщины. Та всѣ тотѣ оповѣданя передъ подувомъ историчноѣ критики розлетяться, якъ полова пѣдъ вѣтромъ.

До нынѣ важну оцѣнку подае Левъ Мудрый, грецкій цѣсарь (886—909). Онъ пише про Мадярѣвъ: „Тотъ турецкій народъ, Угры, дуже осторожнѣ. Въ тайнѣ держать свои намѣры. Они зовсѣмъ не мають вѣрности, и дуже серебролюбнѣ. Не знаютъ додержати присяги (клятьбы), анѣ договору. Ихъ не можна нѣякими дарами насытити. Тѣлько що возьмутъ даръ, вже задумують тобѣ лихъ. А ворогѣвъ своихъ стараються побѣдити не тѣлько руками и силою, але пѣдхлѣбствомъ (лестю), неспѣдѣванымъ наскокомъ и замкненнямъ всѣхъ можливыхъ дорѣгъ. При договорахъ ставлять легкѣ услѣвія ворогамъ, а якъ они на нихъ пристануть, тогды додають имъ щоразъ тяжшѣ. Добре знаютъ, що ихъ нарѣдъ непостѣйный, серебролюбный (готовый до переходу на сторону врага), и що складаея зъ бѣльше поколѣнъ, и прѣто не цѣнятъ высоко родинноѣ любви. Нѣкого, навѣтъ самѣ себе, не люблять“.

Наши князѣ до Володимира Великого (до ст. 41).

Киѣвська держава одъ Олега до Володимира зѣбрала всѣ землѣ руськихъ племенъ, межѣ ними и Пѣдкарпатську Русь. Такъ *наши предки* въ X столѣтѣ *разомъ зъ кѣзевскими князями* Олегомъ, Игоремъ, Святославомъ и Володимиромъ будували

своими силами величь русьскоѣ державы. Угры высланѣ Олегомъ до Паноѣи брали участь въ походахъ Руси, якъ наемна сила на коняхъ.

Такъ *Олега Вещий* (879—914) отавъ славный по вѣкъ своимъ походомъ на *Царьгородъ*. Посадивъ на човны вѣйско усѣхъ племень, и рушивъ на *Царьгородъ*. Про той похѣдъ оповѣдае руська лѣтопись таку казку: Греки загородили Босфорску протоку ланцухами, обы не впусити Русинѣвъ до мѣста. Та Олегъ велѣвъ човна вытягти на берегъ та всадити ихъ зъ вѣтрилами на колеса. Подувъ вѣтеръ тай закативъ Русинѣвъ у човнахъ пѣдъ самый *Царьгородъ*. Греки налякались и згодились пристати на все, що Олегъ захоче. Казавъ принести до 12. гривень сребла (6 фунтѣвъ) на каждого чоловѣка та ще на тыхъ князѣвъ и дружинникѣвъ, що остались дома. Греки принесли сребло и велику силу дорогоѣ тканини, паволоки. Тогда Олегъ прибивъ щитъ на царгородскѣй брамѣ на знакъ побѣды и зробивъ договоръ 907 р. На основѣ того договору Греки пускали руськихъ купцѣвъ, не брали одъ нихъ мита та давали харчи на прожитя и на дорогу.

Року 913. зобравъ Олегъ 500 човнѣвъ, и рушивъ ними зъ вѣйскомъ на Донъ. Зъ Дону перетягнули човны у Волгу и спустилися на *Каспійске море*. Впали на побережя та набрали силу добычи. Але на дорозѣ домѣвъ напали на нихъ Хозары и частину добычи одѣбрали. Народъ оспѣвавъ тотъ похѣдъ у пѣсняхъ и звернувъ его на Индійске царство, бо достатися до Индіи була давна мрія руського народу одъ часѣвъ Олега.

Игорь (914—946) покоровъ непокорнѣ племена, що хотѣли одѣрватись одъ Руси. Року 941. зѣбравъ 10.000 вѣйска, посадивъ на човны тай рушивъ на Царьгородъ, бо Греки не додержували умовы. Они заставили босфорску протоку кораблями. Якъ пѣплыла руська флѣота, яли метати на неѣ „грецкѣй огонь“. Игоревъ човны зайнялись — и онъ повернувъ ихъ на побережя *Малогъ Азїи*. Напавъ на грецкѣ мѣста и явѣ грабити купцѣвъ. Але Греки напали руську флѣоту ззаду. Игорь мусѣвъ пѣдписати другѣй дѣговоръ 944 р., що не буде нападати на грецкѣ осады (колонїи) на Криму.

Тогожъ року ходивъ флѣотою на Каспѣйске море. Сходнѣ письменники прибѣльшили зѣ страху число руського вѣйска на 900.000. Его не було бѣльше якъ 10.000. Та оно набрало богато добычи, доплыло до рѣчки Куры и Курю досягнуло *Заквказя*. Тѣлько черезъ хвороту зъ горячого пѣдсона мусѣло скоро вертати домѣвъ зъ великою добычею.

Сынъ его *Святославъ* (960—972) выхованый Ольгою (946—960) скинувъ зъ себе всѣ княжѣ саеты і парчи та убрався якъ простый воякъ. Завзятый бувъ войовникъ, не для користи воювавъ, а задля славы вояцкоѣ и чести руськоѣ землѣ. Лѣтописецъ пише за него такъ: Бувъ середнього зросту, кремезный та дужѣй. Нѣсь мавъ короткѣй, очи синѣ, бровы густѣ. Бороду голивъ, а вуса мавъ довгѣ. На головѣ обголенѣй носивъ чуприну. Якъ тѣльки вирѣсь, явѣ збирати хоробрыхъ воякѣвъ, бо самъ бувъ хоробрый и легкѣй якъ пардъ (леопардъ) и богато воювавъ. Не возивъ зъ собою возѣвъ, нѣ казана, не варивъ, тѣлько пѣкъ мясо

на вугляхъ и такъ ѣвъ. Не мавъ шатра, пѣдъ голову сѣдло, пѣдъ себе попоу поклавъ и такъ спавъ пѣдъ голымъ небомъ. Такъжъ були и вояки его. А якъ ишовъ на котрый край, сповѣщавъ напередъ: Иду на васъ!

Походы Святослава.

Першій свѣй похѣдъ заповѣвъ Хозарамъ. Пѣйшовъ на нихъ, розбивъ ихъ и зруйнувавъ ихъ столицю Итиль надъ Волгою коло Каспѣя. Тогды звернувся на Бѣлыхъ Болгарѣвъ на Волзѣ. Впавъ, розбивъ ихъ, та заявъ ихъ столицю Болгаръ на Волзѣ. Вертаючи, пѣдгорнувъ собѣ славянскѣ племена Радимичѣвъ и Вятичѣвъ (познѣйшихъ Москалѣвъ). Казавъ имъ замѣсть Болгарамъ платити собѣ данину. Та они худобнѣ були, бо земля ихъ убога, тай платили еѣ вѣниками до Киѣва.

Царьгородскій цѣсарь про его славнѣ дѣла загнавъ ему богатѣ дары тай просить: — Ходи, славный Святославе, на Дунай Чорныхъ Болгарѣвъ воювати!

Впавъ, розбивъ ихъ, завоювавъ Болгарію и сѣвъ на Дунаю. Цѣсарь злякався! Намовивъ орду Печенѣгѣвъ вдарити на Русь, на Киѣвъ. Святославъ вчувъ, впавъ на Русь, розбивъ Печенѣгѣвъ, оддавъ державу сынамъ, зѣбравъ вѣйсько, пѣшовъ на Царьгородъ. А цѣсарь вже збунтувавъ Болгарѣвъ противъ него. Розбивъ Болгарѣвъ и покликавъ Угрѣвъ за князя Токшаня, якъ пѣдданныхъ Руси на помѣчъ. Тогды сповѣстивъ Грекѣвъ: „Иду на васъ забрати вашъ Царьгородъ за ваше лукавство!“.

А Греки лукаво просилися: — Не маеме силы, скажи, кѣлько въ тебѣ вѣйска, щобѣ на васѣ всѣхъ данину пѣслати. Двадцять — казавѣ Свято-славѣ, а мавѣ тѣлько десять. Але Греки зѣбрали сто тысячѣ вѣйска и рушили на Святослава. Побачивши таку силу, Святославовѣ засмутились. А Святославѣ выступае и промовляе до вѣйска: — „Не е намѣ куды дѣтись! Ци волею, ци неволею, а мусиме битись! Отже не завдаиме сорому землѣ руськѣй. Ляжеме туй кѣстками! Мертвымѣ сорому не буде! Якѣ поляже голова моя, самѣ за себе думайте!“ А дружина крикнула: Де твоя голова, князю, поляже, тамой и мы свои покладеме!

И вдарили, ажѣ земля гуде. И побѣгли Греки, а Русины за ними. Мѣсто за мѣстомѣ руйнуе Святославѣ, онѣ до Царьгороду пѣдступае. Скликавѣ раду грецкѣй императорѣ, що робити. Надумались послати Святославови дарунки: золото, поволоки, вина. Той и не глянувѣ. Лемѣ сказавѣ до челяди: „Возьмѣть собѣ“. Послали Греки гарноѣ зброѣ. Святославѣ приявѣ, втѣшився нею дуже и подякувавѣ. Греки мѣркують: — Лютый онѣ чоловѣкѣ, про богатства не дбае, а за зброю хапаеся! Треба миритись!“ И заплатили Святославови велику данину.

Ажѣ новый цѣсарѣ грецкѣй, Иванѣ Цимисхѣй пѣднявѣ теперѣ Болгарѣвъ проти Русинѣвъ. Греки зѣбрали нове вѣйско и выслали на Дунай кораблями зѣ грецкимѣ огнемѣ. Святославѣ зачинився въ Добростолѣ (Силистріи) и одбивався три мѣсяцѣ. Та они обложили его зѣ сухоходу и зѣ Дунаю. Стративѣ у бояхѣ богато войска, не мѣгѣ битися дале—приставѣ на грецкѣй окупѣ за Бол-

гарію. Згодився вертати на Русь зъ великимъ скарбомъ та замиритися зъ цѣсаремъ. Однакъ цѣсарь боявся его, що онъ дѣйсно збере нову силу и забере Царьгородъ. Зато намовивъ Печенѣгѣвъ засѣстися на днѣпровыхъ порогахъ на скарбъ Святослава. Святославъ хотѣвъ силою передертися черезъ Печенѣгѣвъ та наложивъ у бою головою въ трийцять другѣмъ роцѣ житя 972 р.

Перша змова Мадярѣвъ и Полякѣвъ проти Руси 1214 р. (до ст. 63).

Польскій князь Лешекъ Бѣлый и король Андрѣй змовилися въ Спишѣ проти сирѣтъ, синѣвъ Романа Великого и всѣхъ руськихъ князѣвъ. Они посадили въ Галичи своихъ дѣтей: пятилѣтнього королевича, Андріевого сына, *Кольмана* и трилѣтню доньку Лешка, Сальомею. Захѣдну Галичину зъ Перемышлемъ взявъ Лешекъ, а Андрѣй выпросивъ за унію одъ папы Иннокентія корону Галичини. Сыны Романа сидѣли на Волинѣ и чекали своєї хвилѣ. Коли Угры наважалися ще забрати имъ и Волинѣ, стягнули зъ Новгороду воєничого князя *Мстислава Удатного*. Онъ ударивъ на Галичъ, зъ Половцями розбивъ Угрѣвъ и Ляхѣвъ, забравъ у неволю Кольмана и Сальомею 1221 р. Але король выславъ другого свого сына, Андрѣя, що заручився зъ донькою Мстислава и сѣвъ въ Галичи по смерти Мстислава. Але той Андрѣй померъ въ Галичи, обложений Даниломъ. Тогды король Бейла IV. выславъ до Галича руського князя Ростислава, якій оженився зъ его донькою Анною. Але Романовичи побили Угрѣвъ и

Полякѣвъ пѣдъ Ярославѣмъ 1245 р., Ростиславъ утѣкѣ, а Данило сѣвъ на все въ Галичи.

Бунтъ Срѣбноѣ землѣ (до ст. 73).

Въ звязи зъ прилученямъ Пѣдкарпатскоѣ Руси до Галицько-Волинскоѣ державы стоить бунтъ Срѣбноѣ землѣ 1286 р. Срѣбною землею называлася Спишска Русь задля своего богатства дорогихъ металѣвъ. Латиньска церква при помочи нѣмецкихъ кольонистѣвъ стала закладати монастырѣ и костелы на Спишѣ вже за останнихъ Арпадовичѣвъ. Ай коли Левъ I. прилучивъ Пѣдкарпатску Русь зъ Мукачевѣмъ идъ Галичинѣ, пѣднявся великій бунтъ Русинѣвъ на Спишѣ проти латиньскоѣ церкви. Всѣ латиньскѣ монастырѣ и костелы зруйнуувъ народъ пѣдъ проводѣмъ руськихъ магнатѣвъ 1286 р., хочъ самъ король Володиславъ IV. бувъ тогды въ тѣй околицѣ. Спишъ прилучився силою того бунту до галицько-волинскоѣ державы разомъ зъ другими комитами Пѣдкарпатскоѣ Руси.

Угода Коріатовича зъ Людовикомъ (до ст. 73).

Федѣръ Коріатовичъ быстро спознавъ, що Польща зъ Угорщиною переможе Литву. Онъ перехилився на сторону Людовика. Коріатовичъ прибувъ до Людовика 1354 р. и спознавъ тяжке положення притисненихъ латинниками Русинѣвъ. Задумавъ помогти Русинамъ преселенямъ сюды руськихъ кольонистѣвъ. Тогды прихиливъ Людовика до тоѣ мысли своею политикою прихильного захови. Зробивъ зъ Людовикомъ договѣръ, що

Русины можуть поселяватися в Мукачівському князівстві, яке онь дістане за прихильність до плянів Людовика. Федорь Коріатовичь мавь дістати окремі князівства Мукачівського, Земплинь и Марамарошъ. Тамъ почалося переселення Русинівъ зо сходу підъ натискомъ войны сусідівъ на руськихъ земляхъ. Оно тревало до 1393 р., коли самъ Коріатовичь перейшовъ до Мукачева за короля Жигмонта, зятя Людовика.

Значѣня колонизаціи Пѣдкарпатскоѣ Руси (до ст. 103).

Пѣдкарпатска Русь була в старинѣ тою землею, куды переселявалися Русины, вигнанцѣ в часѣ внутрѣшнихъ межиусобиць, або добровѣльнѣ поселенцѣ, тисненѣ зо сходу. В руського народу за Карпатами удержалася до нынѣ для Пѣдк. Руси назва *Загѣря*, а для Семигороду *Залъся*, де могли утѣкати Русини в тяжкѣй годинѣ.

Пѣсля великого переселення Антѣвъ, предкѣвъ Русинѣвъ, черезъ Семигородъ в VII ст. маемо пять такихъ переселень Русинѣвъ на Пѣдк. Русь. Перше громадне поселення було зъ приходомъ Мадярѣвъ при кѣнцѣ IX в., друге за Андрѣя I. в половинѣ XI в., третье за Кольомана в першій четвѣртинѣ XII. в., четвѣрте за Бейлы IV. и Володислава IV. по нападѣ Татарѣвъ в другѣй половинѣ XIII в., пята — за Коріатовича в другѣй половинѣ XIV в. Крѣмъ сего йшла имиграція черезъ Семигородъ вздовжъ рѣки Самошъ. Она залюднила Марамарошъ, Бережанщину, Ужанщину, Земплищину и Шарищину. Тѣлько на Спишѣ остал люднѣсть найстаршого первѣстного населення.

Люде зъ рѣжныхъ земель принесли свѣй выговоръ у мовѣ. Они опинилися на окраинахъ руськоѣ землѣ побѣчь Мадярѣвъ и Словакѣвъ. За то держалися крѣпко давного выговору своихъ батькѣвъ, хочъ руська бесѣда за Карпатами пошла далѣ и розвинулась. Тому на Пѣдк. Руси задержалася старинна руська мова въ рѣжнородныхъ говорахъ рѣжныхъ сторѣнь и рѣжныхъ столѣть.

Жерела до исторіи Пѣдкарп. Руси до 1526 р.

Chronica Nestoris ed. Fr. Miklosich Vindobona 1860.
Michael Lucskay—Historia Carpatho-Rutheonorum въ 5 томахъ въ рукописи въ Ужгородѣ.

Anonimi Belae Regis Notarii *Historia Hungarica* de septemprimis ducibus Hungariae. Scriptores Rerum Hungaricarum, Tyrnaviae A. 1765.

Joannis de Tuwroc *Chronica Hungarorum* (Ab origine gentis inferta simul *Chronica* Joannis Archidiaconi de Kikullew, ad annum usque Christi 1464.

M. Rogeri Hungari, varadensis capituli canonici *Miserabile Carmen*, seu historia super destructione Regni hungaria temporibus Belae IV. Regis.

Petri Ranzani—*Epitome Rerum Hungaricarum*.

Antonii Bonfini *Rerum Hungaricarum Decades* IV.

Francisco Kazy — *Historia Regni Hungariae* Tyrnaviae 1737.

I. Basilovits—*Brevis notitia Foundationis Teodori Koriatovits*, olim Ducis Munkács, Kasoviae.

I. Дулишковичъ — Историческія черты угро-руськихъ I—III. Унгваръ, 1874—1877.

Д-ръ И. С. Свѣнцицкій — Матеріалы по исторіи возрожденія Карпатской Руси. Львовъ, 1906.

D-r Adolf Dobrjanskij — *Rede des ungarischen Landtags abgeordneten von Adolf Ritter von Dobrjanskij in der Adres Angelegenheit*. Wien, 1861.

А. Петровъ. Матеріялы исторіи Угорской Руси. Петроградъ. 1906.

М. Грушевскій. Історія України Руси I—IV. Київ—Львів, 1898—1906.

Fessler. *Geschichte von Ungarn I—III*. Leipzig, 1867.

Zinkeisen. *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa I—III*. Gotha, 1857.

Записки Наукового Товариства імені Шевченка. Томъ XXII, XXVІІ, XXVІІІ, XXIX, XXX, XXXV, XXXVI, XXXVII, XXXVIII, XLI, XLVI, XLVII, XLIX, LXIII, LXIV, LXVI, LXVII, LXIX, LXX, LXXXVI, CXIII, CXIV.

Стать про закарпатських Русинів — д-ра Гядора Стрипського, д-ра Томашовського, д-ра Івана Франка, Ів. Верхацького, В. Щербаковського и В. Гнатюка.

Podhardszky György. *Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok*. 1916.

Змістъ першої часті:

Передне слово стор. 3.
Першій періодъ (одъ VII. до р. 1031): Подкарпатя въ злуцъ
зъ Київомъ 7—50.

I. Найдавніша історія нашої землѣ. Найдавнішій жителѣ 9.—Дакійско-гетійска держава 10.—Дакія римскою провинцією 11.—Славянське розселення 11.—Анты—наши прародичи 12.—Панованя Аваровъ 13.—Подѣль Славянъ 14.—Антскѣ племена 14.—Назва Русь и руській народъ 15.

II. Житя Русинівъ изъ поганськихъ часівъ. Родове господарство 16.—Одежа 17.—Звичаї 17.—Вѣра 18.—Обрядовѣ свята 19.—Громадське житя 20.—Города 21.—Перша державы 22.—Походы на чужѣ землѣ 23.—Наши предки въ походахъ Київа 24.

III. Старинна культура нашого народу. Наша духовна культура 26.—Выразъ нашої давнини 27.—Христіанство 28.—Дороги христіанства 29.—Панонія 30.—Велико-моравска держава 30.—Дѣяльність Кирила и Методія 31.—Затвердження папы 32.—Христіанство въ Паноніи 32.—Цисьмо и мова церковныхъ кнѣгъ.

IV. Прихѣдъ Малярівъ надъ Дунай. Маляре або Угры 34.—Вандровка Малярівъ 34.—Походъ Угровъ черезъ Русь 35.—Житя Русиновъ въ новомъ ладѣ 36.—Житя Угровъ 37.—Малярска мова—зеркало історіи 37.

V. Організація державъ обохъ народівъ. Буйность руської державы 40.—Перемышлѣды въ заходной Руси 41.—Початки угорської державы 42.—Початки культуры

Угровъ 43.—Угорщина королѣвствомъ 44. — Февдаль-
ный устрой Угорщины 45.—Русь за Володимира Вели-
кого 45.—Организація руськоѣ державы 47.—Хрещеня
Руси и нове житя 47. Нове житя на Руси 49.—Величь
Володимира Великого 49.

Другій періодъ: Пѣдкарпатска Русь пѣдъ Арпадовичами
(одъ 1031—1305) 51—86.

VI. Перехѣдъ Пѣдкарпатскоѣ Руси пѣдъ чужу руку. Прилуче-
ня до Угорщины 51.—Русь за Ярослава Мудрого 52.—
Замѣшаня на Угорщинѣ 54. — Впливъ Русиновъ на
Угорщинѣ 54.—Русь за сыновъ Ярослава 55. — Бороть-
ба за Галичину 56. — Перевага Руси надъ Угорщиною
56. — Русь за Володимира Мономаха 57.

VII. Розламъ Руси и мадярскій ударъ. Горе руськоѣ землѣ 58.
— Упадокъ Киѣва 59.—Галичъ—серцемъ Руси 59.—
Угорщина пѣдъ впливомъ Царгороду 60. — Першій
заемъ Галичины Уграми 61. — Основатель Галицько-
волинскоѣ державы—Романъ 62. — Опѣкуны Романо-
вичѣвъ 63. — Золота буля Андрѣя II. 63. — Зѣбрана
руськихъ земель Романовичами 64.

VIII. Нападъ Татарѣвъ. Татары 65. — Похѣдъ Татарѣвъ на
Русь 66.—Похѣдъ Татарѣвъ на Угорщину 67.—Татар-
ска опѣка на Руси 67.—Данило—королемъ 68. — Звязъ
Руси зъ заходомъ 69. — Развалъ планѣвъ Данила 69.—
Руина Угорщины 70. — Потатарске заселеня Подкар-
патскоѣ Руси 71.—Поворотъ нашоѣ землѣ до Руси 71.
Союзъ Руси зъ Угорщиною 73.

XI. Конецъ народноѣ династіи въ Угорщинѣ и на Руси, 74. —
Останній Арпадовичъ 74. — Внутрѣшній заколотъ 74.
—Бунтъ руськихъ вельможъ проти Карла—Роберта 75.
Повстаня Петра Петровича 75. — Розцвѣтъ руськоѣ
державы 76.—Останній Романовичъ 77.—Повтореня 77.

X. Державне и громадське житя Пѣдкарпатскоѣ Руси. Редова
организація Руси 79. Односины до Киѣва 80. — Князь
Подкарпатскоѣ Руси 80.—Комитатска организація 84.—
Автономія привиліюваныхъ 82. — Замкова полоса гра-
нична 83.—Суспѣльнѣ версты 83. — Нѣмецкѣ кольо-
нисты 85.
Третій періодъ (одъ 1305—1526). Часы мѣшаноѣ династіи 87.
—128.

XI. Боротьба Литвы зъ Угорщиною и Польщею 87. — Литовска держава 87. — Политика литовськихъ князѣвъ 88. — Зображенія руськихъ земель 88. — Змова Угорщины зъ Польщею 89. — Любарть въ Галичинѣ 90. — Походы Казимира на Галичину 90. — Невдалый похѣтъ Людовика 91. — Погромъ Угровъ подъ Белзѣмъ 92. — Перемиря Казимира зъ Литвою 92. — Галичина за Володислава Окольского 93. — Побѣда Риму на Угорщинѣ 93. — Политика Людовика 94. Подружя Ядвиги зъ Ягайломъ 95. — Прилученя Галичины до Польщѣ 95. — Литва проти униі зъ Польщею 96.

XII. Часы Федора Коріатовича 98. — Рѣдь князя Федора Коріатовича 98. — Боротьба Витовта зъ Федоромъ Коріатовичемъ 99. — Федоръ Коріатовичъ на Подкарпатскоѣ Руси 99. — Заслуга Коріатовича 101. — Грамота зъ 1360 Ф. Коріатовича 104. — Турецька небеснека 104. — Религійный роздоръ 105. — Гусъ реформаторъ 105. — Король Жигмонтъ 106. — Перше повстаня руськихъ князѣвъ подъ Свидригайломъ 106. — Битва зъ Турками подъ Варною 107.

XIII. Часы Матвѣя Корвина 109. — Упадокъ Царгороду 109. — Значѣня и наслѣдки упадку Царгороду 111. — Турецькѣ напады на Русь Украину 112. — Матвѣй Корвинъ на Угорщинѣ 113. — Матвѣй Корвинъ для Русинѣвъ 114. — Володиславъ II. 115. — Повстаня Куруцѣвъ 116. — Руське епископство 117. — Битва подъ Могачемъ 118.

XIV. Внутрѣшна перемѣна въ житію Пѣдкарпатскоѣ Руси (за мѣшаноѣ династіи) 119. — Упадокъ руськоѣ державности 119. — Упадокъ Византійського впливу 120. — Упадокъ верховлады Русиновъ на Угорщинѣ 121. — Папська верховлада 122. — Наплывъ латиньскихъ монаховъ 122. — Латинщеня руськоѣ шляхты 123. — Притѣсенія автономіи Подкарпатскоѣ Руси 124. — Грабѣжъ церковного добра 125. — Церква—захистъ Руси 126. — Сила руськоѣ культуры 127.

Додатокъ. Екскурсъ до ст. 36. 41. 63. 73. 99. 103. 129

Жерела до исторіи Подкарпатскоѣ Руси по 1526 р. 137

Змѣстъ першоѣ части „Ист. Подк. Руси“ 138

Найважнѣйшѣ похибки 142

Найважнѣйши похибки:

Стор.	Стрѣчка:	есть :	мае бути:
9.	1. зъ долу	на схѣдъ	на захѣдъ
17.	6. зъ горы	свѣты	свиты
„	8. зъ долу	бидерами	бисерами,
19.	7. зъ горы	<i>Хорса звыч. др.</i>	<i>Хорса, бога</i>
24.	4. „	въ 906 р.	въ 907 р.
25.	4. „	що фили	що жили
27.	16. „	протикѣвъ	дротикѣвъ
30.	15. „	Бонарь	Болгаре
38.	1. „	сѣчкз	сѣчка
39.	11. зъ горы	цугарь	пугарь
41.	17. „	(946—960)	(960—972)
42.	8. „	сынами Володим.	сынами Святослава
43.	11. „	лѣтъ до панованя	лѣтъ, ажъ до
„	5. зъ долу	Ванкомъ	Вайкомъ
45.	9. зъ горы	февишпаны	наджупаны
„	8. зъ долу	(980—1020)	(980—1015)
50.	12. „	Ставався	Славився
52.	11. „	Пропущ. титулъ :	Русь за Ярослава Мудрого
57.	11. зъ горы	Истиванія	Иштванія
64.	13. зъ долу	(1205—1235)	(1235—1270)
67.	6. „	(1215—1270)	(1235—1270)
69.	5. зъ горы	<i>Иннокентія VI.</i>	<i>Иннокентія IV.</i>
70.	12. „	Володислава VI.	Володислава IV.
71.	3. „	Володиславъ VI.	Володиславъ IV.
72.	12. зъ долу	(1308—1320)	(1308—1324)
„	19. „	высмергю	вымертю
73.	3. зъ горы	<i>Руси до XII. ст.</i>	<i>Руси до XIV. ст.</i>
77.	8. „	абы	рабы
78.	1. зъ долу	Аркупъ	Уркупъ
79.	3. зъ горы	шлята	шляхта

Стор.	Стрѣчка:	Е :	Мае бути :
80.	2. зъ горы	Deutschan	Deuschau
81.	3. „	Подльску	Подѣльску
85.	13. „	(1340—1349)	(1340—1349)
„	5. зъ долу	(инсигнія)	(инсигнія)
89.	15. зъ горы	Федръ	Федѣръ
90.	11. „	яа литовского	за литовского
91.	4. „	еѣ	его
94.	11. „	наванный	паванный
„	6. „	тай Перемишскій	панъ Перемишскій
95.	11. „	гоорано	поорано
98.	2. „	стриѣ	браты
„	6. „	Коріяты	Коріята
101.	2. зъ горы	свою	свого
„	5. „	пята	пяте
103.	13. „	имъ	нимъ
105.	8. зъ долу	Мартина I.	Мартина V.
„	20. „	одалися	оддалилася
107.	10. „	Володиславъ I.	Володиславъ III.
111.	1. „	выеоку	высоку
„	16. „	полялъ	полягъ
112.	3. зъ горы	литовслѣ	литовскѣ
117.	2. зъ долу	въ 1490 р.	въ 1491 р.
128.	3. зъ горы	и вѣру	и лову

Увага : За тотъ похибки просить выбаченя непристойный подчасъ друку книжки въ Ужгородѣ авторъ.

LIBRARY OF THE
MUSEUM OF NATURAL HISTORY
NEW YORK

4,20 (1986)
Lark

5868

РЛ

Выдавицтвоу тов. „Просвѣта“ въ Ужгородѣ
выйшли до теперѣ слѣдующіе книжки:

1. Что то „Просвѣта“—Василя Пачовського 1 Кч
2. Чортъ на весѣлю—оповѣданя изъ житя
Верховинцѣвъ—Лукача Демяна 3 „
3. Выбѣръ изъ поезій Стефана Руланьского
(дуже весѣль и забавнѣ стихотворы) 3 „
- 4—7. Исторія Подкарпатскоу Руси—проф.
Василя Пачовського, ч. I. (до р. 1526). 12 „

Въ друку находится господарска книжка
„Чимъ и якъ гноути“—М. Творидла.

Заовляти можна веѣ тѣ книжки въ канцелярію
тов. „Просвѣта“, Ужгородѣ, Кавикульна ул., ч. 10,
або въ книгарнѣ „Унію“.

Каждый Русинъ и Русинка по... членами тов.
„Просвѣта“ Подкарпатскоу...
10 кор.

Въ каждомъ селѣ повинны...

„Пр...

РА 5868

В. Пачовський

Исторія подкарпатской
руси